UNIVERSITATEA „AL. I. CUZA” IAŞI
FACULTATEA DE ISTORIE
Învățământ la distanță

ORIENTUL MIJLOCIU ŞI MEDITERANA ÎN ANTICHITATE

AUTOR**:** Conf.univ.dr. MIHAIL VASILESCU
TITULARI: Prof.univ.dr. OCTAVIAN BOUNEGRU
Prof.univ.dr. LUCREȚIU BÎRLIBA

ANUL I
SEMESTRUL I
2010-2011

CUPRINS

ISSN 1221-9363

Introducere în studiul istoriei antice

Prin Antichitate se înțelege acea perioadă îndelungată din trecutul omenirii, de aproximativ patru milenii, care se situează între Epoca Preistorică sau a Societății Primitive şi Evul Mediu. Începuturile acestei epoci istorice se plasează către cea de-a doua jumătate a mileniului IV a.C., când, ca urmare a progreselor realizate de unele comunități umane, a fost făcut saltul calitativ către un nou tip de civilizație. Sfârşitul Antichității este considerat anul 476, când dispare Imperiul Roman de apus. Este o dată pur convențională, deoarece, în realitate, lumea antică nu a dispărut în mod catastrofic, la o anumită dată, ci ca urmare a unor îndelungate şi foarte complicate procese economice, sociale şi politice care s-au manifestat cu intensitate diferită şi în circumstanțe diferite în arealul geografic al Antichității.

Antichitatea, în întreaga sa complexitate, este obiectul de studiu al istoriei antice. Este o istorie care, din punct de vedere geografic, se limitează la un spațiu relativ restrâns al globului terestru care se întinde, în linii foarte generale, de la Oceanul Pacific în est, până la Oceanul Atlantic în vest. Către nord, lumea antică se separă şi deopotrivă se uneşte cu alte arii de civilizație, unde locuitorii au continuat să-şi ducă existența învechile forme ale preistoriei, printr-o linie ideală care ar lăsa în sudul său China, subcontinentul indian şi Afganistanul, înaintând către vest prin sudul Mării Aral, al Mării Caspice şi al munților Caucaz, pentru a se îndrepta apoi spre nord, incluzând o fâşie îngustă de pământ de pe litoralul Mării Negre până la Dunăre, urmând apoi cursul Dunării şi al Rhinului, cu unele excepții, cum au fost Dacia romană şi teritoriul dintre Dunăre şi Rhin, cunoscut de romani sub numele Agri Decumates, pentru a se termina la limita dintre Anglia şi Scoția. În sud, spațiul antichității includea nordul Africii, Egiptul până în Nubia, regiunea syro-palestiniană şi Mesopotamia până la Golful Persic. Apele Golfului Persic, ale Oceanului Indian şi ale Mării Chinei delimitează mai departe către est arealul sudic al antichității.

Rezultă că cea mai mare parte a planetei noastre nu a cunoscut Antichitatea. Dar chiar şi în teritoriul acesteia, evoluția istorică de la Preistorie la Antichitate nu s-a produs simultan. Cât se poate judeca după datele care stau astăzi la dispoziția istoricilor, cele mai vechi civilizații antice au luat naştere în cea de a doua jumătate a mileniului IV a.C. în valea Nilului şi în sudul câmpiei dintre Tigru şi Eufrat. Poate ceva mai târzii sunt civilizațiile antice apărute în nordul Syriei şi pe Eufratul mijlociu, precum Ebla şi Mari, ca şi cele din Canaan Assyria şi Elam. Treptat, elementele constitutive lumii antice au apărut şi în Anatolia, Creta preelenică şi Grecia myceniană. Către Orientul îndepărtat, civilizația Indusului şi cea chineză au apărut după prima jumătate a mileniului III a.C. În bazinul Mării Egee, după dispariția lumii myceniene, Grecia revine pentru mai multe secole la formele de viață gentilică, Antichitatea revenind treptat, începând cu prima jumătate a secolului VIII a.C. Cam în aceeaşi perioadă, grecii şi etruscii au dat primul impuls major către lumea veche pentru popoarele italice, fiind urmați de romani care, prin cucerirea treptată a întregului bazin mediteraneean, au impus sistemul lor politic, economic şi social la numeroase populații, precum tracii illyrii, gallii, celtiberii etc. Prin cucerirea romană, lumea antică cunoaşte maxima sa dezvoltare, în primele decenii ale secolului II a.C.

Aşadar, de la primele manifestări ale Antichităţii şi până la maxima sa dezvoltare, au trecut peste trei milenii, ceea ce vorbeşte de la sine despre evoluţia asincronă a populaţiilor care au făcut pasul de la lumea societăţii primitive către cea antică. De altfel, cea mai mare parte a populaţiilor preistorice nu a cunoscut Antichitatea, ele trecând direct la alte tipuri de civilizaţie, medievală sau modernă.

O simplă privire asupra hărţii fizice a lumii antice ne arată că în acest areal exista o mare varietate a formelor de relief şi a condiţiilor climaterice: de la câmpiile aluvionare la podişuri înalte şi ţinuturi muntoase, de la clima umedă, tropicală, specifică Indiei şi sudului Chinei, la cea uscată, caracteristică nordului Africii şi Orientului apropiat şi mijlociu, până la clima temperată din Europa, Anatolia şi China centrală şi de nord. Se poate observa de asemenea că pe această hartă existau teritorii continentale şi altele aflate în apropierea mărilor şi oceanelor.

Schimbările climaterice pe care globul terestru le-a suferit începând cu sfârşitul erei glaciare, acum aproximativ 12.000-10.000 de ani în urmă, au influenţat puternic evoluţia grupurilor umane. Dacă fenomenul de încălzire a climei a produs, în Asia şi Europa, retrageraea gheţarilor spre nord, apărând astfel în această direcţie mai mult spaţiu de locuit pentru omul primitiv, schimbarea direcţiei vânturilor a avut ca rezultat deşertizarea progresivă a vaste teritorii din nordul Africii şi din Asia, cândva bogate în vegetaţie şi propice vieţii omului, devenind treptat inospitaliere, ceea ce a determinat depopularea lentă a acestora, oamnii îndreptându-se către alte regiuni în care viaţa era mai puţin dificilă.

Această varietate a condiţiilor naturale ale lumii antice arată că nu trebuie absolutizat rolul factorului geografic în apariţia civilizaţiilor antice. Dacă este evident că primele state au apărut în Egipt şi în sudul Mesopotamiei, în parte datorită condiţiilor favorabile create de marile fluvii care curgeau acolo, Nilul şi, respectiv, Tigrul şi Eufratul, care au facilitat practicarea unei agriculturi mai eficiente şi cu eforturi mult mai micii decât în alte regiuni, cu efecte benefice asupra situaţiei economice şi asupra evoluţiei sociale şi politice a populaţiilor de acolo, nu este mai puţin adevărat că şi în alte regiuni, în condiţii geografice diferite, unele comunităţi umane au evoluat treptat către civilizaţia de tip antic. Este vorba, pentru a ne limita la exemple dintr-o arie geografică vecină Egiptului şi sudului Mesopotamiei, de state timpurii care au apărut în Syria, Canaan, Anatolia, nordul Mesopotamiei şi Assyria, ca urmare a unei evoluţii interne complexe care începuse încă din neolitic, fiind influenţate, desigur, şi de factori externi, dar în condiţii geografice mult diferite de acelea din Egipt şi Sumer

Începuturile Antichităţii marchează şi trecerea de la preistorie la istorie. Ceea ce deosebeşte în mod fundamental epoca preistorică de cea istorică este nu tipul de economie, de societate sau de organizare politică, ci calitatea surselor la care apelează specialiştii celor două mari epoci pentru cunoaşterea, fie şi parţială, a trecutului. În timp ce preistoricienii apelează, mai ales pentru perioadele foarte vechi, în exclusivitate la surse nescrise, numite în genere izvoare arheologice, şi numai arareori şi pentru perioadele târzii la aluziile surselor scrise, istoricii apelează mai ales la surse scrise la care adaugă, într-o măsură variabilă, sursele arheologice.

Din această calitate diferită a surselor rezultă şi tipul de reconstituire a trecutului. În timp ce Preistoria poate fi considerată, din acest punct de vedere, o istorie anonimă, epoca istorică devine tot mai mult, pe măsură ce izvoarele scrise sunt mai numeroase şi de o calitate mai bună, o istorie a oamenilor concreți, cu credințele şi idealurile lor, cu bucuriile şi necazurile lor, pe care-i cunoaştem după numele pe care îl purtau, după limba pe care o vorbeau, după poporul căruia aparțineau, după țara pe care o locuiau, care îşi duceau existența în cadrul unei anume societăți, cu o anumită organizare politică etc. Inventarea scrisului reprezintă una dintre cele mai de seamă realizări ale spiritului uman, iar apariția izvoarelor scrise separă epoca istorică de cea preistorică. Nu trebuie, de aceea, exclusă posibilitatea că şi alte comunități umane să fi făcut paşi însemnați către tipul de civilizație antică, însă datorită faptului că ele nu au cunoscut scrierea, noi nu ne putem forma o idee clară despre ele. Este cazul, spre exemplu, unor comunități din Canaan şi Asia Mică, despre care arheologia a demonstrat că ajunseseră, încă din epoca bronzului, dacă nu din neolitic, la un stadiu remarcabil de civilizație, cu o viață economică şi socială care se desfăşoara într-un cadru preurban sau chiar urban, ceea ce presupune multe dintre caracteristicile recunoscute ale civilizațiilor antice. Dar în absența datelor scrise, istoria concretă a acestor comunități nu poate fi nici măcar schițată.

În afara scrierii, civilizațiile de tip antic se caracterizează, şi totodată se deosebesc de cele din preistorice, prin apariția claselor sociale şi a statului şi prin preponderența vieții urbane față de cea rurală. Aceste trăsături sunt rezultatul unor îndelungi evoluții ale comunităților preistorice, cu progrese semnificative pe mai multe planuri, dar în primul rând tehnologic. Este vorba de cunoştințele şi de abilitățile necesare producerii bronzului şi, ceva mai târziu, a fierului. Uneltele mai performante au făcut ca munca oamenilor să fie mult mai rentabilă, putându-se crea astfel un plus-produs care a fost însuşit, cu timpul, de o anumită parte a populației, restrânsă numericeşte. De asemenea, armele mai bune au creat mari avantaje unor comunități în raport cu altele, deoarece războiul devenise şi el o îndeletnicire profitabilă, bunurile jefuite, oamenii luați în robie sau teritoriile cucerite constituind alte mijloace de înavuțire şi de sporire a prestigiului social pentru cei care participau la astfel de activități, militarii. S-a ajuns astfel la o tot mai accentuată stratificare socială în funcție de avere şi la apariția elitelor sociale ereditare. Este demn de remarcat că practicarea metalurgiei bronzului a constituit unul ditere imboldurile majore pentru trecerea la civiliziile de tip antic mai ales în partea orientală a lumii antice, pe când civilizațiile istorice din nordul Mediteranei, cu excepția celei myceniene, s-au afirmat mai târziu, în epoca fierului. Progresul economic, însoțit de o însemnată creştere demografică şi de adâncirea diviziunii muncii intra – şi intercomunitare, complexitatea raporturilor sociale, influențele externe, şi multe alte cauze care nu întotdeauna au putut fi bine evidențiate au făcut ca organizarea gentilico-tribală, specifică lumii preistorice, să nu mai corespundă necesităților şi să se treacă la o organizare politică superioară, care este statul. La scara lumii antice, acest proces a început în a doua jumătate a mileniului IV a.C. şi a durat până târziu în era creştină.

În ceea ce priveşte modul cum societățile antice îşi asigurau existența, altfel spus modul de producție, multă vreme s-a considerat că avem de-a face cu un mod de producție sclavagist, numit astfel deoarece se credea că

principala forță de muncă era cea servilă. Cercetările sistematice din ultima jumătate de veac au scos în evidență că această concepție este numai în parte valabilă, ea aplicându-se mai cu seamă la o anumită etapă a evoluției unor cetăți grecești sau a lumii romane. În statele orientale, au existat cu certitudine sclavi, numărul lor diferind de la stat la stat şi de la epocă la epocă. Erau sclavi ai statului, ai templelor, sau ai particularilor. Dar indiferent de apartenența lor, ei nu au constituit niciodată principala forță de muncă în societate, sclavia orientală având un pronunțat caracter casnic.

Ponderea muncii sclavagiste este unul dintre criteriile care diferențiază, în general, lumea orientală de cea greacă-romană. Un alt criteriu este cel al proprietății. Grecii şi romanii au depăşit de timpuriu tipul de proprietate comunitară asupra bunurilor, şi în primul rând asupra pământului, în favoarea proprietății particulare. Desigur, statul, ca reprezentant al comunitați, a continuat, în unele cazuri, să posede însemnate suprafețe de pământ precum şi alte bunuri, dar, în general, proprietatea era deplină, adică putea fi vândută, donată, lăsată moştenire etc., un tip de proprietate care are multe asemănări cu cea de tip capitalist.

Acest tip de proprietate exista şi în unele state orientale sau în anumite perioade din existența acestora. El nu este totuşi cel mai caracteristic, deoarece proprietatea statului, întruchipat de monarh, este cea mai răspândită. Documentele din Egipt sau din Mesopotamia spun că pământul aparținea statului. Regele, ca exponent al său, oferea spre folosință templelor, comunităților sau indivizilor, în schimbul prestării unor servicii, diferite suprafețe de teren. Acest drept de folosință, care, în practică, adeseori, se transmitea urmaşilor, putea fi totuşi oricând revocat. Dar statul era proprietarul nu numai al pământului, ci şi al atelierelor meşteşugăreşti; el controla comerțul la mare distanță, exercita monopolul asupra unor activități, cum ar fi extragerea şi prelucrarea unor metale, şi deținea rolul principal în operațiunile imobiliare şi de credit. Chiar şi în acele cazuri în care proprietatea privată era mai răspândită, statul era, teoretic, proprietar, funcție pe care şi-o exercita în practică prin impozitele pe care le aplica şi prin controlul pe care îl exercita asupra activităților economice. Desigur, poziția excepțională a monarhului era justificată religios, divinitatea fiind aceea care l-a făcut stăpânul țării. Multe dintre aceste caracteristici ale proprietății din Orientul antic se regăsesc în dreptul medieval, ceea ce i-a făcut pe unii cercetători să vorbească despre relații feudale încă din această perioadă.

Una din consecințele preponderenței proprietății de stat a fost că, în Orient, economia era dirijată de la centru, în timp ce în lumea greco-romană aceasta era esențialmente liberă.

În plan politic, cu unele excepții, tipul de proprietate a avut consecințe foarte importante. Proprietatea statului asupra mijloacelor de producție, şi în primul rând asupra pământului, a avut ca rezultat formarea statelor de tip despotic, în care monarhul, ca reprezentant al statului şi, deci, stăpânul de drept al țării, cât timp era în funcție, îşi exercita puterea fără vreo îngrădire din partea altor instituții ale statului. Din această cauză, unii specialişti vorbesc, pentru Orient, de o robie generalizată, în înțelesul că toți locuitorii se aflau, într-un fel sau altul, în stare de dependență față de statul proprietar al țării, întruchipat de monarh. Într-o anumită măsură, conducerile despotice orientale explică marile construcții, faraonice (piramide, palate, temple), sau realizarea şi întreținerea

marilor sisteme de irigație, care au necesitat mobilizare, timp îndelungat, a unui mare număr de brațe de muncă. În lumea greco-romană, însă, proprietatea privată, alături de alte cauze, au generat, pentru o lungă perioadă de timp, state - oligarhice sau democratice, în sens antic -, cu o întindere de regulă mică şi cu puțini locuitori (aşa-zisele state de tip *polis*), în care liderii, de obicei aleşi pentru o perioadă determinată de timp, trebuiau să conducă în virtutea unor legi, iar activitatea lor era cenzurată de alte instituții ale statului, funcționând o anumită separație a puterilor în stat. Către sfârşitul Antichității, ca urmare a unor fenomene foarte complexe, şi sub influența Orientului, în Imperiul Roman, reformele lui Diocletianus au dus la insturarea monarhiei absolute de drept divin, ceea ce a consituit o ruptură definitivă cu statul de tip polis şi cu valorile politice create de acesta.

Pentru a deosebi economia lumii orientale de cea greco-romană, în literatura de specialitate se foloseşte uneori denumirea de "mod de producție asiatic" sau "tributar". Acest mod de producție a fost teoretizat de Marx, într-o vreme când nu erau făcute marile cercetări arheologice din Orient ce aveau să revoluționeze cunoştințele noastre despre realitățile orientale, şi acceptat în manieră dogmatică de numeroşii săi adepți, care nu țin cont de marea complexitate a sistemelor economice orientale. De aceea întreaga discuție despre "modul de producție asiatic", precum şi raporturile sale cu alte "moduri", precum cel sclavagist şi cele medieval, aparține mai cu seamă studiilor asupra marxismului şi nu asupra Orientului antic.

Pentru lumea orientală, modurile de producție prevalente sunt cel „palatin" şi cel „domestic". Primul a fost rezultatul revoluției urbane, şi e caracterizat de concentrarea mijloacelor de producție la nivel palatin, de statutul servil al producătorilor în raport cu deținătorii puterii politico-administrative, de puternica şi organica specializare a muncii, etc. Modul "domestic" este însă în prelungirea situației din neolitic şi se caracterizează prin coincidența forțelor productive şi posesorii mijloacelor de producție, prin absența unei specializări în producție, etc. El este documentat mai ales în regiunile periferice ale marilor state, în care controlul birocrației centrale era mai puțin eficient, precum şi în unele state formate în apropierea Mesopotamiei şi sub influența mesopotamiană. Din această cauză, acest mod de producție mai este denumi şi „periferic". Cele două moduri de producție au conviețuit în fapt în întreaga Antichitate, deşi sistemul domestic se afla într-un raport de subordonare față de cel palatin. Existența lor nu elimină nici problema evoluției diacronice a formațiunilor economice, nici problema existenței altor moduri de producție marginale, pe care cercetarea istorică concretă le-a pus în evidență.

În ceea ce priveşte cronologia absolută, perioadele de început ale istoriei antice, şi în special ale istoriei Egiptului şi Orientului, pun probleme greu de rezolvat, deoarece datele pe care se bazează istoricii sunt adeseori nerelevante şi greu de conciliat unele cu altele. În antichitate nu a existat un sistem cronologic foarte răspândit, cum este, spre exemplu, cel folosit astăzi de creştini (era creştină), care are ca punct de pornire anul naşterii lui Isus Christos, în cel de al 27-lea an de domnie al împăratului roman Augustus, ceea ce face ca tot ce a fost anterior acestei date să aparțină perioadei *ante Christum* (a.C.), iar ceea ce aurmat, perioadei, *post Christum* (p.C.). Şi în antichitate existau, la unele popoare, astfel de repere cronologice, dar fixarea în timp cu exactitate a acestora este, la ora actuală, imposibil de realizat datorită labilității

lor. Astfel, mesopoamienii se raportau la potop, la potop sau la exodul lor din Egipt se raportau evreii, grecii la războiul troian sau la întoarcerea Heraclizilor, romani la întemaierea Romei, dar istoricii moderni nu pot fixa în timp aceste „repere”, pentru că acestea aveau o prea mare încărcătură mitologică şi prea multe variante, imposibil de conciliat unele cu altele. Aceeaşi lipsă de credibilitate o are fixarea în timp, de către evrei (şi, o vreme, şi de creştini), a evenimentelor istorice în raport cu “facerea lumii”, adică de când Dumnezeu i-a creat pe Adam şi Eva, calculul având drept criteriu numărul generaţiilor umane care s-au succedat până la evenimentul avut în vedere şi numărul de ani atribuit de scriitorii biblici fiecărui reprezentant al unei generaţii. La fel se prezintă şi cronologiile grceşti bazate pe succesiunea generaţiilor umane, care de obicei îşi aveau începutul într-un zeu sau într-un personaj mitic, considerându-se că într-un secol erau trei generaţii, deci fiecare generaţie semnifica, în plan cronologic, 33,3 ani. Pentru perioade mai târzii ale istoriei greceşti, sistemul cronologic cel mai răspândit era cel bazat pe olimpiadele, prima olimpiada considerându-se că a avut loc în anul 776 a.C.

Au ajuns până la noi unele vechi scrieri din Egipt, Mesopotamia, Assyria, Ţara Hatti, Palestina, Iran, Grecia sau Roma care redau liste de regi sau de demnitari, uneori cu numărul anilor lor cât au îndeplinit demnitatea respectivă şi, în unele cazuri, narând unele evenimente petrecute în timpul acestora. Dar, adesea, aceste liste au fost compilate mult mai târziu în raport cu evenimentele presupuse, şi aveau adesea o clară tentă politică. Situaţia se complică şi mai mult atunci când trebuiesc armonizate cronologiile folosite în diferite state, deoarece fiecare folosea un calendar propriu şi un sistem cronologic care avea un alt punct de pornire. Nu odată, într-un stat funcţionau concomitent mai multe sisteme cronologice, ceea ce reprezintă dificultăţi suplimentare pentru istoricul modern. Apoi, aceste sisteme cronologice trebuiesc „traduse” în sistemul nostru cronologic, al erei creştine. Pe măsură ce calitatea datelor cronologice sporeşte, cronologiile devin mult mai exacte. Din această cauză, la ora actuală, pentru perioadele timpurii ale istoriei orientale, se utilizează trei sisteme cronologice, anume cronologia înaltă, cea medie şi cea joasă. Diferenţele dintre aceste trei sisteme sunt, cu cât ne îndepărtăm în timp, mai importante. Spre exemplu, apariţia statului egiptean s-ar plasa, după cronologia înaltă, pe la 3300-3200 a.C., după cea medie, pe la 3100-3000, iar după cea joasă pe la 2800-2700.

În acest curs se adoptă cronologia mijlocie care, la ora actuală, este cea mai acceptată de specialişti.

Din motive didactice, prezentul curs se prezintă ca o succesiune de istorii « naţionale » sau regionale (Egipt, Mesopotamia, Iran, Grecia, Roma etc.). Este modalitatea cea mai obişnuită pentru învăţământul superior, dar criticabilă întrucât nu evidenţiază suficient sincronismele, interdependenţele şi influenţele multiple din antichitate. Marile istorii ale antichităţii, precum cea faimoasă a lui Eduard Meyer, *Geschichte des Altertums*, sau vasta lucrare colectivă, *The Cambridge Ancient History*, care se adresează specialiştilor, adoptă mai ales principiul expunerii pe paliere cronologice, care răspunde mai bine exigenţelor menţionate. Această modalitate, care presupune deja o acomodare cu ştiinţa antichităţii, este însă greu aplicabilă unui curs universitar care se adresează unor începători în desluşirea tainelor trecutului.

Prezentul curs universitar nu vizează întreaga istorie a Antichităţii, ci numai istoria statelor şi popoarelor din Orientulu Apropiat şi a celor din bazinul Mării Mediterane.

Întrebări recapitulative

1. Ce se înţelege prin Antichitate?
2. Care este aria geografică a Antichităţii?
3. Care sunt factorii care au favorizat apariţia statelor antice?
4. Care sunt deosebirile mai semnificative dintre antichitatea orientală şi cea greco-romană?
5. Care sunt modurle de producţie preponderente în societăţile antce?
6. Ce probleme ridică sistemele cronologice antice?

1. EGIPTUL

1.1 Ţara şi populaţia

Egiptul se află în nord-estul Africii. Aici, pe valea Nilului, a luat naştere unul dintre cele mai vechi state cunoscute în istorie şi a fost creată una dintre cele mai strălucite şi originale civilizaţii ale lumii, care a fascinat şi fascinează încă, prin grandoarea şi fumuseţea ei enigmatică, pe toţi cei care au venit în contact cu ea, specialişti şi profani deopotrivă.

Numele de Egipt, prin care numeroase popoare,din antichitate până astăzi, numesc ţara de pe valea Nilului, este de origine greacă (*Aigyptos*). Această denumire, transpune însă sintagma egipteană *Hwt k'Pth*, care desemna la origine un cartier din Memphis şi semnifica *Casa Ka-ului (=Spiritului) lui(zeului) Ptah.* Grecii au folosit această denumire încă din epoca myceniană, aşa cum ne arată o inscripţie din Cnossos din Creta, paralel cu o alta, *Misr*, care era folosită de numeroase populaţii din Orient, de atunci până astăzi. Egiptenii îşi denumeau ţara mai ales prin cuvintele *kemi* şi *teser,* primul termen însemnând "negru", aluzie la aspectul închis al culorii solului egiptean, datorat revărsării Nilului, iar cel de-al doilea semnificând "roşu", aluzie la aspectul roşiatic al nisipului atotcuprinzător din afara văii inundabile a fluviului

Asupra apariţiei, evoluţiei şi caracterului statului şi civilizaţiei egiptene o mare înrâurire au avut condiţiile naturale. Ţara este limitată la est de teritoriul deşertic ce separă valea Nilului de apele Mării Roşii, aşa-zisul platou al Arabiei, la vest de pustiul inospitalier al Lybiei, iar la nord de apele Mării Mediterane. Către sud, graniţa Egiptului a evoluat, de-a lungul timpului, de la prima până către a patra şi chiar a cincea cataractă a Nilului, în Nubia. Nubia, numită de vechii greci şi Ethiopia « Ţara oamenilor arşi (de soare)», «Ţara negrilor», începea de la prima cataractă a Nilului şi corespunde în parte cu Sudanul de astăzi. În epoca Regatului Nou, egiptenii numeau partea de nord a Nubiei Ţara Wawat, iar partea de sud Ţara Kuş. Mai spre sud, în Sudan şi pe litoralul Somaliei şi Eritreii de astăzi, se afla Ţara Punt, locuită de populaţii negroide. Dacă în epoca Regatului vechi Egiptul se întindea, de la nord către sud, până la prima catractă a Nilului, pe o lungime de peste o mie de kilometri, între cea de a 24-a şi cea dea a 31-a paralelă nordică, începând cu epoca Regatului Mijlociu, ţara faraonilor se întindea mult spre sud, până către

paralela 19. În deşertul lybian, la vest de Nil, se aflau şase oaze care au fost treptat integrate Egiptului. Dintre acestea, cea mai importantă a fost oaza Fayum.

Numele fluviului Nil este de origine greacă (*Neilos*). Vechii egipteni îl numeau Hapi. Este unul dintre cele mai mari fluvii, cu o lungime de circa 6690 km. Izvorăşte din lacurile Africii ecuatoriale, primind pe cursul său superior şi mijlociu mai mulţi afluenţi car-i sporesc simţitor debitul. La vărsarea în Marea Mediterană, din dreptul oraşului Memphis, fluviul se ramifică în mai multe braţe, formând ceea cevechii greci numeau «Delta», deoarece teritoriul rezultat semăna cu literea D («delta») din alfabetul grecesc. În întreaga istorie a Egiptului, Delta a faost considerată un teritoriu deosebit, numit Egiptul de Jos, în timp ce restul ţării forma Egiptul de Sus. În literatura de specialitate, pentru perioadele când ţara faraonilor se întindea, către sud, mult dincolo de prima cataractă a Nilului, se operează cu trei subdiviziuni istorico-geografice: Egiptul de jos (= Delta), Egiptul mijlociu (= teritoriul de la Memphis până la prima cataractă) şi Egiptul de sus (= teritoriul de la sud de prima ctaractă).

Din punct de vedere climateric, Egiptul aparţine regiunii cu climă excesiv de uscată care s-a instalat treptat în perioada post-glacială în întreg nordul Africii, transformându-l într-un pustiu inospitalier. Dar fluviul Nil, cu revărsările sale periodice, a făcut ca pe fâşia de pământ de-a lungul său, lată de numai 10-40 km, cuprinsă de aceste revărsări, să se depună un mâl fin, bogat în substanţe minerale nutritive, transformând-o într-una din cele mai fertile văi, unde agricultura – care va profita şi de un sistem de irigaţii tot mai cuprinzător – avea condiţii prielnice de practicare, recoltele fiind previzibile, sigure, în funcţie de nivelul revărsărilor. Nu întâmplător vechii egipteni divinizau Nilul, ca dătător de viaţă ţării, iar grecii considerau, după expresia fericită a lui Hecataios din Milet, pe care a preluat-o Herodot, că Egiptul era un „dar al Nilului”.

Aceleaşi realităţi geografice, explică într-o bună măsură profunda originalitate a civilizaţiei egiptene. Având în vest pustiul Lybiei şi în est pe cel arabic, teritorii foarte slab populate, Egiptul putea avea legături cu restul lumii doar prin nord şi prin sud. În nord, prin peninsula Sinai, un teritoriu de asemenea puţin ospitalier, cu populaţiile din Orientul Apropiat, şi pe cale maritimă, cu lumea cretană şi greacă. Spre sud, Egiptul putea întreţine relaţii cu teritoriile dinspre cursul mijlociu al Nilului, locuite de populaţii aflate într-un stadiu de dezvoltare inferior celui la care ajunseseră egiptenii. De unde şi realitatea că, dacă influenţele externe nu lipsesc în civilizaţia egipteană, acestea contează totuşi mai puţin în comparaţie cu alte arii de civilizaţie.

Fireşte, mediul geografic, explică numai în parte istoria Egiptului. La acesta, trebuie adăugat elementul esenţial, omul, care de-a lungul mileniilor a trudit din greu, ca agricultor sau ca meşteşugar, ca soldat sau ca scrib, la ridicarea acelui edificiu care poartă pecetea veşniciei, a tenacităţii, a talentului şi a geniului.

Poporul egiptean s-a format mult înainte de apariţia statului. Resturile de oseminte, precum şi reprezentările sculpturale şi picturale, fac dovada că egiptenii, departe de a aparţine unei singure rase, au rezultat în urma fuziunii mai multor tipuri antropologice în perioada post-glacială, când oameni de origini diferite şi de rase diferite au afluit către valea Nilului. În nord, predomina tipul europoid, înrudit mai cu seamă cu fondul principal al

populațiilor din Maghreb, dar, în mai mică măsură, şi cu grupul armenoid, binecunoscut în Asia Mică, în timp ce în sud predominau negroizii. Infiltrațiile de lybieni, de nubieni şi de asiatici din perioadele de slăbiciune a puterii statului faraonilor, or aducerea unor astfel de elemente în captivitate sau în sclavie în multimilenara istorie a vechiului Egipt, n-au modificat profund fondul autohton întrucât ele reprezentau aspecte antropologice deja constitutive ale etnosului egiptean.

Limba egipteană, cu o existență atestată de circa cinci milenii, confirmă sinteza etnică ce a avut loc încă din preistorie pe malurile Nilului. Ea forma o grupă aparte în cadrul familiei de limbi semito-hamite care, alături de grupa lybiano-berberă a acestei familii, cuprindea aproape întreaga populație din nordul Africii, de la Marea Roşie la Oceanul Atlantic.

1.2 Periodizarea şi cronologia istoriei Egiptului

Cea mai veche periodizare a istoriei Egiptului a fost făcută în antichitate de preotul egiptean Manethon din Sebennytos, un bun cunoscător al hieroglifelor, pe vremea regelui Ptolemaios al II-lea Philadelphos, în prima jumătate a secoluli III a.C. El a scris în greceşte o istorie a Egiptului (*Aigyptiaka*) din care au ajuns până la noi mai multe fragmente sau rezumate păstrate de unii autori antici . El a împărțit trecutul egiptean în mai multe perioade, având drept criteriu dinastiile regale. După calculele sale, în Egipt, până la cucerirea țării de Alexandru cel Mare, au fost 31 de dinastii. Învățații moderni au preluat sistemul lui Manethon, dar au adăugat alte criterii care au permis o periodizare mai largă, rezultând astfel mari epoci istorice. Dacă în genere periodizarea istoriei Egiptului nu mai pune astăzi probleme deosebite, cronologia absolută, mai ales pentru perioadele timpurii, ridică încă probleme foarte dificile, încât pentru acestea se operează cu cele trei sisteme cunoscute, cronologia înaltă, mijlocie sau joasă.

Vechii egipteni nu au avut un singur criteriu pentru datarea evenimentelor din trecut. Ei nu au avut niciodată o eră continuă, cum este era creştină sau cum este *hegira* la musulmani. Adeseori, pentru a data anumite evenimente sau documente, ei se raportau la anul de domnie al regelui sau la unele întâmplări mai importante din timpul domniei acestuia. Această modalitate de fixare în timp a evenimentelor îşi are originea în Epoca thinită (dinastiile I-II), când, spre exemplu, anul când se efectua recensământul vitelor, de pe vremea unui anumit faraon, era un important reper cronologic. Totuşi, acest sistem era imperfect, deoarece noi nu avem o listă completă a regilor egipteni, cu numărul anilor lor de domnie sau cu evenimente mai importante care au avut loc într-un anumit an al domniei unui anumit rege, iar incertitudinile calendarului egiptean fac dificilă convertirea acestor domnii sau evenimente în ani calculați după era creştină. Pentru stabilirea cronologiei vechiului Egipt, se apelează la mai multe tipuri de documente care, coroborate, permit crearea unei scheme cronologice, desigur imperfecte. Este vorba de vechi liste de regi, uneori cu numărul de ani de domnie ai acestora, de genealogii care prezintă succesiuni de popoare sau de conducători, de documente de epocă care vorbesc despre anul de domnie al regelui, de sincronisme între Egipt şi alte arii de civilizație (adică datarea unui eveniment

sau a unui an din domnia unui rege prin surse externe, prin implicarea personajului respectiv într-un eveniment bine datat de sursa externă), de date astronomice care apar învechile texte şi, nu în ultimul rând, de date arheologice. Cea mai veche listă de regi datează din vremea Regatului vechi. Este aşa-zisa *Piatră de la Palermo*, numită astfel deoarece se păstrează în muzeul din acest oraş. Dacă ar fi ajuns în întregime până la noi, am fi cunoscut lista regilor „preistorici”, anteriori lui Menes, precum şi regii care au urmat acestuia, cu anii lor de domnie şi cu evenimentele mai importante petrecute în timpul domniei, până la dinastia a V-a (domnia regelui Neferirkare sau chiar mai târziu). Din păcate, acest monument a ajuns până la noi în stare fragmentară, ceea ce nu permite decât cunoaşterea parțială a acestei liste.

Din vremea celei de a XIX-dinastii (sec.XIII a.C.) avem aşa-numitele *Tabele Regale*, păstrate pe trei inscripții. Două dintre ele, cu un conținut identic, datează de pe vremea faraonilor Seti I şi Ramses al II-lea şi s-au păstrat în templele acestora de la Abydos. Cea de a treia, în parte identică cu celelalte, a fost descoperită în mormântul în formă de capelă a funcționarului Tjunuroy de la Saqqara. Este vorba de liste de regi, începând cu Regatul Vechi până în Regatul Nou (circa 3000-1250), care sunt în continuarea unei îndelungate tradiții religioase de păstrare a numelor regale, ca simboluri ale perenității şi continuității statului egiptean. Toate aceste liste nu amintesc însă pe prima femeie faraon, Hatşepsut, şi nici pe regii „eretici” din perioada Amarna, a căror acțiune a fost dezaprobată de regii care au urmat.

Un alt document important pentru cronologia egipteană este *Canonul Regilor* de pe timpul lui Ramses al II-lea, care înşira dinastii mitice şi regi istorici de la Menes probabil până la dinastia a XIX-a , până la noi ajungând doar până la dinastia a XVII-a. În sfârşit, de pe la sfârşitul dominației persane sau către începutul epocii elenistice (aproximativ, anul 320 a.C.), avem aşa-zisa *Cronică demotică*, care, în realitate, este un text oracular comentat. În această scriere sunt înşirați, în ordine, regii din dinastiile XXVIII-XXX.

Datele astronomice reprezintă un capitol foarte dificil al cronologiei egiptene. Unii egiptologi au acordat o mare importanță acestor date, considerând că ele reprezintă date certe, în ani calendaristici, pentru anumite evenimente din istoria Egiptului. În ultimele decenii, însă, s-a arătat că precizia acestor datări este adeseori îndoielnică. Observațiile astronomice empirice ale vechilor egipteni, pe care le cunoaştem vag din scrierile care au ajuns până la noi, erau stimulate de necesitatea întocmirii unui calendar cât mai precis, atât de folositor muncilor agricole. Ei trebuie să fi observat de timpuriu că începutul revărsării Nilului corespundea cam cu aşa-numitul «răsărit heliacal» al stelei numită de greci *Sothis* (= egipt. *Sopdet*, «Steaua Câinelui», «Seaua Câine») şi *Sirius* de astronomii moderni , adică apariția la orizont a acestei stele puțin înainte de răsăritul Soarelui (gr. *Helios*). Acest «răsărit heliacal» era considerat «ziua anului nou, prima zi din prima lună a Revărsării». Pe baza coincidenței dintre răsăritul heliacal al stelei Sirius şi perioada de început a revărsării Nilului, încă de pe la începutul mileniului III egiptenii au conceput un calendar în care anul avea 12 luni de câte 30 de zile fiecare. La cele 360 de zile, divizate în trei anotimpuri egale, se mai adăugau încă 5 zile numite «în plus față de an», astfel că anul lor avea, ca şi anul nostru, 365 de zile. Dacă anul ar fi început de fiecare dată odată cu răsăritul heliacal al stelei Sirius, calendarul lor civil ar fi corespuns cu cel astronomic. Dar ei nu cunoşteau anul

bisect cu ziua sa intercalară, asfel că, la fiecare patru ani, anul civil se sfârşea cu o zi mai devreme şi anul care urma începea cu o zi mai devreme față de anul astronomic. După 120 de ani această diferență ajungea la o lună (30 de zile), iar 700 de ani, la 6 luni, pentru ca abia după 1460 de ani începutul anului civil să corespundă din nou cu începutul anului astronomic, când prima zi a primei luni din primul anotimp corespundea cu răsăritul heliacal al stelei Sothis. Această perioadă de 1460 de ani este denumită «ciclul sothic». Din fericire, noi ştim din autorii clasici că o coincidență a anului nou civil cu răsăritul heliacal al lui Sirius a fost între anii 139-142 p.C., ceea ce i-a ajutat pe astronomii moderni să stabilească că, dacă observarea acestui fenomen astronomic a fost făcută la Memphis, perioadele sothice anterioare au fost în 1313 a.C. şi 2769 a.C.

În teorie, menționarea în izvoarele egiptene a unei date sau a unui personaj care se poate stabili în ciclul sothic ajută la datarea, după sistemul nostru cronologic, a evenimentului sau a personajului la care face referire izvorul respectiv. În practică, lucrurile sunt însă mult mai complicate, deoarece în calcul trebue luați mai mulți factori, cel mai important fiind punctul geografic de unde se observa răsăritul heliacal al lui Sirius, care putea fi mai ales Memphis, Theba sau Elephantina. La ora actuală, se pot utiliza doar două apariții sothice: prima se referă la cel de al 7-lea an al domniei lui Senusret (gr. Sesostris) al II-lea sau al III-lea, iar cea de doua la cel de al 9-lea an de domnie a lui Amenhotep I. Răsăritul heliacal de pe vremea unuia dintre cei doi faraoni Senusret a putut fi obsevat fie de la Memphis, fie de la Elephantina, între cele două locuri find o diferență de circa 30 de ani, iar cel de pe vremea lui Amenhotep, fie de la Theba, fie de la Elephantina, difernța fiind, în acest caz, de aproximativ 11 ani. Toate aceste incertitudini, de care cercetătorii trebuie să țină cont, explică diferențele, uneori importante, dintre cronologiile adoptate de diferițil egiptologi.

La ora actuală, prin coroborarea tuturor datelor semnificative din punct de vedere istoric şi cronologic, periodizarea istoriei Egiptului, precum şi cronologia absolută a marilor perioade, după sistemul cronologic mijlociu, se înfățişează astfel:

1. **Epoca predinastică** acoperă, în sens larg, întreaga preistorie a Egiptului. În sens restrâns, ea se referă la perioada cuprinsă între jumătatea mileniului V, până către sfârşitul mileniului IV (c. 4500-3150).
2. **Epoca Regatului timpuriu**, sau **Epoca thinită,** numită în literatura de specialitate de limbă engleză şi **Epoca arhaică**, cu dinastiile I şi II, datată, aproximativ, între anii 3150-2700;
3. **Epoca Regatului vechi**, cu dinastiile III – VI, între, aproximativ, anii 2700-2200;
4. **Prima Perioadă intermediară**, cu dinastiile VII – X (parțial contemporană cu dinastia XI) între, aproximativ, anii 2200-2060;
5. **Epoca Regatului mijlociu**, cu dinastiile XI – XIV, între, aproximativ, anii 2060-1785;
6. **A doua Perioadă intermediară**, sau epoca dominației Hicsoşilor, cu dinastiile XV – XVII, între anii 1785-1562;
7. **Epoca Regatului nou**, sau epoca **Imperiului,** cu dinastiile XVIII – XX, între anii 1562-1085;
8. **Epoca Regatului târziu**, numită şi **A treia Perioadă intermediară** cu dinastiile XXI – XXXI, între anii 1085-332;

În timpul Regatului târziu, se disting mai multe subperioade:

a) 1085-525 – cu dinastiile XX-XXVI, caracterizată printr-o prelungită decădere politică şi economică;

b) 525-404 – dinastia XXVII este Ahemenidă (perioada dominației persane);

c) 404-341 – dinastiile XXVIII-XXX sunt egiptene, marcând înlăturarea temporară a dominației persane;

d) 341-332 – dinastia XXXI, care este de asemenea Ahemenidă.

9. În anul 332 a.C. Alexandru cel Mare cucereşte Egiptul şi este acceptat ca faraon egiptean. După moartea regelui macedonean, în Egipt se formează regatul elenistic al Lagizilor care va dura până în anul 30 a.C., când romanii au cucerit Egiptul şi l-au transformat într-o provincie cu un statut special. În această situație va rămâne până la sfârşitul domniei lui Teodosius cel Mare (395 p.C), când Imperiul Roman este definitiv împărțit în două părți, Imperiul de Apus şi Imperiul de Răsărit, acesta din urmă transformându-se treptat în imperiul grec bizantin, Egiptul aparținând acestuia din urmă. Între anii 639-641, Egiptul este ocupat de arabi, care au arabizat din punct de vedere lingvistic populația autohtonă şi au islamizat-o religios.

1.3 Istoria Egiptului

Aşa cum dovedesc descoperirile arheologice, Egiptul a fost populat încă din paleolitic. Cele mai vechi urme ale existenței omului datează de circa 350.000 de ani în urmă. Schimbările climaterice pe care clima terestră le-a suferit după ultima glaciațiune au afectat şi Africa de nord, ceea ce a dus la o treptată emigrare a oamenilor din teritoriile supuse deşertizării către valea Nilului. La tranziția de la epipaleollitic la neolitic (mileniile VII-VI), se trece, poate sub influența Orientului Apropiat, la agricultură şi la creşterea vitelor. Se observă o sporire a numărului aşezărilor atât în Deltă cât şi pe valea fluviului.

Civilizațiile caracteristice neoliticului egiptean sunt, în nord şi în Deltă, **Merimda**, urmată de **Omari**, iar în Egiptul de Sus, civilizațiile **tasiană** urmată de civilizațiile **badariană** şi **amratiană** numite astfel după localitățile Tasa, Badari, aflate lângă Asyut, şi El-Amra, situată la circa 120 km la sud de Badari. Contemporană cu faza târzie a civilizației Merimda, în oaza cu acelaşi nume evolua civilizația **Fayum.** Unii arheologi includ civilizațiile neolitice egiptene în epoca **predinastică «primitivă»** Aceste civilizații se caracterizează prin organizarea societății pe baze agricole. Aşezările erau de mici dimensiuni, de tip fermă, în care se practicau deopotrivă creşterea vitelor (ovine, caprine, porcine şi bovidee), cultivarea plantelor (mai ales grâul şi a orzul) şi unele meşteşuguri (producerea ceramicii, împletitul nuielelor, torsul inului şi prelucrarea pieilor de animal). Ritul funerar reflectă complexitatea concepțiilor religioase specifice procesului tranziției de la viața se vânător la cea de agricultor. Cimitirile erau în afara spațiului locuit, la marginea terenurilor cultivabile. Morții erau aşezați pe o parte, în poziție chircită, şi erau însoțiți de ofrande alimentare, vase ceramice, mobilier rustic, dar şi de animale vânate. Unele dintre aceste obiceiuri s-au perpetuat timp de milenii, până în epoca istorică.

Între cele două regiuni ale Egiptului, deşi legăturile nu lipseau, erau unele deosebri notabile. În timp ce în Egiptul de Jos prelucrarea pietrei (arme şi unelte de silex, vase) vădeşte o tehnică superioară, Egiptul de Sus excela prin

splendida ceramică roşie înrustată şi cu marginea neagră. Treptat, aceste deosebiri se vor estompa, fără însă ca cele două grupuri culturale să fuzioneze complet. Acest proces complex caracterizează întreaga epocă predinastcă, el prelungindu-se şi în epoca istorică.

Civilizația de pe malurile Nilului începe să capete o individualitate specific egipteană după începutul mileniului IV a.C.., în epoca eneolitică, deci mult înainte de apariția statului şi a scrisului. Este ceea ce se numeşte îndeobşte **epoca predinastică,** care durează până în jurul anului 3150 a.C. Civilizația caracteristică epocii eneolitice din Egiptul de Sus este cea **nagadiană**, numită astfel după localitatea Nagada, situată pe malul stâng al marii bucle a Nilului. Această civilizație cunoaşte trei faze, dar numai ultimele două aparțin epocii predinastice propriu-zise, faza Nagada I corespunzând cu civilizația amratiană. În nord, contemporană cu Nagada II (circa 4000-3500), este civilizația **gerzeană,** numită astfel după localitatea El Gerzeh, situată pe Nil, la câțiva km de Meidum. Deosebirile între cele două civilizații sunt vizibile mai ales în produsele ceramice, dar, trptat, ele se vor influența reciproc, fuzionând într-o cultură mixtă, **Nagada III**, care este caracteristică pentru perioada anterioară unificării țării (circa 3500-3150).

În cursul acestei lungi perioade, progresele realizate – în primul rând economice – de comunitățile omeneşti de pe valea Nilului, precum şi creşterea numărului locuitorilor au avut ca rezultat o tot mai accentuată diferențiere socială şi o evoluție spre realizarea unor unități politice tot mai cuprinzătoare. Astfel au apărut **nomele** (gr. *nomos* = provincie, regiune), care erau formațiuni politico-economice adesea concurente, însumând un număr de aşezări. Prin unirea acestor nome, s-au conturat cele mai vechi state egiptene: Egiptul de Jos, în Deltă, şi Egiptul de Sus, de-a lungul Nilului. Acest proces s-a petrecut, după toate probabilitățile, în a doua jumătate a fazei Nagada III, când, aşa cum indică cele 9 nume de faraoni mitici păstrate pe Piatra de la Palermo, în Egiptul de Sus domneau regii „Ka”, iar în Egiptul de Jos, regii „Scorpion”.

Cu toate că Egiptul de Jos şi cel de Sus vor păstra unele particularități proprii fiecăruia în întreaga istorie a Egiptului, evoluția politică a celor două regiuni a fost în general convergentă, datorată mai ales nevoii de a se menține controlul asupra întregului sistem de irigații din aria inundabilă a Nilului. Este de remarcat că apariția, în Egipt, a metalurgiei cuprului şi, apoi, a bronzului a influențat într-o măsură mai mică decât în multe regiuni ale Orientului Apropiat transformăile sociale şi politice ale comunităților umane, unde progresele agriculturii irigate au contat cel mai mult.

Către finele mileniului al IV-lea a.C., această evoluție convergentă va sfârşi prin unirea Egiptului de Jos cu cel de Sus. Tot acum apare şi scrierea, în forma sa hieroglifică, cu ajutorul căreia evenimentele, personajele, psihologia socială şi cea individuală, creația artistică ş.a., ies din anonimatul preistoriei pentru a da contur istoriei Egiptului. Unificarea a însemnat pentru egipteni nu numai punctul de început al istoriei lor dar şi armonizarea, în persoana faraonului divinizat, a ordinii sociale şi politice cu ordinea cosmică (eg. *ma'at*).

În conformitate cu tradiția păstrată de Herodot şi Manethon, faraonul Menes a fost acela care a unificat cele două părți ale Egiptului; tot el a întemeiat şi oraşul Memphis, situat la limita dintre Egiptul de Sus şi cel de Jos, care a devenit prima capitală a statului egiptean unificat. Inscripțiile egiptene

mai amintesc, cam în aceeaşi perioadă, de faraonul Narmer, despre care unii învăţaţi moderni consideră că nu-i decât o altă ipostază a lui Menes. Această perioadă din istoria Egiptului mai este cunoscută şi sub numele de **epoca prethinită**.

Deşi formau un stat unificat, cele două componente teritoriale vor continua să-şi menţină o anumită individualitate încă mult timp. Regii egipteni erau numiţi «regi ai trestiei şi ai albinei», denumiri care simbolizează cele două părţi ale Egiptului unificat, trestia simbolizând delta Nilului, unde această plantă creştea din belşug, iar albina simbolizând Egiptul de Sus. Aceeaşi semnificaţie o avea şi tiara dublă pe care o purtau pe cap faraonii.

Numele localităţilor şi al faraonilor egipteni ne sunt cunoscute adesea în varianta lor greacă. Astăzi noi cunoaştem care erau numele autentice ale celor mai mulţi dintre faraoni. Multă vreme, titlul regal era de fapt o juxtapunere cel mai adesea de cinci nume, dar în timpul vieţii lor numele regilor era cunoscut de foarte puţini, mai ales de preoţii care oficiau cultul suveranului. De aceea, pentru a desemna pe monarh vechii egipteni foloseau numele *pero*, care înseamnă „casă mare", „palat". Denumirea a fost preluată de scriitorii biblici sub forma *par'o(h)*, iar de la aceştia au împrumutat-o grecii sub forma *faraon*.

a) **Regatul timpuriu** (3150 -2700, dinastiile I – II)

Această perioadă, cunoscută şi sub numele de "perioadă thinită", (după numele capitalei Thinis) este puţin cunoscută datorită sărăciei izvoarelor.

Încă din această perioadă timpurie regele era înconjurat de o curte numeroasă iar persoana sa era divinizată. El era întruchiparea zeului Horus, protectorul său. Statul egiptean se consolidează, acum apărând nucleul unei armate permanente, un corp judecătoresc şi o administraţie care supravegheau ordinea în stat etc.

b) **Regatul Vechi. (**2700-2200, dinastiile III – VI).

Este o perioadă mult mai bine cunoscută, atât prin sursele scrise, cât şi prin marile monumente arhitectonice caracteristice acestei epoci, piramidele.

Piramidele fac dovada concentrării puterii politice în mâinile faraonului, capabil astfel să mobilizeze uriaşe resurse materiale şi umane în slujba asigurării postexistenţei sale, căci piramidele nu sunt altceva decât monumente funerare, menite să asigure postexistenţa a faraonului. Cea mai veche piramidă este cea în trepte, a faraonului Zoser. A fost proiectată de arhitectul Imhotep, singurul personaj cunoscut din arta egipteană, artă prin excelenţă anonimă. Pe timpul faraonului Zoser, Egiptul a purtat războaie cu Ţara Kuş; tot acum avem informaţii despre expediţia din Sinai, peninsula fiind o regiune de unde egiptenii se aprovizionau cu minereu de cupru.

În timpul întregului Regatuluivechi au fost ridicate numeroase piramide, dar cele mai mari, care uimesc până astăzi prin dimensiuni şi perfecţiune, au fost construite în timpul celei de-a patra dinastii. Cele mai importante piramide au fost ridicate în zona Saqqarah şi Gizeh de lângă Cairo şi aparţin faraonilor Snefru, Khufu (Keops), Khafre (Khephren) şi Menkaure (Mikerinos). Spre exemplu, marea piramidă a lui Keops avea o înălţime de 146m, cu o latură de 230m, acoperind o suprafaţă de 4ha. Se consideră că la construirea acestei piramide s-au folosit aproximativ 2.300.000 de blocuri de piatră fasonată, având fiecare o greutate de cca. 2,5 tone. Pentru construirea unui astfel de monument, au fost mobilizaţi, timp de mulţi ani, zeci de mii de lucrători.

Construcția piramidelor a necesitat un efort colosal ce a secătuit resursele Egiptului. Documentele de epocă lasă să se înțeleagă că populația era nemulțumită, că, probabil, au avut loc revolte şi că în urma acestor nemulțumiri puterea faraonilor a scăzut. Din timpul dinastiei a VI-a, autoritatea centrală este tot mai slabă, observându-se concomitent o creştere a puterii aristocrației nomelor. Nomarhii devin adevărați suverani locali, ceea ce duce la căderea Regatuluivechi şi instalarea Primei perioade intermediare.

c) **Prima Perioadă intermediară** (2200-2060, dinastiile VII – X). Prin perioadă intermediară se înțelege, în istoria Egiptului, o perioadă de regres în plan politic, cultural şi economic. Această primă perioadă intermediară mai este cunoscută şi sub numele de perioada herakleopolitană, deoarece centrul politic al Egiptului era oraşul Herakleopolis. Provinciile țării devin treptat independente. Egiptul de Sus gravita în jurul oraşului Theba, de unde faraonii vor începe procesul de reunificare şi centralizare a țării. Este un moment de transformări politice şi religioase care se caracterizează prin creşterea importanței zeului Osiris, în contrast cu ideea religioasă a Regatului vechi în care Ra era zeu suprem.

În jurul anului 2060, faraonul Mentuhotep al II-lea din dinastia thebană înfrânge pe regele din Herakleopolis, astfel că în jurul anului 2050 Egiptul este din nou unificat iar puterea centrală reuşeşte să controleze întregul teritoriu.

d) **Regatului mijlociu** (2060-1785; dinastiile XI – XIV). Este o perioadă în care statul egiptean cunoaşte o însemnată dezvoltare economică, ilustrată prin relațiile comerciale cu Creta, Asia Mică, Nubia şi Țara Punt. Theba devine centrul politic şi religios al statului egiptean, iar zeul Amon are o poziție dominantă.

Apogeul politic al Regatului mijlociu este în timpul dinastiei a-XII-a (1991-1785). Capitala statului este mutată la Lisht, lângă Memphis. Fondatorul dinastiei a XII-a este faraonul Amenemhat I (1991-1962), care acordă o mare importanță organizării interne a statului egiptean. Pentru a slăbi forțele centrifuge, desființează funcțiile ereditare, inaugurând sistemul coregenței menit să înlăture tulburările şi neînțelegerile politice de la moartea faraonului. Consolidarea statului este sporită şi de către Senusret I (Sesostris) (1962-1928) care duce o politica externă activă, fixând granița de sud a Egiptului la cea de a două cataractă a Nilului.

Epoca Regatului este epoca de aur a literaturii egiptene. De pe vremea domniei lui Amenemhat I avem scrierea *Învățămintele lui Amenemhat*, iar de pe vremea lui Senusret I, *Povestirea lui Sinuhé*.

Cel mai important faraon din timpul Regatului mijlociu este Senusret al III-lea (1787-1842), care organizează administrația şi micşorează puterea nomarhilor. Anexează şi colonizează Nubia, până la cataracta a II-a, teritoriul Egiptului întinzându-se pe o fâşie de pământ de peste 1000 km de-a lungul Nilului.

În timpul dinastiilor a XIII-a şi a XIV-a, statul egiptean este într-un proces de decădere. Are loc o puternică criză economică şi politică, autoritatea centrală decade. Capitală se mută când la Theba când la Xois în Deltă.

e) **A doua Perioadă intermediară** (1785-1580; dinastiile XV – XVII). Începutul celei de-a doua Perioade intermediare este marcată de pătrunderea hicsoşilor şi instaurarea dominației lor politice.

Tradiția istorică păstrată la Manethon explică numele de hicsoşi ca

semnificând “conducători ai ținuturilor pustiurilor” sau “conducători pastori”. Nu ştim multe lucruri despre originea acestora. Se pare că ei veneau din Peninsula Sinai sau din regiunea syro-palestiniană. Unele antroponime se pare că au origine hurrită, dar după alte indicii lingvistice, cea mai mare parte a lor pare să fi fost semiți. Nivelul cultural şi economic al acestora era inferior celui al egiptenilor.

Ceea ce le-a permis să se impună a fost însă tehnica de luptă care era superioară aceleia a egiptenilor. Ei foloseau carul de luptă şi calul, necunoscute până atunci în Egipt. Ei au pătruns lent, mai întâi ca mercenari ai diferiților principi din Deltă, apoi ca stăpânitori. Fiind însă puțini la număr, ei au dominat mai cu seamă Delta, dominația lor asupra Egiptul de Sus exercitându-se prin intermediul unor conducători locali.

Stăpânirea hicsoşilor a constituit o perioadă de regres a statului şi a civilizației egiptene. Centrul stăpânirii hicsoşilor a fost la Avaris, în marginea de est a Deltei. În aceeaşi perioadă, la Theba continua să existe regi locali, inițial supuşi hicsoşilor.

O dată cu dinastia a XVII-a, faraonii din Theba încep lupta pentru izgonirea stăpânitorilor hicsoşi, care vor fi alungați de către faraonul Ahmosis, întemeietorul dinastiei a XVIII-a, în 1580 a.C., punându-se astfel bazele unei noi epoci de înflorire a statului egiptean.

f) **Regatului nou** (1580-1085, dinastiile XVIII – XX). În timpul Regatului nou, statul egiptean cunoaşte cea mai mare dezvoltare din multimilenara sa istorie. Egiptul devine cel mai important stat al epocii, un adevărat imperiu, dominația faraonilor ajungând până pe cursul mijlociu al Eufratului. În plan economic, înflorirea se datorează progreselor tehnice remarcabile în ceea ce priveşte agricultura, torsul, țesutul, metalurgia bronzului. Sursele menționează şi utilizarea fierului meteoritic.

Statul egiptean avea o puternică armată care folosea calul şi carul de luptă precum şi arme de mai bună calitate.

Cei mai importanți faraoni din dinastia a XVIII-a sunt Thutmosis I (1526-1512) şi Thutmosis al II-lea (1512-1503), care pun bazele statului mondial egiptean. În urma companiilor militare, puterea faraonilor se întinde până dincolo de cea treia cataractă a Nilului. Către nord-est, Egiptul domina întreaga regiune syro-palestiniană până la Eufrat.

Lui Thutmosis al II-lea îi urmează la conducere văduva şi sora sa vitregă, fiica lui Thutmosis I, Hatşepsut (1503-1482), care va conduce o vreme în numele fiului său vitreg, pentru ca mai târziu să se proclame regină, fiind prima femeie faraon în istoria statului egiptean. În timpul domniei sale, statul egiptean cunoaşte un moment de relativă decădere. Acum a fost construit marele templu de la Deir el-Bahari, de lângă Theba, capodoperă a arhitecturii egiptene.

După moartea reginei Hatşepsut, urmează la tron regele Thutmosis al III-lea (1482-1450), cel mai de seamă faraon din timpul Regatului nou. Sursele istorice spun că a purtat nu mai puțin de 17 războaie. Face numeroase campanii militare, timp de 20 de ani, în Syria şi Palestina, în urma cărora imperiul egiptean îşi fixează hotarul de nord pe Eufrat. În această regiune, regele egiptean va intra în conflict cu statul Mitanni, care va fi înfrânt în mai multe bătălii. În sud, statul egiptean se întindea până la cea de-a patra cataractă a Nilului.

Îi urmează la domnie faraonul Amenhotep (Amenophis) al II-lea (1450-1425). În timpul acestuia şi a urmaşului său, Thutmosis al IV-lea, în Egipt au loc unele răscoale care au fost înăbuşite în sânge. În timpul domniei lui Amenhotep al III-lea (1417-1379), statul egiptean se afla în culmea puterii sale. Curtea regală a fost de o splendoare fabuloasă. Noul templu ridicat lui Amon, aşa numitul templu din Luxor, şi templul pentru pomenirea faraonului, din care s-au păstrat sculpturi uriaşe, înfăţişându-l pe rege – aşa numiţii "coloşi ai lui Memnon" –, eclipsau prin grandoarea lor tot ce se crease mai înainte în capitală.

Urmează domnia lui Amenhotep al IV-lea (1379-1361). Acest faraon este autorul unei importante reforme religioase, menite să micşoreze puterea preoţimii din Theba care se consolidase în jurul templului zeului Amon. Amenhotep creează o religie monoteistă, bazată pe doctrina unei divinităţi omniprezente, Aton (reprezentarea discului solar), faraonul devenind pontif suprem şi profet al noii religii. El adoptă de aceea un nou nume Ahnaton ("Bun pentru soare"), şi construieşte o nouă capitală fabuloasă, Akhenaton ("Orizontul lui Aton"), lângă actuala localitate El Amarna. În noua capitală, înfrumuseţată cu numeroase palate şi temple, faraonul a adunat şi arhivele statului egiptean.

Cercetările arheologice de la Tell el Amarna au scos la iveală această splendidă capitală. Cu această ocazie a fost descoperită şi arhiva statului egiptean care oferă un mare număr de informaţii despre raporturile internaţionale ale Egiptului. Documentele erau scrise în babiloniană, care era limba diplomatică internaţională a vremii. Judecând după aceste documente Egiptul întreţinea raporturi comerciale şi diplomatice cu un mare număr de ţări din Orientul apropiat.

Reforma religioasă nu a avut rezultatele dorite. Ea nu a reuşit să înfrângă decât temporar puterea preoţimii thebane şi a aristocraţiei nomelor. Opoziţia internă la această reformă a avut ca rezultat slăbirea prestigiului statului egiptean în exterior, care era contestat mai ales în regiunea syro-palestiniană.

După moartea lui Amenhotep al IV-lea, urmaşii săi nu au mai reuşit să susţină această reformă religioasă şi, sub presiunea preoţimii thebane, cultul zeului Amon şi al celorlalţi zei tradiţionali au fost treptat restabilite. Dintre regii care au succedat lui Amenhothep al IV-lea, merită amintit Tutankhamon (= Chipul vieţii lui Amon), nu atât prin realizările sale, căci a domnit puţini ani şi a murit tânăr, ci pentru că mormântul său nu a fost profanat de-a lungul mileniilor, fiind descoperit de arheologul englez Howard Carter, în anul 1922. Bogăţia extraordinară a acestui mormânt face dovada deopotrivă a măiestriei artistice a vechilor egipteni şi a poziţiei excepţionale a faraonului în socieatea egipteană.

În timpul dinastiei a XIX-a (1320-1200), statul egiptean cunoaşte o nouă perioadă de înflorire. Iniţiatorul acestei dinastii a fost Horemheb, care a fost un bun administrator şi un comandant militar remarcabil. Capitala statului egiptean se mută de la Theba la Tanis, în Deltă.

În timpul domniilor faraonilor Ramses I (1320-1318), Seti I (1318-1304) şi Ramses al II-lea (1304-1236), este perioada apogeului politicii expansioniste a dinastiei a XIX-a. Regiunea vizată de această politică este Palestina, Fenicia şi Syria, teritorii asupra cărora îşi îndreptau atenţia şi regii

hittiți. Punctul culminant al acestui conflict a fost bătălia de la Kadeş (1299 a.C.), când regele hittit Muwatalli inițiază o puternică coaliție anti-egipteană în Syria. Această bătălie este cunoscută atât din surse egiptene cât şi din surse hittite. Bătălia s-a terminat nedecis, dar expansiunea egipteană către nord a fost stopată. Bătălia de la Kadeş a inspirat o remarcabilă creație literară egipteană, *Poemul lui Pentaur*, în care erau glorificate "victoriile" lui Ramses al II-lea. Sursele hittite, mult mai sobre, consemnează doar că bătălia s-a terminat nedecis. Conflictul dintre egipteni şi hittiți se încheie printr-o pace de compromis, textul tratatului semnat fiind primul text de acest gen cunoscut în istoria universală.

Ramses al II-lea a avut o domnie foarte lungă (67 ani), Egiptul cunoscând acum apogeul teritorial şi cultural. În timpul domniei lui Ramses al-II-lea au fost ridicate mari edificii, cum au fost templu de la Abu-Simbel, marea colonadă de la Karnak, şi Rameseumul. Templul de la Abu Simbel era în Nubia. Actualmente, prin construirea lacului de acumulare „Naser" de la Assuan, templul a fost decupat din stâncă şi reconstruit, pentru a putea fi admirat. Ramaseumul se afla la vest de Theba, în apropierea ei. Este un templu funerar, din care s-au păstrat resturile unei statui colosale a lui Ramses al II-lea, cu înălțimea de 18 m ce cântărea circa 1000 de tone.

După domnia lui Ramses al II-lea, Egiptul cunoaşte o perioadă de decădere, datorată invaziei popoarelor mării. Sub această sintagmă ("invazia popoarelor mării" sau "invazia egeeană") se înțelege astăzi o vastă mişcare de populații, cunoscută mai cu seamă prin efectele sale ultime: mari tulburări în bazinul egean, Anatolia, regiunea syro-palestiniană şi Egipt. Printre urmările foarte evidente ale acestor mişcări de populație, se numără distrugerea statului hittit, instalarea filistenilor în Palestina, slăbirea statelor miceniene. Singurul care reuşeşte să se opună acestor invadatori este Egiptul, O lungă inscripție gravată pe zidurile templului de la Karnak vorbeşte despre victoria obținută împotriva lor de fiul lui Ramses al II-lea, faraonul Merneptah (1236-1222).

Eforturile militare prelungite au dus la slăbirea autorității centrale şi la degradare economică, crescând în schimb influența preoțimii din Theba şi a comandanților militari. Între anii 1200-1085, sunt faraoni din dinastia a XX-a. Criza economică şi politică, însoțită de frământări populare, a însemnat o perioadă de instabilitate, deoarece în 87 de ani (1200-1113) s-au succedad nu mai puțin de 10 faraoni.

Dintre aceştia, cel mai remarcabil este Ramses al-III-lea (1198-1166). Domnia acestuia este confruntată cu asaltul popoarelor mării asupra Egiptului: lybienii atacau dinspre vest, alte populații atacau în Deltă. Numele acestor populații apare pe zidurile templului său de la Medinet-Habu.

Eforturile militare prelungite şi costisitoare au slăbit statul egiptean, astfel că, după domnia lui Ramses al III-lea, concomitent cu degradarea economică, puterea centrală face tot mai multe concesii preoților lui Amon din Theba şi principalilor comandanți militari. La sfârşitul dinastiei, marele preot al lui Amon devine faraon la Theba, iar în Egiptul de Jos se constituie o dinastie paralelă, cu centrul la Tanis.

g) **Regatul Târziu** (1085-332, dinastiile XXI-XXXI).

Este o perioadă de decădere a Egiptului. Teritoriul se micşorează mult, iar prestigiul extern al țării are, cu rare excepții, mult de suferit. Poziția de

arbitru în regiunea syro-palestiniană se prăbuşeşte în favoarea altor puteri. În interior, puterea politică a trecut adeseori pe seama unor dinastii străine.

Dinastiile a XXII-a şi a XXIII-a sunt lybiene, prin aşezare unor triburi lybiene în Egipt. Piankhy, suveran al regatului etiopian cu centrul la Napata, îşi extinde, în anul 730 a.C., autoritatea asupra Egiptului de Sus şi Mijlociu, dominaţia etiopiană fiind instaurată pe teritoriul Egiptului până la cea de a şasea cataractă a Nilului.

Între anii 751-656, este perioada dinastiei a XXV-a, care este etiopiană. În timpul acestei perioade se răspândeşte scrierea demotică. Egiptul de Jos manifestă o relativă rezistenţă faţă de dinastia etiopiană.

În anul 674 a.C., are loc prima incursiune assyriană la hotarele Egiptului. În anul 671, armatele assyriene, conduse de regelui Asarhaddon, invadează valea Nilului şi ocupă oraşul Memphis, ocupaţia assyriană exercitându-se asupra unei părţi însemnate din teritoriul Egiptului. În anul 663 a.C., ofensiva etiopiană condusă de regele Teutamon atinge delta Nilului, dar assyrienii îi înfrâng pe etiopieni şi cuceresc Theba, pe care o jefuiesc. Reprezentanţii dinastiei etiopiene sunt izgoniţi din Egipt. Ei vor domni în continuare în Nubia asupra unui regat cu capitala la Napata şi apoi la Meroe, păstrând numeroase elemente ale civilizaţiei egiptene.

În jurul anului 655 a.C., Psametic I din Sais, vasal al Assyriei, profită de slăbirea puterii suverane impunându-şi autoritatea asupra Egiptului de Sus, până la prima cataractă. Perioada Saită (663-525) este marcată de evenimente importante în Orientul mijlociu şi apropiat, de ridicarea puterii medo-persane, care răstoarnă echilibrul politic regional. În urma acestor schimbări, Imperiul assyrian este desfiinţat, locul său fiind ocupat de Imperiul Persan.

h) **Dominaţia persană** (525-332, dinastiile XXVII-XXXI). În timpul faraonului Psametic al III-lea, în anul 525, perşii, sub conducerea regelui Cambyses, cuceresc Egiptul, pe care îl transformă într-o satrapie a vastului lor imperiu, cu capitala la Memphis, regii Ahemenizi luându-şi şi titlul de faraon.

Principalul izvor pentru cunoaşterea perioadei de început a dominaţiei persane sunt *Istoriile* lui Herodot.

Dominaţia persană a fost suportată greu de egipteni, deşi regii perşi au încercat să atragă de partea lor aristocraţia şi preoţimea egipteană. În lupta lor împotriva dominaţiei persane, ei sunt adesea ajutaţi de greci care urmăreau slăbirea statului persan. În anul 404, Amyrtaios din Sais (fondatorul dinastiei a XXVIII-a) se răscoală împotriva perşilor, fiind susţinut de către greci. Dinastiile a XXVIII- XXX (404-341) sunt egiptene. În 343 a.C., perşi pornesc contraofensiva, alungă pe ultimul faraon egiptean, Nectanebos al II-lea, în Nubia, dominaţia persană fiind iarăşi restaurată, dinastia a XXXI-a fiind Ahemenidă.

În anul 332 a.C., Alexandru Macedon, în urma unei campanii fulgerătoare, cucereşte Egiptul fără luptă şi este aclamat faraon. După moartea lui Alexandru, datorită luptelor dintre diadohi, vastul imperiu creat de el se fărâmiţează. Primul care se individualizează politic este Egiptul. Aici generalul Ptolemaios, fiul lui Lagos, va întemeia statul elenistic al Lagizilor. În epoca elenistică, Egiptul constituie un stat puternic, condus de o aristocraţie greco-macedoneană, care a preluat multe elemente egiptene.

Acest stat va dura până în anul 30 a.C., când a fost desfiinţat de romani. Din această perioadă, Egiptul va face parte din Imperiul Roman, bucurându-se

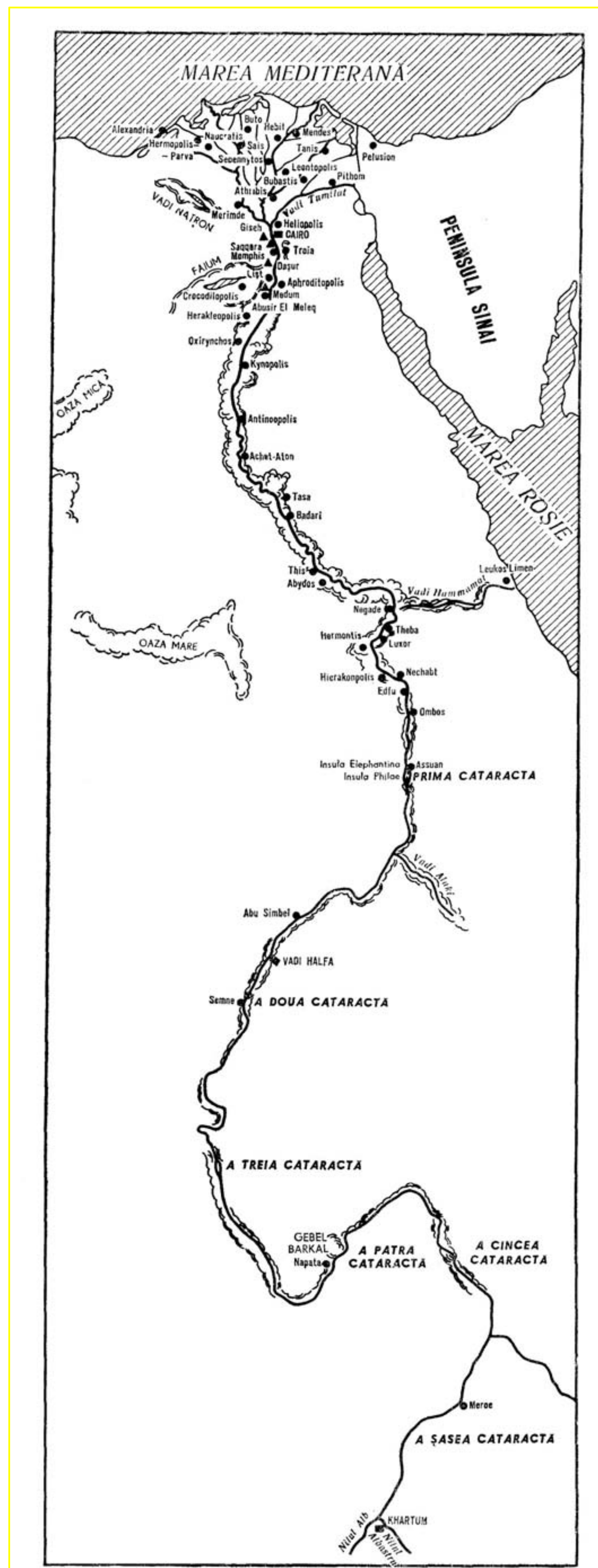
în cadrul acestuia, o vreme, de un statut special, fiind considerat proprietatea împăratului.

În timpul stăpânirii romane, elementul greco-macedonean continuă să joace un rol important, în Egipt romanizarea fiind nesemnificativă. Totuşi, în perioada stăpânirii romane, milenara civilizaţie egipteană era la apusul său. Noile realităţi politice, religioase şi ideologice din Imperiu au determinat politica de persecutare a vechii religii egiptene, care a fost elementul cel mai conservator în timpul dominaţiilor străine. Închiderea templelor, începută în anul 356 de împăratul Constantius al II-lea, a fost dusă la bun sfârşit, prin masacrarea preoţilor Serapeumului din Memphis din anul 391, în urma edictului împăratului Teodosius din anul 380, prin care creştinismul era proclamat religie oficială a statului roman.

După împărţirea definitivă a Imperiului roman, Egiptului rămâne în graniţele Imperiului de răsărit, până în 639/643 când are loc cucerirea arabă. Deşi reprezentau doar aproximativ 10% din populaţie, arabii reuşesc să-i islamizeze pe egipteni şi să le arabizeze limba. Tot mai puţinii vorbitori ai vechii limbi egiptene, copţii, vor supravieţui până în epoca modernă, iar limba coptă va subzista până astăzi doar ca limbă liturgică.

Întrebări recapitulative

1. Cum s-a format poporul egiptean?
2. Prin ce se caracterizează istoria şi civilizaţia Egiptului în raport cu cele contemporane din Orient?
3. Care sunt marile perioade ale istoriei Egiptului?
4. Care au fost direcţiile principale ale politicii externe egiptene?
5. Prin ce se caracterizează Egiptul în epoca Regatului târziu?

Harta Egiptului Antic.

2 MESOPOTAMIA

2.1 Țara şi populația.

Mesopotamia a fost ca şi Egiptul unul dintre cele mai strălucite centre de civilizație din antichitate.

Numele se întâlneşte pentru prima dată la istoricul grec Polybios (sec. II a.C.) şi constituie traducerea greacă a sintagmei biblice, Aram Naharaim, „Țara dintre râuri".

Denumirea nu are conotații etnice, fiind una strict geografică, ce desemnează teritoriul cuprins între Tigru şi Eufrat, teritoriu care aparține astăzi Irakului, Syriei şi Turciei. Cele două fluvii izvorăsc din Munții Armeniei şi curg paralel pe o distanță de câteva mii de kilometri, delimitând o câmpie aluvionară unde, în antichitate, datorită unei rețele dese de canale de irigație, se practica o agricultură foarte profitabilă

În antichitatea timpurie, apele celor două fluvii nu se uneau. Dar masa mare de aluviuni pe care acestea le transportă şi le depun la vărsare în Golful Persic a făcut ca uscatul să înainteze în golf şi să unească cele două ape. Acest fapt rezultă foarte limpede din studiile geologice precum şi din unelevechi documente sumeriene care spun că oraşul Eridu se afla la „țărmul mării", iar arheologii n-au reperat nici o urmă de viață omenească mai la sud de această localitate.

Această realitate geografică, explică de ce Mesopotamia este lipsită de zăcăminte minerale. Excepție face numai petrolul, care a fost cunoscut de timpuriu, bitumul fiind folosit ca liant în construcții. Tot această realitate geografică explică una din caracteristicile cele mai importante ale civilizației mesopotamiene, anume absența pietrei de construcție, ceea ce i-a obligat pe locuitori să folosească în construcții cărămizile uscate la soare, de unde, slaba rezistență şi masivitatea acestora.

Teritoriul Mesopotamiei este mărginit la est, dar mai ales la vest, de teritorii aride. Dacă n-ar fi apele celor două fluvii care să permită practicarea irigației şi Mesopotamia ar fi de asemenea un teritoriu deşertic.

Poziția geografică a Mesopotamiei, ca teritoriu deschis în toate direcțiile, a făcut ca aici să vină de-a lungul secolelor numeroase populații atrase de posibilitatea unei existențe mai uşoare. Dinspre răsărit, din munții Assyriei şi ai Elamului, dinspre vest şi sud-vest, din pustiurile Siriei şi Arabiei, numeroase triburi au venit spre câmpia roditoare dintre Tigru şi Eufrat, împinse de fenomenul deşertizării, sau atrase de viața civilizată de acolo. Pe fâşia de pământ dintre cele două fluvii s-au aşezat în antichitate populații diverse, cu origini cunoscute sau mai puțin cunoscute: sumerieni, accadieni, amoriți, aramei, guti, kassiți, hurriți, medo-perşi, greci. Acestea au contribuit, fiecare în felul său, la realizarea splendidei civilizații mesopotamiene, care a influențat profund civilizațiile născute în arii geografice apropiate.

Deoarece în Mesopotamia nu putem vorbi, ca în Egipt, de un singur popor, ci de numeroase populații cu origini şi limbi uneori foarte diferite, explică de ce pentru istoria acestei regiuni se foloseşte o denumire geografică şi nu una etnică. În istoriografie, pentru trecutul acestei regiuni se mai folosesc totuşi şi alte denumiri, cum ar fi Babilonia şi Chaldeea, dar acestea sunt mai puțin potrivite deoarece acoperă numai unele epoci din istoria Mesopotamiei.

2.2 Periodizarea istoriei Mesopotamiei

1. **Epoca preistorică** – sfârşitul mileniului V-jumătatea mileniului IV
2. **Epoca protoliterară** – 3350-3000
3. **Epoca sumeriană** – a doua jum.a mil. al IV-lea – 2350
4. **Epoca accadiană sau sumero-accadiană** – 2350-2150
5. **Epoca dominației gutilor** – 2191- cca. 2116
6. **Epoca celei de a III-a dinastii din Ur, sau Epoca renaşterii sumeriene – 2116-2004**

Începând cu pătrunderea amoriților, istoria Mesopotamiei se complică, deoarece aceştia formează mai multe state contemporane:

7. **Epoca Isin şi Larsa – cca. 2025 - 1763**
8. **Epoca Regatului vechiului Babilon** – 1764-1595
9. **Epoca kassiților** – 1595-1157
10. **Epoca assyriană** – cca. 1157-612
11. **Epoca Regatului Noului Babilon** – 612-539
12. **Epoca dominației persane** -539-330
13. **Epoca elenistică** – 330-cca. 63

2.3 Preistoria Mesopotamiei

Dealurile de la poalele munților Zagros din nordul Mesopotamiei, ținut numit în antichitate Assyria, pare să fi fost una din regiunile în care a apărut una dintre cele maivechi civilizații bazate pe agricultură şi pe creşterea vitelor. Una din primele aşezări este cea de la **Jarmo**, ale cărei prime niveluri sunt anterioare inventării ceramicii.vechimea acestei aşezări este către finele mileniului al VIII şi începutul mileniului al VII-lea. O cultură mult mai avansată, numită după tipul de aşezare de la **Hassuna**, de lângă Mosul de asăzi, în nordul Irakului, se întinde asupra întregii Mesopotamii de sus.

O etapă şi mai avansată, în care cuprul apare pentru prima oară, este cultura **Tell Halaf**, numită astfel după aşezarea aflată lângă izvorul râului Khabur, dar centrul său a fost în aria Mosul. Această cultură acoperea o arie largă din Assyria în sud-estul Turciei şi Mediterana. Mai departe, în sud-est, există o cultură similară, însă ceva mai recentă, numită **Samarra**, după localitatea aflată pe Tigrul Mijlociu; aceste două culturi, ale căror produse de excepție sunt vasele foarte frumos pictate, au fost înlocuite de cultura numită **Ubaid** (4200-3500). Ea este numită astfel de la aşezarea de lângă Ur, Al Ubaid sau El Obeid, în sudul Mesopotamiei. Cultura ubaidiană acoperă întreaga Mesopotamie şi nordul Siriei şi are legături cu culturile contemporane de pe platoul iranian şi din Anatolia. Deşi există unele diferențe de detaliu între nordul şi sudul culturii Ubaid, aspectul general este de o mare omogenitate de la Golful Persic la Marea Mediterană.

În sudul Mesopotamiei, cultura Ubaid a fost considerată mult timp ca fiind cea mai veche. Săpăturile arheologice din perioada interbelică au arătat totuşi că au existat aşezări maivechi, mai ales la Eridu.

2.4 Perioada protoliterară

După perioada relativ unitară reprezentată de cultura ubaidiană, spre mijlocul mileniului al IV-lea a.C., nordul şi sudul Mesopotamiei cunosc evoluții divergente; în timp ce în nord culturile care au urmat culturii Ubaid, numite **Gawra**, după tipul de aşezare Tepe Gawra, şi Ninevite, aduc puține inovații, sudul face saltul decisiv la o civilizație înaltă, pentru care a fost introdusă denumire a de perioada protoliterară. În plan arheologic, perioada protoliterară corespunde ultimelor faze ale culturii arheologice **Warka**, cuprinse între anii 3500-3300 a.C., şi nivelelor IV şi III din cultura **Djemedet Nasr**. De fapt, prin perioada protoliterară specialiştii înțeleg acea perioadă de început a istoriei Mesopotamiei, când îşi face apariția scrisul. Primele documente scrise sunt reprezentate de tăblițele de argilă, descoperite în templul zeului Eanna, principalul sanctuar din Uruk, acoperite cu calcule. Cea mai veche formă a scrierii era pictografică: picturi de diferite animale, părți ale corpului omenesc, grâne, vase etc., erau incizate cu un stylus în pasta crudă, înainte ca aceasta să fi fost uscată la soare. Încă din această perioadă se folosea sistemul zecimal. Numeralele erau exprimate, pentru zeci, prin impresiuni circulare, iar pentru unități prin impresiuni semicirculare. Simboluri pur convenționale au fost folosite de la început alături de pictură. Multe dintre semnele pictografice din această foarte veche scriere au supraviețuit, cu unele mici modificări, în scrierea cuneiformă care de fapt este o dezvoltare a acesteia.

Unele particularități ale acestei scrieri arată clar că cel de-al doilea grup de texte pictografice (Warka III, Djemedet-Nasr) au fost scrise în sumeriană şi că este probabil ca şi primul grup de texte (Warka IV) să fi fost în aceeaşi limbă. Altfel spus, civilizația protoliterară a Mesopotamiei a fost dezvoltată de sumerieni, poporul istoric cel mai vechi din sudul Mesopotamiei.

2.5 Epoca sumeriană

Numele de Sumer este de origine accadiană. Sumerienii îşi numeau propria țară **Kengir** sau **Kalam**. Partea de nord a Mesopotamiei se numea în sumeriană **Uri**. Prima epocă istorică a Mesopotamiei, cea sumeriană, este perioada înfloririi unei civilizații extraordinare, în care s-au pus bazele panteonului mesopotamian, a fost creată scrierea cuneiformă, iar artele şi ştiințele au înregistrat progrese remarcabile.

Cercetătorii admit, în general, că sumerienii nu au fost autohtoni în patria lor istorică. Acest lucru rezultă din analiza lingvistică a numelor de locuri din Sumer şi a unor cuvinte referitoare la agricultură şi la meseriile de bază păstrate în sumeriană, care nu se explică prin această limbă.

Cele maivechi urme de locuire din sudul Mesopotamiei datează din jurul anului 4500 a.C. Sunt agricultori originari din regiunile mai înalte din nord sau din est, cunoscut sub numele de ubaidieni. Despre limba acestei populații nu se ştie mai nimic, cu excepția acelor urme păstrate într-un număr de denumiri geografice şi de cuvinte din sumeriană. Unii învățați denumesc această populație subareană şi cred că este originară din regiunea Subir, aflată

în nordul Mesopotamiei. După ubaidieni, au venit triburile semitice originare din nord şi din vest, infiltrate în regiune ca agricultori sau cuceritori.

Originea sumerienilor nu este clară. În Biblie, s-a păstrat o prețioasă tradiție care spune că sumerienii erau veniți de undeva din Orient. Sunt cel puțin două teorii majore referitoare la originea acestei populații. Una dintre ele susține originea nordică a sumerienilor, din sudul Mării Caspice şi din nordul Iranului. Această ipoteză se sprijină mai ales pe unele vagi asemănări dintre limba sumeriană cu limbile turcice. Cea de a doua teorie susține originea răsăriteană a sumerienilor, din aria civilizației Indusului, fiind invocate în favoarea sa unele asemănări dintre cele două civilizații. Nici una din cele două teorii nu este suficient de argumentată pentru a putea fi considerată sigură.

Nici data sosirii sumerienilor în patria lor istorică nu este certă, opiniile cercetătorilor mergând de la jumătatea mileniului al IV-lea a.C., până către începutul mileniului al-III-lea. În tot cazul, civilizația sumeriană este produsul fuziunii etnice şi culturale între populațiile ubaidiene, semitice şi sumeriene; ea este numită sumeriană, deoarece limba sumeriană este aceea care a dat expresia scrisă a acestei civilizații.

Limba sumeriană, cunoscută din numeroase inscripții, este atestată încă din jurul anului 3100 a.C. Ea a fost înlocuită treptat, după anul 2000 a.C. ca limbă vorbită de limba semitică accadiană, dar a supraviețuit ca limbă de cult până târziu, la începutul epocii persane. Afinitățile lingvistice ale limbii sumeriene nu au putut fi stabilite cu siguranță; dintre toate apropierile făcute, cele mai semnificative sunt cele cu limbile turcice. Ea este o limbă de tip aglutinant, deoarece păstrează rădăcina intactă, în timp ce exprimarea diferitelor schimbări morfemice se face cu ajutorul prefixelor, infixelor şi sufixelor. Limba sumeriană avea cel puțin două dialecte, cel mai important fiind *eme -KU*, dialectul oficial sumerian, şi *eme -SAL*, dialectul folosit în compunerea imnurilor şi incantațiilor.

Cercetările arheologice din sudul Mesopotamiei precum şi datele oferite de inscripții arată că din a doua jumătate a mileniului al IV-lea se produce o dezvoltare economică, ce are la bază progresele din agricultură, meşteşugărit şi comerțul la mare distanță. Este vorba de folosirea pe scară din ce în ce mai largă a irigațiilor artificiale, de cultivare a unor noi soiuri de cereale, mai productive. Apoi, dezvoltarea metalurgiei bronzului a contribuit la confecționarea unor arme mai bune şi la stabilirea unor relații cu Anatolia, Assyria şi Iranul, unde existau zăcăminte de cupru şi de cositor.

Pe fundalul acestei dezvoltări economice, se cristalizează aristocrația sumeriană denumită în textele vechi cu termeni de *lugal*, *ensi* şi *patesi*. În ceea ce priveşte oamenii de rând, liberi din punct de vedere juridic, cea mai răspândită denumire este cea semitică păstrată în *Codul lui Hammurabi*, – *muşkenum.*

La începutul epocii sumeriene nu exista un stat cu acest nume, forma de organizare politică fiind cea de oraş-stat. Principalele oraşe-state sumeriene erau: Eridu, Ur, Larsa, Umma, Uruk, Nipur, Surrupak, Kiş.

Cele mai importante izvoare referitoare la istoria Sumerului sunt listele dinastice, în care faptele mitice se împletesc cu cele reale. În aceste liste dinastice, trecutul istoric al Mesopotamiei se împărțea în două mari perioade: înainte şi după potop. Aceeaşi împărțire se regăseşte şi în opera lui Berosos,

scriitor de origine greco-chaldeană, autor al unei istorii a Mesopotamiei în limba greacă.

Aşa cum reiese din izvoarele mai sus amintite, între oraşele-stat sumeriene sa dus o acerbă luptă pentru hegemonie. Se pare că aceste lupte erau determinate într-o bună măsură de necesitatea de a controla întregul sistem de irigaţie, care avea o importanţă vitală pentru economia sumeriană. Într-o primă perioadă, regele din Lagaş a avut o poziţie dominantă stăpânind şi peste Ur. În 2850 a.C. Lagaşul îşi pierde această poziţie, devenind dependent de Suruppak. Ulterior şi oraşul Suruppak îşi pierde întâietatea, oraşul Ur căpătând un rol dominant. Concomitent cu ridicarea oraşului Ur, capătă importanţă alte două centre: Kiş şi Lagaş.

Întemeietorul dinastiei din Lagaş este Ur Nanşe, în anul 2520 a.C. În 2400 oraşul este încă un centrul important, aşa cum o dovedesc reprezentările de pe "Stela vulturilor", dar la scurt timp supremaţia sa este contestată de către conducătorii Ummei. După unele tulburări sociale Lagaşul cunoaşte o nouă dezvoltare în timpul lui Urukagina (cca. 2360 a.C).

Despre acest rege vorbesc un mare număr de inscripţii, care îl prezintă ca pe un monarh preocupat de bunul mers al ţării. În timpul său a fost elaborat cel maivechi cod de legi cunoscut până acum, cu un conţinut variat. Regele Urukagina ia unele măsuri în folosul populaţiei sărace. Restabileştevechile dări în natură, ca şi vechea organizare judecătorească a comunităţilor rurale. A micşorat dările la care erau supuşi meseriaşii, a interzis sechestrarea averii mobile şi imobile a militarilor şi văduvelor şi a pus pe cetăţeni sub protecţia legilor împotriva cămătăriei omorurilor, jafurilor.

Activitatea reformatoare a lui Urukagina a fost întreruptă, după opt ani de domnie, de un nou conflict cu oraşul Umma; Urukagina a fost înfrânt, iar Lugalzaggisi impune dominaţia Ummei asupra Lagaşului.

Regele Lugalzaggisi (2373-2349) a cucerit şi celelalte oraşe sumeriene, realizând pentru prima oară unitatea politică a Sumerului. Documentele din timpul domniei acestui rege spun că ţara sa se întindea de la Golful Persic până la "Marea de Sus" (Marea Mediterană). Capitala acestui întins stat a fost Urukul.

2.6 Epoca accadiană

Forma predominant sumeriană a civilizaţiei Mesopotamiene a fost treptat înlocuită de cea accadiană, numită astfel de la oraşul Accad. Nu ştim unde se afla exact această localitate, deoarece cercetările arheologice nu au reuşit să-l identifice. Sursele documentare contemporane lasă loc ipotezei că, probabil, oraşul se afla pe malul stâng al Eufratului, aproximativ în locul unde acesta se apropia cel mai mult de Tigru.

Accadienii erau semiţi care locuiau din timpuri imemoriale în sudul Mesopotamiei. Profitând de împrejurările istorice care au dus la slăbirea statelor sumeriene, accadienii au devenit elementul etnic cel mai important din punct de vedere politic. Ei erau sub o puternică şi benefică influenţă sumeriană.

Cel care a instaurat dominaţia accadienilor în sudul Mesopotamiei a fost Sargon I (2371-2315), care a fost unul din marii suverani din

Mesopotamia. Faptele sale au inspirat unele povestiri legendare apărute mai târziu, prin care regele accadian poate fi asemănat cu Moise, Cyrus şi Romulus.

Sargon a creat un puternic stat bazat pe o economie şi o armată foarte puternice. A purtat numeroase războaie cu Elamul, Assyria, cu principatele din Anatolia şi Syria şi chiar cu Cyprul. Toate aceste expediţii militare victorioase au sporit foarte mult teritoriul statului accadian şi au mărit prestigiul internaţional al lui Sargon. El se proclamă "stăpânitor al celor patru ţinuturi ale lumii", titulatură care va fi preluată şi de alţi mari monarhi de mai târziu din Mesopotamia, Assyria şi Iran.

După moartea lui Sargon I, urmaşii săi au trebuit să facă faţă unor mari nemulţumiri populare, în condiţiile în care puterea centrală a fost treptat slăbită ca urmare a disputelor pentru putere dintre aceştia. În timpul domniei regelui Naram-Sin (2291-2254), imperiul creat de Sargon cunoaşte o nouă perioadă de prosperitate economică, de afirmare politică şi culturală. Pe vremea sa limba accadiană se răspândeşte ca limbă diplomatică şi de administraţie în Orientul mijlociu şi apropiat.

Sfârşitul epocii accadiene a fost provocat de pătrunderea treptată a unor populaţii străine atrase de rodnicia şi bogăţia ogoarelor accadiene, dar şi de slăbirea statului accadian care nu mai putea face faţă numeroşilor inamici dinăuntrul şi din afara ţării. Dinspre apus, Accadul era atacat de triburile semitice ale amoriţilor, iar dinspre răsărit, de dincolo de Tigru, de populaţia gutilor. De fapt, elemente numeroase al acestor populaţii pătrunseseră mai demult în Mesopotamia ca lucrători agricoli şi meseriaşi. Pe la 2191 a.C., gutii reuşesc să-şi impună dominaţia în Mesopotamia, inaugurând o nouă perioadă din istoria acesteia.

2.7 Epoca dominaţiei gutilor

Gutii erau o populaţie de păstori nomazi din regiunea munţilor Zagros, de la est de Tigru. Ei au pătruns mai demult în Mesopotamia, ca lucrători agricoli. Limba acestei populaţii nu are afinităţi sigure cu alte limbi cunoscute. Profitând de slăbiciunea statului accadian ei au pus stăpânire pe Mesopotamia. Instaurarea dominaţiei lor a fost însoţită de mari distrugeri: Accadul, Urukul şi Urul au fost distruse din temelii. Datorită dominaţiei lor foarte brutale, sumerienii şi semiţii îi numeau "balaurii munţilor".

Gutii erau inferiori din punct de vedere cultural populaţiilor supuse şi, de aceea, ei au fost treptat asimilaţi. În timpul stăpânirii gutilor, numai oraşul Lagaş şi-a păstrat o relativă însemnătate. Aici este întemeiată o nouă dinastie al cărui prim "rege", Urbaba, se intitulează doar guvernator al oraşului. Cel de-al III-lea urmaş al său este *patesi* Gudea, care este personajul cel mai cunoscut din timpul dominaţiei gutilor datorită numeroaselor inscripţii care-l pomenesc şi prin numeroasele busturi care-l reprezintă.

Cel care a înlăturat dominaţia gutilor, a fost regele Utu-Chegal din Uruk (2118-2110). El a fost probabil înlăturat de Ur-Nammu (2112-2094), fondatorul celei de-a III-a dinastii din Ur. Acesta unifică sub autoritatea sa Sumerul şi cea mai mare parte a Mesopotamiei. Adoptă titlul de "rege al Sumerului şi Accadului". Domnia sa inaugurează o nouă perioadă de pace şi prosperitate în Mesopotamia, care mai este cunoscută şi sub numele de "Epoca

renaşterii sumeriene”, deoarece acum cultura sumeriană cunoaşte o nouă perioadă de înflorire, într-o perioadă când totuşi populaţia majoritară din sudul Mesopotamiei era semită. De la acest rege au ajuns până la noi câteva tăbliţe ceramice care conţin fragmente dintr-un cod de legi.

2.8 Epoca Isin şi Larsa

Perioada de strălucire a Urului nu a fost totuşi de lungă durată, deoarece triburi semitice din vest atacau necontenit Mesopotamia. Acestea erau cunoscute în izvoarele vremii sub numele de amoriţi. Aceştia erau o populaţie nomadă în spaţiul de la vest de Eufrat până în Canaan. De altfel, amoriţii erau strâns înrudiţi cu canaaneenii. Atacurile amoriţilor au fost adesea conjugate cu cele ale elamiţilor de la est de fluviul Tigru.

Isbierra, originar din Mari, ocupă oraşul Isin, veche aşezare mesopotamiană; în acelaşi timp, o altă grupare vest semitică, avându-l în frunte pe Naplanum, pătrunde în Mesopotamia, ocupând oraşul Larsa. Regele Urului, Ibbisin, s-a aliat cu Naplanum, dar ambii au fost înfrânţi de Işbierra. Oraşul Ur a fost distrus, după care el nu se va mai ridica niciodată la strălucirea de odinioară.

Perioada Isin şi Larsa este puţin cunoscută. Cele două state au întinderi mici; deşi regii lor se intitulează “regi ai Sumerului şi Akkadului”, ele nu depăşesc sudul Mesopotamiei, oraşul Mari reprezentând limita de nord a noilor regate.

În perioada Isin şi Larsa, în afara Mesopotamiei propriu-zise s-a ridicat oraşul Eşnnuna, unde săpăturile arheologice au scos la iveală, numeroase inscripţii, precum şi un cod de legi al regelui Bilalama, scris în accadiană.

2.9 Regatul Vechiului Babilon

Concomitent cu statele Isin şi Larsa, în Mesopotamia apare un nou centru de putere important, Babilonul, care va cunoaşte o dezvoltare excepţională, fiind timp de două milenii cel mai important oraş din Orientul Apropiat. Numele de Babilon, este forma elenizată a accadianului *Babilim* sau *Babili*, care înseamnă în limba amorită “Poarta zeului”.

Pe scena istoriei, Babilonul apare mai târziu ca stat de sine stătător. Numele său este menţionat pe vremea dinastiei a III-a din Ur sub numele *Kadingir*. Ceva mai târziu decât grupările amorite ale lui Işbierra şi Naplanum, în Mesopotamia pătrunde o nouă grupare vest semitică, care s-a aşezat la sud de oraşul Kiş. Această grupare avea ca divinitate supremă pe Marduk.

Primul rege al Babilonului, Sumulael (1894-1880), nu recunoaşte autoritatea regatelor Isin şi Larsa, şi iniţiază o serie de expediţii, care i-au sporit teritoriul. Tot în această perioadă începe şi construirea zidului de incintă al Babilonului.

În secolele următoare, regatul babilonian va fi în competiţie cu celelalte state amorite pentru dominaţia în Mesopotamia. Cel mai important reprezentant al acestui regat este Hammurabi (1792-1749). Prin întreaga sa activitate, Hammurabi a transformat statul babilonian în cel mai mare imperiu

cunoscut până atunci în Orientul apropiat. Inscripțiile descoperite în Babilon, precum şi în oraşul Mari ne permit să ne facem o idee despre evoluția acestei domnii. Dacă la începutul acesteia, Hammurabi nu depăşea condiția unui conducător care accepta suzeranitatea assyriană, în ultimii zece ani ai domniei a reuşit, printr-o politică externă foarte abilă, să impună hegemonia Babilonului asupra întregii Mesopotamii, Assyriei, Elamului şi a unor teritorii din nord-vest până către Marea Mediterană.

Hammurabi a rămas celebru prin codul de legi care îi poartă numele, important izvor pentru cunoaşterea realităților politice, sociale, şi economice din Mesopotamia. Codicele are mai multe capitole referitoare la familie, militari, diferite infracțiuni etc.

După moartea lui Hammurabi, urmaşii săi nu au mai reuşit să mențină prestigiul şi unitatea statului babilonian, deoarece în regiune se produc însemnate mişcări de populație: triburile hurriților şi ale kassiților încep să joace un rol tot mai important. Hurriții s-au coagulat, în jurul anului 1600 a.C., în puternicul stat numit Mitanni, care ocupa un teritoriu întins de pe cursul mijlociu a Eufratului, iar kassiții vor pătrunde treptat în Mesopotamia ca agricultori sau meseriaşi.

2.10 Epoca Kassiților

În 1531 a.C., regele hittit Mursili I cucereşte Babilonul în urma unei îndelungate expediții în Mesopotamia, punând capăt statului babilonian vechi. Hitiții însă nu vor stăpâni efectiv Mesopotamia şi Babilonul, deoarece regele hittit va muri asasinat, la întoarcerea în patrie, în urma unui complot de palat. De aceste împrejurări vor profita kasiții.

Despre patria de origine şi limba kassiților nu se ştie nimic sigur. Se pare că erau originari din Luristanul de astăzi. Limba lor, atât cât este cunoscută, nu se înrudea cu nici una dintre limbile contemporane cunoscute. Lingviştii o plasează printre limbile caucaziene. De altfel, ei au adoptat limba accadiană de îndată ce s-au stabilit în Mesopotamia. Ca şi hurriți, kassiți nu posedau o scriere proprie şi au adoptat scrierea cuneiformă babiloniană.

Epoca kassită este puțin cunoscută. Fiind o populație cu un nivel de dezvoltare inferior celui babilonian, kassiții se vor dizolva în masa populațiilor semitice din Mesopotamia, dar vor rămâne elementul politic dominant timp de patru secole. În izvoarele babiloniene, erau cunoscuți sub numele de *kassu*. Această denumire va supraviețui veacurilor, deoarece ea se regăseşte la geograful grec Strabon sub forma *kossaioi.*

Deşi perioada kassită a fost una de regres în istoria Mesopotamiei, când prestigiul politic şi cultural al acesteia scade, totuşi acum a început să fie folosit calul la transportul poverilor şi în armată, ceea ce a produs o adevărată revoluție în arta militară. În timpul dominației kassite teritoriul Mesopotamiei a fost împărțit între diferite familii sau ginți kassite, aşa numitele *bitu* "casă". Şefii acestor "case" se numeau "stăpânii casei" şi erau reprezentanții în teritoriu ai statului, fiind însărcinați cu încasarea la timp a impozitelor.

Din epoca kassită au ajuns până la noi inscripțiile numite *kudurru*, care erau pietre de hotar pe care erau înscrise date referitoare la posesiunea terenului

respectiv, ceea ce constituie un material informativ foarte important referitor la relațiile agrare din această epocă.

După înlăturarea dominației kassite, în Babilon s-a instaurat o dinastie autohtonă originară din Isin. Este aşa numita a IV-a dinastie babiloniană (cea de a III-a dinastie babiloniană fiind considerată cea kassită). În această perioadă, Babilonul va cunoaşte un scurt reviniment, în timpul regelui Nabucodonosor I. Dar strălucirea Babilonului a fost de scurtă durată deoarece regele assyrian Tiglatpalassar I înfrânge Babilonul, la sfârşitul sec. al XII-lea, după care acesta intră iarăşi într-o perioadă de decădere datorată nesfârşitelor lupte pentru putere între diferiți pretendenți. Pe la începutul mileniului I, la hotarele statului Babilon s-au aşezat chaldeeni, populații semite înrudite cu arameii. După toate probabilitățile, ei erau originari din Arabia răsăriteană. În această perioadă în Mesopotamia apare şi se răspândeşte metalurgia fierului.

2.11 Assyria

Teritoriul Assyriei se află în nord-estul Mesopotamiei, pe cursul superior al Tigrului şi al afluenților acestuia (Zabul Mare, Zabul Mic şi Diyala).

Ştim puține lucruri despre istoria timpurie acestui teritoriu. În textele sumeriene din mileniul al III-lea, Assyria este cunoscută sub numele de **Subir**, iar în cele akkadiene de **Subartu**. Se pare că populația străveche a Assyriei avea o însemnată componentă hurrită, dar de timpuriu în acest teritoriu au pătruns populații semitice. În epoca istorică, limba care se vorbea în Assyria era accadiana. Ei au preluat de asemenea şi scrierea cuneiformă.

Statul assyrian este primul stat important care apare dincolo de granița Mesopotamiei.

Istoria assyriană are mai multe perioade:

1. De la sfârşitul mileniului al III-lea până în anul 1813 a.C. este perioada de formare a statului assyrian;
2. **Epoca Regatului Vechi** (1813-1392);
3. **Epoca Regatului Mijlociu** (1392-911);
4. **Epoca Regatului Nou** (911-609).

Nu ştim împrejurările în care a apărut statul assyrian, pe la finele mileniului al III-lea şi începutul mileniului al II-lea. Primii regi legendari poartă nume hurrite. Limba hurrită a fost vorbită, paralel cu accadiana, până la finele mileniului al II-lea.

În ceea ce priveşte organizarea vechiului stat assyrian, ştim că acesta era condus de un sfat al bătrânilor şi de magistrați. Fiecare an purta numele unui anumit funcționar, *limmu*, care era probabil un membru al sfatului bătrânilor. Acesta era în fruntea visteriei statului; tot el controla şi pe acei *tamkari*, agenți comerciali ai statului assyrian. Un alt demnitar era *ukullum*, care era probabil şeful judecătoresc şi administrativ al comunității. Probabil că cel mai de seamă demnitar era *işşakkum*, care este asimilat sumerianului *ensi* sau *patesi*. El era acela care convoca sfatul, şi era şeful religios al comunității. El nu era totuşi un rege. Prin orânduirea sa de stat Assyria era în acea perioadă mai degrabă un stat oligarhic.

Assirienii au înfiinţat de timpuriu factorii comerciale, mai ales în Asia Mică şi Mesopotamia, care au jucat un rol foarte important în economia assyriană. Cele mai importante au fost cele de la Kaneş (Kültepe) şi Hattusas (Bogaz-köy).

Cel care pune bazele Regatului assyrian vechi este regele Samşi-Adad I (1813-1780), care creează o monarhie puternică de tip babilonian, care şi-a extins dominaţia asupra Mesopotamiei superioare şi asupra Siriei. Sub urmaşii săi, statul assyrian decade datorită incursiunilor hurriţilor. În timpul regelui Hammurabi, Assyria este vasală Babilonului. În timpul dominaţiei kassiţilor, assyrieni n-au putut să profite de interesul limitat al acestora pentru nordul Mesopotamiei, deoarece hegemonia a trecut asupra statului de la Mitanni care, cu ajutorul Egiptului, cucereşte numeroase teritorii, printre care şi Assyria.

Slăbirea statului Mitanni şi dispariţia acestuia ca urmare a expansiunii statului hittit au permis o nouă ridicare a Assyriei. Regele assyrian Aşsurubalit profită de decăderea statului mitannian pentru a cuceri o parte din teritoriile acestuia. Cu domnia acestui rege începe epoca Regatului mijlociu.

În timpul domniei regelui Tikulti Ninurta I (1244-1207) şi a lui Tiglatpalassar I (1115-1076) statul assyrian îşi extinde mult graniţele, până la Golful Persic şi la Marea Mediterană, devenind principala putere a Orientului mijlociu. Încă din această perioadă, statul assyrian duce războaiele cu o cruzime nemaicunoscută până atunci. Capitala statului se mută de la Aşşur la Kar Tikulti Ninurta.

În secolul XI, în Orientul mijlociu se produc evenimente însemnate. Acum are loc invazia muskilor, care a produs însemnate schimbări politice şi etnice în Anatolia şi nordul Mesopotamiei. Tot acum pătrund în Mesopotamia şi Syria triburile semitice ale arameilor, veniţi din sud, poate şi datorită unor schimbări climatice. Treptat, teritoriul assyrian a fost cotropit de aramei.

Cel care pune bazele Regatului assyrian nou, care va fi timp de multe secole cea mai de seamă putere din Orientul mijlociu şi apropiat, statul assyrian având toate caracteristicile unui imperiu, a fost regele Adad-nirari al II-lea (911-889). Regele Aşşurnazirpal al II-lea (884-859) pune bazele puterii militare a Regatului Assyrian nou. El reuşeşte să supună triburile arameilor, cucereşte întreaga Mesopotamie, extinzându-şi dominaţia departe spre vest, până la Marea Mediterană. Construieşte o nouă capitală la Kalar.

Urmaşii lui Aşşurnazirpal al II-lea duc aceeaşi politică de cuceriri . Printre aceştia s-au remarcat Salmanasar al III-lea (859-824), Şamşi-Adad al V-lea (824-811), Tiglatpalassar al III-lea (745-727), Salmanassar al V-lea (727-722), Sargon al II-lea (722-705), care au purtat numeroase războaie cu Syria, Fenicia, Palestina şi Babilon şi Urartu, supunând întreaga Mesopotamie până la Golful Persic, Syria şi Canaanul, Elamul şi Urartu. Campaniile militare ale regilor assyrieni erau însoţite de numeroase atrocităţi şi de deportări masive de populaţie, care au schimbat în bună măsură harta etnografică a vremii. Toate acestea au făcut ca assyrienii să fie urâţi de toate popoarele înconjurătoare. Treptat, opoziţia antiassyriană va deveni tot mai puternică, populaţiile supuse sau cele aflate în afara graniţelor imperiului assyrian învăţând tactica de luptă a acestora. În fruntea frontului antiassyrian a fost Babilonul, care a avut foarte mult de suferit în timpul dominaţiei assyriene, şi Histkia (Ezechias), regele Iudeii, sprijinit de Egipt şi de beduinii arabi. În lupta antiassyriană, au fost atrase şi cetăţile feniciene Tyrul şi Sidonul, oraşele filistene ş.a.

La începutul domniei sale, regele Senacherib (705-681) este nevoit să înfrunte această coaliţie antiassyriană iniţiată de regele Mardukpaliddin al Babilonului. Coaliţia este înfrântă, Babilonul este cucerit, assyrienii luând în captivitate peste 200.000 de chaldeeni şi numeroşi babilonieni pe care i-a risipit în diferite părţi ale imperiului assyrian. În anul 689, Babilonul se răscoală din nou, este ocupat şi distrus după un lung asediu. Locuitorii săi au fost în parte masacraţi, în parte deportaţi. Distrugerea Babilonului a produs o profundă impresie printre contemporani şi a sporit ura împotriva lui Senacherib şi a statului assyrian. În timpul domniei lui Senacherib, capitala regatului devine oraşul Ninive, care a fost înfrumuseţat cu numeroase monumente.

În anul 680, regele este asasinat în urma unui complot organizat de doi dintre fiii săi. Cel care reuşeşte să ajungă la tron este Aşarhaddon (681-669), în timpul căruia statul assyrian a atins maxima expansiune teritorială. În anul 671, assyrienii întreprind o expediţie împotriva Egiptului, au cucerit oraşul Memphis şi s-au consolidat pe cursul inferior al Nilului. Autorităţile locale egiptene au fost confirmate, dar au fost subordonate unor „supraveghetori" assyrieni, alături de care se aflau mici garnizoane. A început să reclădească Babilonul, permiţând locuitorilor săi să revină în oraş. Acum a fost construit din nou celebrul turn de pe lângă templul lui Marduk, aşa numitul „turn al Babilonului".

În timpul domniei lui Aşurbanipal (669-626), situaţia statului assyrian se înrăutăţeşte şi asistăm la începutul prăbuşirii sale. Assyria era duşmănită de toate popoarele atât din interiorul imperiului cât şi din exterior. În timpul numeroaselor războaie purtate cu assyrienii, acestea au dobândit experienţă de război. Tot acum statul assyrian este ameninţat de incursiunile sciţilor şi cimmerienilor, populaţii iraniene seminomade care dominau spaţii vast din nordul Mării Negre până în Asia Centrală.

Regele Aşurbanipal a înfiinţat marea bibliotecă de la Ninive, care cuprindea circa 22.000 de tăbliţe, prin intermediul cărora cunoaştem o bună parte din creaţia literară mesopotamiană.

După moartea lui Aşurbanipal, Babilonul se revoltă din nou şi, sub conducerea lui Nabopalassar, se desprinde de Asyyria formând regatul Chaldeo-Babilonian. Pentru a putea lupta cu succes împotriva Assyriei, Nabopalassar s-a aliat cu regele mezilor, Cyaxares. În anul 615, profitând de faptul că forţele assyrienilor luptau cu Babilonul, mezii pătrund în Assyria şi în anul 614 ocupă oraşul Assur. Doi ani mai târziu, forţele unite a lui Nabopalassar şi Cyaxares au cucerit oraşul Ninive. Cuceritorii au procedat, după obiceiul assyrian, la uciderea tuturor aristocraţilor căzuţi prizonieri. Regele Sarak s-a aruncat în flăcările ce cuprinseseră palatul său. Învingătorii au luat un mare număr de prizonieri. O parte a armatei assyriene, în frunte cu Aşur-ubalit al II-lea, a reuşit să ajungă la Harran, unde se proclamă rege al Assyriei. Dar în anul 605 Nabucodonosor al II-lea, fiul lui Nabopalassar, înfrânge rezistenţa assyriană, ceea ce a marcat sfârşitul statului assyrian. Limba assyriană, un dialect al limbii accadiene, a dispărut treptat, fiind înlocuită cu limba aramaică.

2.12 Regatul Noului Babilon (Chaldeea)

La sfârşitul secolului al VII-lea a.C., după destrămarea statului assyrian, hegemonia politică în Orientul mijlociu revine din nou, după aproape un mileniu, pentru scurt timp, Babilonului.

Întemeietorul acestui stat a fost Nabopalassar (625-605), care aparținea aristocrației chaldeene şi care a fost probabil general al armatei assyriene. El a profitat de tulburările din imperiul assyrian de la moartea regelui Aşurbanipal pentru a înlătura dominația assyriană din sudul Mesopotamiei, proclamându-se „rege al Accadului". El pune astfel bazele statului chaldeo-babilonian cu capitala la Babilon, în timpul căruia vechea metropolă mesopotamiană va cunoaşte ultima sa perioadă de mare înflorire.

Urmaşul său, Nabucodonosor al II-lea (605-562), a consolidat noul stat şi, profitând de condiții externe favorabile, a impus dominația Babilonului asupra unei părți din moştenirea assyriană. Aceasta a fost împărțită cu Media, care a primit partea nordică. Frontiera dintre cele două state pornea din vest, de la golful Isis, acolo unde litoralul Syrian se întâlnea cu cel anatolian, înainta către est prin Mesopotamia, lăsând mezilor Assyria propriu-zisă şi, probabil, Elamul. Restul teritoriului, cu Syria, Fenicia şi Palestina, a revenit Babilonului.

Deşi au cooperat în lupta antiassyriană, relațiile dintre cele două state erau departe de a fi amicale. Nabucodonosor asista cu teamă la rapida ridicare a Mediei şi a intuit că din această direcţie venea amenințarea cea mai mare. De aceea, el a hotărât construirea unui mare zid de apărare între Tigru şi Eufrat, mai sus de Sippar, precum şi ridicarea fortificaţiilor extrem de puternice din jurul Babilonului (anii 590-580). Dar mezii, angajați într-un lung război cu Lydia, nu au atacat Babilonul, lăsând lui Nabucodonosor răgazul pentru a-şi consolida dominația în regiunea syro-palestiniană, acolo unde faraonii egipteni ridicau, în mod tradițional, şi ei pretenții.

Nabucodonosor s-a impus în disputa cu Egiptul, dar dominația babiloniană în Palestina a fost îndelung contestată. În urma campaniei din Palestina din anul 604, regatul Iudeei recunoaşte stăpânirea Babilonului dar, mizând pe eficiența sprijinului egiptean, se revoltă în anul 598. Nabucodonosor a reuşit să reprime răscoala. Ierusalimul este cucerit, regele Ioiachim este capturat şi înlocuit cu Sedechia, iar 10.000 de evrei sunt deportați în Mesopotamia. Zece ani mai târziu, Iudeea se revoltă din nou, fiind sprijinită tot de Egipt. Nabocudonosor pătrunde iarăşi în Iudeea cu o puternică armată, cucereşte unul după altul oraşele mai importante pe care le distruge, şi începe asediul Ierusalimului. După doi ani, oraşul este ocupat, regele Sedechhia este capturat, orbit şi trimis în lanțuri la Babilon. După obiceiul assyrian, babilonienii execută întreaga aristocrație iudaică, iar majoritatea locuitorilor este deportată în Mesopotamia. Este aşa-zisa „captivitate babiloniană", care a lăsat urme adânci în conştiința evreilor. Oraşul Ierusalim a avut şi el mult de suferit: zidurile de apărare au fost distruse, la fel templul şi palatul regal. Iudeea a devenit o simplă provincie a statului babilonian. Mai puțin succes a avut Nabucodonosor în fața zidurilor Tyrului, care au rezistat asediului timp de 13 ani (587-574), după carevechiul oraş fenician a fost nevoit să recunoască suzeranitatea babilonian.

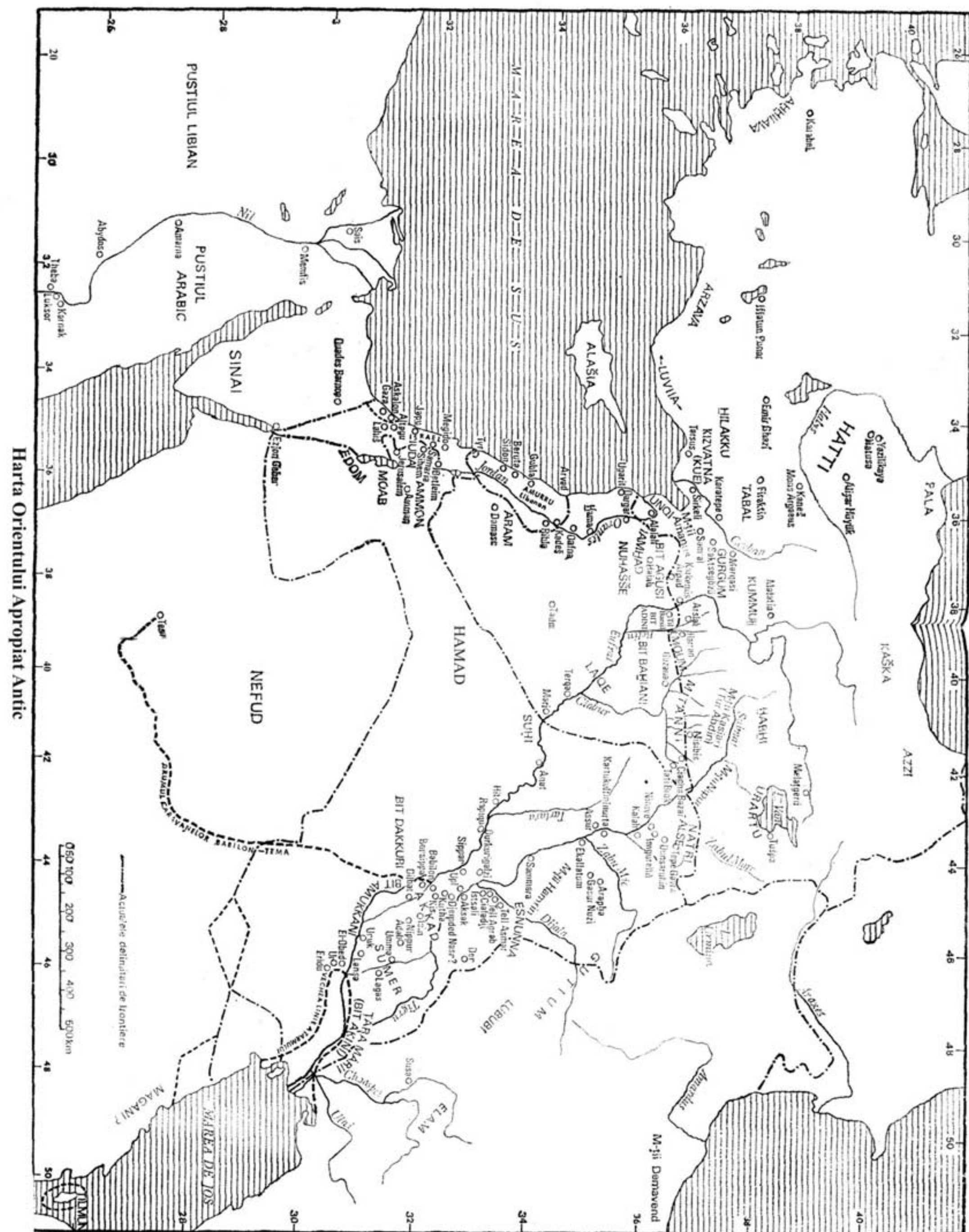
În timpul domniei lui Nabucodonosor, oraşul Babilon a fost înfrumusețat cu numeroase palate şi temple de o mare frumusețe, care au făcut din capitala statului cel mai strălucit oraş al epocii.

După moartea lui Nabucodonosor al-II-lea, urmaşii săi nu au reuşit să păstreze imperiul creat de acesta. Ultimul rege este Nabonid (555-539), un personaj ciudat, care nu domneşte în Babilon, ci într-o oază din nordul Arabiei, Taima, conducerea efectivă având-o fiul său, Baltashar (Belşazar). Deşi era aliat al regelui Mediei, Astyages, şi al lui Cresus, suveranul Lydiei, nu întreprinde nimic pentru a evita înfrângerea lor de perşi. În anul 538, perşii, conduşi de regele Cyrus al II-lea cel Mare, pornesc ofensiva împotriva Babilonului. El înaintează pe valea râului Diyala. După o primă ciocnire lângă Opis, armatele persane trec fără dificultate de zidurile construite de Nabucodonosor şi a ocupat oraşul Sippar. În fața acestei amenințări, Nabonid a revenit la Babilon, şi împreună cu fiul său Baltashar, s-a închis în citadelă. Dar când armatele perşilor au apărut în fața porților Babilonului, acestea s-au deschis fără luptă. Nabonid a fost trimis în exil în Carmania, iar Baltashar a fost ucis.

După cucerirea persană, regatul Babilonului a continuat în mod formal să existe, căci regii persani se numeau şi regi ai Babilonului. În realitate, Mesopotamia devine o provincie a Imperiului persan, iar Babilonul obligat la plata unui tribut de 30 tone de argint pe an. Componența etnică a Mesopotamiei s-a schimbat mult, aici venind numeroşi locuitori din Asia Mică, Egipt şi Iran. Babilonul a continuat să fie un mare oraş al Orientului, în ciuda faptului că a încetat să mai fie un centru politic însemnat.

Întrebări recapitulative

1. Prin ce se caracterizează istoria şi civilizația mesopotamiană?
2. Care au fost principalele popoare mesopotamiene?
3. Ce se înțelege prin expresia "civilizație sumero-accadiană"?
4. Care au fost marile imperii din Mesopotamia?
5. Prin ce se caracterizează politica externă assyriană?
6. Care au fost raporturile dintre Regatul Noului Babilon şi Media?

Harta Orientului Apropiat Antic

3 PALESTINA

3.1 Țara și populația

Palestina, patria istorică a poporului evreu, este un adevărat culoar terestru prin care se făcea legătura între marile civilizații și marile imperii care s-au format de-a lungul mileniilor în Egipt, Mesopotamia și Anatolia. Mărginită la vest de apele Mării Mediterane și la est de pustiul inospitalier al Arabiei, acest teritoriu a fost întotdeauna disputat de puterile care s-au succedat în Semiluna Fertilă și în Egipt, dispute care au marcat profund destinul poporului evreu.

Palestina propriu zisă este limitată spre nord de Munții Liban, iar spre sud se întinde până în Peninsula Sinai. Teritoriul este împărțit în patru fâșii orientate de la nord către sud: 1.Câmpia dinspre mare (Șaron și Șefela) făcea legătura dintre Peninsula Sinai și Fenicia. În nord, muntele Carmel întrerupea această câmpie; 2. Ținutul muntos din centru formează coloana vertebrală a țării. Sunt Munții Neftali (Galileea), Munții Efraim (Samaria) și Munții Iudeei. Aveau o înălțime medie, nedepășind 1047m, prezentând numeroase trecători care facilitau accesul oamenilor de pe un versant pe altul; 3. Valea Iordanului tăia țara în două părți inegale printr-o vale adâncă, de fapt cea mai adâncă depresiune de pe pământ, care, începea în nord cu lacul Galileei și se termina în sud la Marea Moartă. Partea ei nordică, de lângă lacul Genezaret este fertilă și a fost de timpuriu cultivată. În schimb, cea sudică, din jurul Mării Moarte, era un ținut mult mai arid; 4. Regiunea de la est de Iordan, în partea ei nordică, pe valea Iarmucului, se afla ținutul Basan, propice pentru practicarea agriculturii. În partea ei centrală se afla un podiș înalt, favorabil păstoritului. La sud se afla masivul muntos Pisga.

Bogățiile naturale ale Palestinei sunt destul de reduse. Se găseau din abundență piatra de construcție, argila pentru confecționarea cărămizilor și a vaselor ceramice, precum și reduse zăcăminte de cupru. Lemnul era foarte rar.

Numele de Palestina, care se aplică de obicei pentru a desemna țara evreilor, este oarecum impropriu, deoarece el provine din numele filistenilor, o populație străină care s-a stabilit pe teritoriu ce le poartă numele în jurul anului 1200 a.C., în contextul unor mari mișcări de populație care au răvășit vaste teritorii din Peninsula Balcanică, Asia Mică, regiunea syro-palestiniană și Egipt. Denumirea a fost folosită pentru prima oară de Herodot, pentru a desemna partea de sud a Siriei, și a fost generalizată de romani. Se mai folosește pentru acest teritoriu numele de Canaan, dar nici acesta nu este lipsit de ambiguitate, deoarece în Biblie, în corespondența dintre diferiți stăpânitori asiatici și faraonii egipteni din prima jumătate a secolului XIV a.C., sub această denumite se ascund realități care nu sunt foarte bine fixate.

În sens larg, prin Canaan se înțelege, de fapt, întreaga regiune syro-palestiniană; în sens restrâns, ținutul și locuitorii din Syro-Palestina și în special Fenicia propriu-zisă. În accepțiunea biblică, cuvântul “canaanean” poate însemna și “comerciant”, “negustor” sau “traficant”. În tot cazul, prin canaaneeni, în sens lingvistic, trebuie să înțelegem o populație vest-semitică care locuia teritoriul ce se întindea din nordul Siriei până în Peninsula Sinai, pe care o putem individualiza, datorită inscripțiilor descoperite la Ebla (azi Tell Mardikh), în deșertul Siriei, încă din a doua jumătate a mileniului III a.C. Nu

este foarte clar dacă limba canaaneană este deosebită de amorită sau sunt două dialecte ale aceleaşi limbi, după cum, în Scriptură, termenii de "canaaniți" şi de "amoriți" au uneori, un sens specific, iar alteori se confundă, Țara Amoreilor (Amurru) fiind o altă denumire paralelă cu aceea de Canaan. După ce evreii au ocupat Canaanul, teritoriul locuit de ei a fost numit Țara evreilor, Ereț ha Ivrim, şi Țara lui Israel, Ereț Israel, iar după ce ei au venit din captivitatea babiloniană, țara lor s-a numit Iudeea, deoarece cei mai mulți dintre ei erau din tribul Iuda. În Biblie, țara evreilor mai este numită şi Țara Făgăduită sau Pământul Făgăduinței, deoarece ea a fost făgăduită de Dumnezeu pentru totdeauna lui Avraam, Isac, Iacob şi urmaşii lor. În sfârşit, evreii şi creştinii mai numesc acest teritoriu, încă din antichitate, datorită marii sale încărcături religioase, Țara Sfântă.

Marele număr de denumiri pe care le-a avut Palestina exprimă de fapt, o mare complexitate etnică politică şi culturală şi o dinamică specifică a evoluției istorice pe acest teritoriu.

3.2 Izvoare

Multă vreme, trecutul poporul evreu a fost reconstituit aproape exclusiv pe bazavechi*ului Testament*. El rămâne şi astăzi o sursă de neânlocuit, dar datele din aceste scrieri sunt comparate astăzi, tot mai profitabil pentru acuratețea reconstituirii, cu rezultatele cercetărilor arheologice şi cu informațiile oferite de unele inscripții descoperite în Orientul apropiat şi Egipt. Deşi sporul de cunoştințe este evident, suntem încă departe de a putea scrie o istorie continuă a evreilor. Perioade foarte întinse din trecutul acestui popor sunt încă învăluite în ceață, cercetătorii fiind şi astăzi, în mare măsură, în imposibilitatea de a discerne ceea ce este real din aceste narațiuni cu aspect istoric care abundă însă în fapte miraculoase, în care singurul criteriu cronologic este adesea cel al generației, dintr-un arbore genealogic care începe cu Adam.

Izvoarele pentru cunoaşterea istoriei Palestinei sunt scrise şi nescrise. Cercetările arheologice din acest teritoriu au început încă din secolul trecut. În urma acestor cercetări au fost descoperite numeroase aşezări şi au apărut numeroase inscripții semitice ce datează începând cu mileniul al II-lea a.C. Despre locuitorii Canaanului şi despre filisteni avem informații şi din surse hittite şi egiptene. Dar cu tot sporul de cunoştințe pe care ni-l oferă descoperirile arheologice, izvorul cel mai important rămâne *Biblia*. Căci cazul Israelului este unic între diferitele popoare ale Orientului antic, deoarece tradițiile sale istoriografice au fost mereu păstrate în ambientul iudaic şi creştin. Descoperirile arheologice şi epigrafice din ultimul secol nu au trebuit să descopere *ex novo* realități istorice despre care se pierduse orice amintire, ci au adus noi lămuriri de confruntat, caz cu caz, cu textele veterotestamentare.

Cazul fericit al conservării de-a lungul timpului a memoriei istorice a evreilor, datorită valorii sale de „carte sacră" pentru iudaism şi creştinism, a creat dificultăți în ceea ce priveşte folosirea critică a acestor scrieri, dificultăți care continuă şi-n vremea noastră. Faptul că acest *corpus* de texte are pentru credincioşi o valoare de adevăr revelat de Dumnezeu, prin intermediul agenților umani, a contribuit mult la imposibilitatea de a studia în mod critic

conținutul istoric al cărților sacre. Astăzi cercetătorii sunt tot mai mult de acord în a afirma că narațiunile biblice sunt, de cele mai multe ori, elaborări istoriografice posterioare, şi adesea mult posterioare, față de evenimentele narate, că ele, adesea, se bazează pe date indirecte şi incerte, dar că sunt de cele mai multe ori motivate de scopuri precise ale timpului lor. Trebuie de aceea să reatribuim textele biblice epocii, mediilor politice şi culturale şi problemelor care au dus la redactarea lor. Aceste precauții metodologice nu exclud *a priori* posibilitatea ca aceste texte să păstreze unele date sau amintiri demne de crezut, dar utilizarea în sens istoriografic a acestora trebuie făcută, în fiecare caz, numai după ce aceste scrieri au fost „curățate” de toate conotațiile politice şi religioase epocilor posterioare şi a aceleia a redactării finale.

Numele de *Biblia* este de origine greacă, *ta biblia*, şi înseamnă „cărțile”, deoarece multă vreme aceste scrieri au circulat sub formă de suluri din pergament, formând o adevărată bibliotecă. După tradiție, autorii celor mai vechi texte au fost Moise şi Iosua. Mai târziu, la curtea regilor David şi Solomon, a apărut funcția de cronicar, care era însărcinat cu strângerea mărturiilorvechi şi cu consemnarea faptelor însemnate ale regilor evrei. Şi după divizarea regatului unit în regatele Iuda şi Israel a continuat opera de redactare a analelor regale. Dar păstrătorii scripturilor, au fost mai ales slujitorii cultului. După dispariția regalității, ei au continuat recopierea şi prelucrarea vechilor scrieri. În istoria textului biblic un moment de mare importanță îl reprezintă activitatea lui Esdra, în perioada post exilică (458 a.C.), care a strâns şi a recopiatvechile texte, după diverse manuscrise păstrate în diferite regiuni. Acum Biblia capătă forma sa finală, ea devenind un fel de „constituție” a poporului evreu. Este demn de remarcat că activitatea lui Esdra marchează sfârşitul scrierilor profetice.

Biblia are două canoane: canonul ebraic, care cuprinde doar vechiul Testament, şi canonul creştin care, la vechiul Testament, adaugă Noul Testament şi un număr de alte scrieri nerecunoscute de canonul ebraic.

Biblia are trei redactări principale:

1. Redactarea ebraică, revizuită de masoreți, teologi de la şcoala din Tiberiada în Galileea, în frunte cu Aaron Ben-Aşer şi Ben-Neftali, în secolele IX-X, când s-a fixat textul rezultat în urma vocalizării alfabetului ebraic;

2. Redactarea greacă, numită *Septuaginta*, după cei 72 de traducători legendari, a căror operă începută pe la 250 a.C. în Alexandria din Egipt, se adresa evreilor din diaspora, în bună măsură elenizați. Această traducere este folosită în Biserica Ortodoxă.

3. Redactarea latină, numită *Itala*, a apărut în jurul anului 200, prin unificarea traducerilor făcute la Roma, Cartagina şi în alte locuri. Pe la 382, Hieronimus începe revizuirea ei după textul ebraic, rezultând *Vulgata*, adoptată de Biserica Catolică.

După cel de-al doilea război mondial, au fost descoperite faimoasele *Manuscrise de la Marea Moartă*, scrise de esenieni, o sectă ebraică din secolul I a.C.– I p.C., care cuprind variante care nu sunt în textul canonic.

Din conținutul actual al *Bibliei*, evreii recunosc ca fiind autentice numai 39 de cărți, acestea fiind cuprinse în trei părți: *Legea* sau *Tora* (*Pentateuhul*), *Numerii* şi *Scrierile*.

Biblia greacă şi cea latină cuprind şi alte cărți numite deuterocanonice. *Iudita, Tobit, Cartea I şi a II-a a Macabeilor*, *Înțelepciunea lui Solomon*,

Ecleziasticul, Baruh, Epistola lui Ieremia, Susana, ş.a., toate fiind compuse între secolele IV-I a.C. În afara acestora au circulat şi alte cărţi, nerecunoscute însă de canonul ebraic şi creştin.

Critica *Bibliei,* însemnând stabilirea textului biblic şi interpretarea lui, a constituit o preocupare majoră a învăţaţilor începând din secolul XVII. Cel care a pus bazele criticii *Bibliei* este filosoful olandez B.Spinoza, urmat de numeroşi învăţaţi, care au contribuit la înţelegerea textului, la realizarea unor ediţii din ce în ce mai corecte, la extragerea de informaţii cu caracter istoric. Dintre aceştia amintim pe J.Wellhausen, O. Eissfeldt, M. Noth, W.F.Albright, J. Van Seters şi T. L. Thompson.

Critica *Bibliei* a arătat că probabil cel maivechi text biblic care poate fi datat cu aproximaţie, este *Cântecul Deborei*, din cartea *Judecătorii,* care ar data din secolul XIII-XII a.C. Se admite că în timpul lui David şi Solomon s-a început redactarea unora din cele patru *Cărţi ale Regilor*, cu un conţinut istoric important. În schimb, cele două cărţi ale *Cronicilor*, care se referă aproximativ la aceeaşi perioadă (*Paralipomene*), au fost redactate mult mai târziu, probabil în timpul domniei lui Alexandru Macedon, şi aveau un mesaj politic foarte pronunţat, anume de a arăta contemporanilor evrei, ameninţaţi de influenţele elenistice, trecutul exemplar al poporului ales. Critica Bibliei a arătat de mult că aceasta a avut mai multe surse principale, cle mai importante fiind cea Iahvistă şi Elohistă, după numele purtat de divinitate, Iahve şi Elohim, sursa preoţească şi sursa deuteronomistică.

3.3 Istoria evreilor

Evreii aveau un foarte pronunţat simţ al trecutului. Considerau că omenirea, fiind opera Creatorului, are evoluţie liniară. Această concepţie, strâns legată de credinţa monoteistă iudaică, este ilustrată de prima carte a Bibliei, *Geneza*.

În mod tradiţional, istoria ebraică cuprinde mai multe secvenţe: epoca Patriarhilor, robia egipteană, epoca Judecătorilor, epoca regatului unitar, epoca regatelor Iuda şi Israel, epoca dominaţiei persane, epoca elenistică şi epoca romană.

Populaţia pre-israeliană era de origine semitică. În Canaan, epoca neolitică este reprezentată de numeroase descoperiri arheologice, cea mai cunoscută fiind aceea de la Ierihon. În conformitate cu textul biblic, epoca Patriarhilor se deschide cu figura lui Avraam, cel care a făcut primul pact cu divinitatea, şi în jurul căruia s-a cristalizat primul nucleul ebraic originar în Ur-ul Chaldeiei. Urmând îndemnul divin, Avraam şi soţia sa Sarra, în fruntea clanului lor, au pornit spre nord, oprindu-se în cetatea Harran, lângă Sodoma. Din Harran, Avraam se îndreaptă spre Canaan, pământul făgăduit de Dumnezeu urmaşilor săi, lăsând în Harran o parte a însoţitorilor săi condusă de Lot. În Canaan, clanul lui Avraam va întâlni populaţii canaaneite. După tradiţia biblică, fiul lui Avraam, Iosif, a fost trădat de fraţii săi care l-au vândut unor negustori care îl duc în Egipt; acolo ajunge la mare cinste la curtea faraonului şi, profitând de poziţia sa, cheamă în Egipt pe tatăl şi pe fraţii săi. Astfel începe, conform tradiţiei, perioada egipteană, cunoscută şi sub numele de robia egipteană.

Originea sud-mesopotamiană a nucleului originar ebraic, ridică serioase semne de întrebare. Numele de Chaldeea a apărut relativ târziu, nu mai devreme de secolele X-IX a.C., el fiind folosit mai cu seamă în timpul Regatului Noului Babilon (sfârşitul sec. VII. a.C.), deci mult mai târziu decât perioada când se presupune că a trăit Avraam (3000-2800 a.C.). Apoi, originea din Ur-ul Chaldeei este foarte îndoielnică, deoarece descoperirile din ultimele decenii de la Ebla (azi Tell-Mardik) din Syria, precum şi altele mai vechi din Mari, de pe cursul mijlociu al Eufratului, au scos la lumină numeroase documente care pun într-o nouă lumină povestirea biblică. În conformitate cu inscripţiile descoperite în aceste localităţi, exista în această arie geografică un număr de antroponime care ţin de ciclul lui Avraam şi de antroponimia ebraică cum ar fi *Abramu, Ibrium* sau *Ebrium, Israilu* şi *Bene Iamina,* care amintesc de nume familiare Bibliei, ca Avraam, Eber, strămoşul său, Israel şi tribul ebraic al beniamiţilor care, toate, îi fac pe cercetători să considere că, dacă povestirea despre Avraam conţine ceva istoric în ea, atunci în această regiune trebuie căutată originea nucleului primitiv ebraic, sau măcar nucleul originar al temei. În tot cazul, faptul că evreii primitivi se ocupau cu creşterea vitelor, explică bine aceste perigrinări, deoarece ei erau în permanentă căutare de noi locuri pentru păşune.

Perioada egipteană a istoriei evreilor nu este cunoscută şi din surse extrabiblice, ceea ce este greu de explicat dacă Iosif a jucat, aşa cum spune Scriptura, un rol atât de important la curtea faraonului. De fapt, cea dintâi menţionare a Israeliţilor în vreun document egiptean este *Stela lui Israel*, din vremea faraonului Merneptah (1237-1223), în care sunt lăudate victoriile regelui egiptean, prin care a reuşit să supună pe Israel. Deoarece scriitorii biblici nu amintesc nimic despre victoria lui Merneptah asupra lui Israel, eveniment care, în conformitate cu cronologia biblică a avut loc în epoca judecătorilor, se poate deduce ca aceştia nu aveau amintiri autentice despre o perioadă şi mai veche. Probabil că nu este o întâmplare că în naraţiunea despre şederea evreilor în Egipt, faraonii nu au niciodată nume proprii.

În Egipt, evreii locuiau în răsăritul Deltei, în ţinutul Goşen. Nu ştim cu siguranţă cât au stat acolo. După o perioadă în care evreii au trăit în bune relaţii cu statul egiptean, cu timpul aceste relaţii s-au deteriorat, făcându-i pe evrei să părăsească Egiptul. Nu ştim exact când a început exodul evreilor din Egipt. Coroborând datele biblice cu cele egiptene, unii cercetători consideră că perioada cea mai probabilă ar fi primele decenii de domnie ale faraonului Ramses al II-lea (aprox.1290-1280). Cel care a condus pe evrei din Egipt către Ţara Făgăduită a fost Moise. Acesta a făcut un nou legământ cu Divinitatea pe muntele Sinai, unde a şi primit legile pe care toţi credincioşii trebuiau să le respecte. Drumul din Egipt către Canaan a durat mult timp, 40 de ani, presărat cu numeroase peripeţii. Înainte de a ajunge în pământul făgăduit, Moise moare, iar cel care duce la îndeplinire planul divin a fost Iosua.

Cucerirea Canaanului a durat mult timp. În conformitate cu cronologia biblică evreii ar fi revenit în Canaan către a doua jumătate a secolului al XIII a.C. Şi în legătură cu istoricitatea acestei povestiri biblice, sunt unele semne de îndoială. După Biblie, evreii au asediat Ierihonul, dar cercetările arheologice au dovedit indubitabil că în vremea aceea, această cetate nu mai exista de secole. Dubii serioase sunt şi cu privire la epoca Judecătorilor, deoarece, în conformitate cu *Biblia*, această epocă corespunde cu epoca Regatului Nou

egiptean, când Egiptul a stăpânit mult timp Canaanul. Or, este foarte ciudat că în *Cartea Judecătorilor* nu este nici o aluzie la dominația egipteană, iar sursele egiptene ignoră cu desăvârşire personajele amintite în această carte.

În Canaan, triburile israelite s-au organizat într-o confederație al cărui centru este reprezentat de un sanctuar comun. La Silo, la nord de Ierusalim, a fost aşezat chivotul sfânt, unde erau păstrate vechile scrieri sfinte ebraice. Epoca Judecătorilor nu reprezenta un stat teocratic, deoarece aceşti judecători aveau o putere politică limitată. La temelia autorității lor, era harul divin. Printre judecători s-au remarcat Gedeon şi Debora.

Apariția statului evreu s-a petrecut în contextul aşezării filistenilor în Canaan. Aceştia reprezentau una dintre numeroasele populații, numite de sursele egiptene "ale mării", care au provocat mari distrugeri în Anatolia, Syria, Fenicia, Canaan şi în Egipt.

Venirea lor în Canaan este plasată între anii 1175-1172. De la această populație a rămas până astăzi numele de Palestina. Originea lor nu este sigur cunoscută. Biblia spune că ei veneau din *Keretim*, adică din Creta, dar nici o descoperire din această insulă nu confirmă spusele Scripturii. Unii cercetători vorbesc despre originea balcanică a filistenilor, datorită unor apropieri toponimice precum şi asemănării dintre ceramica filistenă şi cea myceniană. Alții consideră că aceştia ar fi migrat din vestul sau sud-vestul Asiei Mici. Învățatul american W.F.Albright consideră că ei erau originari din Lydia, deoarece singurul cuvânt filisten păstrat *seran*, cu înțelesul de conducător, este apropiat de cuvântul lydian, *tyrannos*, care are aceeaşi semnificație. Apoi, eroul biblic Goliath are o terminație care este obişnuită în antroponimia lydiană. Probabil limba filistenilor era indoeuropeană.

În Canaan, filisteni vor domina mai cu seamă sudul țării, cu centrele mai importante la Gaza, Ascalon, Asdod, Ecron, Gad şi Lachiş, unde arheologii au descoperit urme însemnate ale prezenței filistenilor. După tradiția biblică, dominația filistenilor a durat 40 de ani, până către 1136. Cel care a început lupta de eliberare de sub dominația filistenilor a fost Samson, care a fost judecător timp de 20 de ani (1136-1116).

Regatul Israelului apare pe la 1050-1020, în condiții internaționale favorabile, când marile state orientale, Assyria, Babilonul şi Egiptul erau într-un pronunțat declin. Cel care a contribuit la apariția acestui stat a fost Samuel, care a combinat funcțiile de profet, preot şi judecător. Sub conducerea sa, Israelul a revenit lavechiul legământ al lui Moise, prin aceasta contribuind mult la renaşterea spiritului comunitar. El a contribuit de asemenea la ascensiunea lui Saul din tribul Beniamiților ca să domnească peste evrei. *Cartea I a Regilor* ne dă informații despre disputele dintre Saul şi David, în urma cărora David este nevoit să se retragă la Gaza şi cu sprijin filisten să ducă un război de hărțuire împotriva lui Saul. În urma morții acestuia şi a fiilor săi, David devine rege, către anul 1010.

Regele David (1010-970) este cel care organizează pe baze noi statul evreu unificat. El duce lupte cu filistenii, pe care îi învinge, transformându-i în vasali. În cel de-al şaptelea an al domniei sale, cucereşte Ierusalimul, care devine capitala statului şi centrul religios al evreilor. Chivotul legământului a fost aşezat aici într-un cort pe muntele Sion, înlocuit mai târziu de templul lui Solomon. Organizează curtea regală, administrația şi armata. Acordă o deosebită atenție culturii. După tradiție, regele era un bun cântăreț, pe seama

lui fiind puşi *Psalmii*. A înfiinţat la curte funcţia de cronicar, care a fost reprezentată de Iosaft, cel care a întocmit probabil *Cronica regelui David* din *Cartea I a Cronicilor*. Probabil tot pe timpul lui David a fost întocmită *Cartea Rut*, care va primi forma definitivă mai târziu, ce relatează despre originea familiei regale.

Lui David îi urmează la domnie fiul său Solomon (970-930 a.C.). Tradiţia biblică îl prezintă în general în culori favorabile, el fiind considerat, pe bună dreptate, cel care a făcut din statul evreu unul din puterile importante ale vremii. Această situaţie a fost favorizată şi de o perioadă de relativă linişte care a fost în regiunea syro-palestiniană. Şi el contribuie la o mai bună conducere a statului. Face o reformă administrativă înlocuind vechea organizare pe ce 12 triburi, în 12 provincii conduse de funcţionari regali, fiecare regiune trebuind să suporte o lună pe an cheltuielile necesare întreţinerii curţii şi a aparatului birocratic. A construit mari edificii care îl apropie pe regele evreu de marii monarhi orientali. După 4 ani de domnie, începe zidirea templului, la care s-a lucrat şapte ani. Timp de douăzeci de ani s-a lucrat la palatul regal. În politica externă, Solomon a stabilit relaţii amicale cu regele Hiram al Tyrului. Cu sprijinul acestuia, construieşte o puternică flotă cu ajutorul căreia evreii făceau comerţ în întregul bazin al Mediteranei. Toate acestea au necesitat mari resurse, care au fost mobilizate prin numeroasele dări şi corvezi la care a fost supusă populaţia.

Pe seama regelui Solomon sunt puse *Proverbele lui Solomon*, *Ecclesiastul* şi *Cântarea cântărilor*, care în realitate au fost realizate mai târziu. Opera istoriografică a continuat prin *Cronica regelui Solomon* din *Cartea a III-a a Regilor.*

După moartea lui Solomon, statul evreu începe să decadă. În timpul domniei lui Roboan (930-913), în Israel au loc numeroase răscoale. Cu ajutorul faraonului Şeşonk, Ieroboan reuşeşte, în 926, să-l înfrângă pe Roboan. Ierusalimul a fost cucerit şi templul jefuit. Luptele ţin 50 de ani şi se vor solda cu dispariţia statului evreu unitar, din care se vor desprinde 2 state, Iudeea şi Israelul.

În Iudeea va continua să domnească regi din dinastia lui David, în timp ce în nord, în Israel, dinastiile se vor schimba repede. Cea mai importantă a fost aceea întemeiată în anul 885 a.C. de comandantul militar Omri, în timpul căreia ţara va cunoaşte o relativă prosperitate. În anul 841 a.C., dinastia întemeiată de Omri este înlăturată prin revolta lui Iehu, care inaugurează o nouă perioadă caracterizată prin interzicerea închinării la idoli. Prin anul 745 a.C., dinastia lui Iehu a fost înlăturată prin campania regelui assyrian Tiglatpalasar al III-lea, care a cucerit Damascul şi Israelul, procedând la deportări masive de populaţie, în locul celor deportaţi fiind aduşi alţi locuitori. Aceştia au fost aşezaţi în provincia Samaria, şi, deşi au fost treptat iudaizaţi din punct de vedere religios, ei nu au fost niciodată complet asimilaţi.

În 722-721 a.C., Israelul este desfiinţat ca stat în urma ofensivei regelui assyrian Sargon II. Şi cu această ocazie s-au făcut deportări masive. Regatul Iuda, a acceptat să fie vasal Assiriei.

După prăbuşirea Assyriei, Egiptul şi Regatul Noului Babilon îşi dispută suprematia în regiunea syro-paelstiniană. În anul 597, Nabocodonosor al II-lea cucereşte Iudeea. O parte a aristocraţiei evreieşti este dusă în captivitate la Babilon. Noul rege Sedechia, impus de babilonieni, va încerca după zece ani,

să înlăture jugul străin. Dar iudeii sunt din nou înfrânți, aristocrații au fost masacrați şi cea mai mare parte a populației este dusă în captivitate în Mesopotamia unde va sta până în anul 538 când, după prăbuşirea regatului babilonian, regele persan Cyrus le permite să revină în patrie şi să-şi reconstruiască templul. În timpul dominației persane, Palestina a fost o provincie a Imperiului Persan. Atitudinea statului persan față de evrei a fost în genere tolerantă, ceea ce explică de ce scriitorii biblici înfățişează cu o anumită simpatie pe regii perşi.

În urma campaniei lui Alexandru cel Mare, care a avut ca rezultat desființarea Imperiului Persan, Palestina va face parte din imperiul acestuia şi, după moartea sa, teritoriul va fi disputat de cei doi principali moştenitori ai imperiului lui Alexandru, Egiptul Lagizilor şi statul Seleucizilor. În anii 323-cca. 200, Palestina a fost inclusă în Egipt, după care va face parte din Regatul Seleucizilor.

Ca urmare a unei neîncetate lupte pentru independență, în anul 129 Iudeea este recunoscută ca stat independent, sub regele Ioan Hircan (134-104). Pentru a-şi menține independența, noul stat iudeu a trebuit să poarte războaie aproape neîncetate cu Lagizii sau cu Seleucizii. În anul 63 a.C., în urma campaniei sale orientale, generalul roman Pompeius reorganizează teritoriile recent cucerite. El include statul elenistic al Iudeei în Provincia Syria, ca stat clientelar autonom. Începe astfel epoca dominației romane, care va dura până în anul 634, când arabii au cucerit Palestina.

Întrebări recapitulative

1. Care erau, în antichitate, semnificațiile numelui de Canaan?
2. De unde vine numele de Palestina?
3. Care sunt izvoarele istoriei evreilor? Ce este Biblia?
4. Care sunt principalele perioade ale istoriei evreilor?
5. Ce se poate spune astăzi despre istoria evreilor până la apariția statului unificat?

4 FENICIA

4.1 Țara şi locuitorii.

Fenicia este o fâşie îngustă de pământ mărginită la vest de apele Mării Mediterane, iar la est de Munții Liban, corespunzând în general Libanului de astăzi. La sud, muntele Carmel o separa de Palestina, iar în nord teritoriul fenician se întindea până în apropierea Ugaritului. Teritoriul de-a lungul țărmului oferă condiții propice vieții omului. Având o climă foarte plăcută şi un pământ relativ fertil, a fost de timpuriu cultivat mai cu seamă cu pomi fructiferi. În est, Munții Liban, erau vestiți în antichitate pentru lemnul de cedru care era foarte căutat în Orientului apropiat şi în Egipt, fiind folosit mai ales în construirea navelor.

Sub denumirea de fenicieni se înțelege o anumită parte a populației canaaniene care locuia în mai multe orașe state independente. Denumirea este de origine greacă *Phoinikes*, unde adjectivul *phoinix* înseamnă „roşu purpuriu”, culoare care se extrăgea dintr-o scoică marină. Grecii cunoşteau probabil de mult această denumire, deoarece în inscripțiile myceniene a fost identificat adjectivul *po-ni-ki-ja*, cu semnificația de: roşu”. Ei însă se numeau canaaneeni, ca şi alte populații din regiune, ceea ce arată că nu exista pentru ei o denumire specifică şi oficială. Acest lucru nu trebuie să surprindă, deoarece fenicienii nu au construit niciodată o unitate politică, fiecare cetate constituind o mică regiune autonomă. Uneori, fenicienii mai erau numiți “sidonieni”, după numele uneia dintre cele mai importante cetăți, Sidonul.

4.2 Istoria fenicienilor

După o tradiție păstrată la Herodot, fenicienii nu ar fi fost autohtoni în patria lor istorică, ci ar fi venit de la Marea Roşie. Această origine nu se poate verifica, deoarece fenicienii, ca populație canaaneană, erau înrudiți cu alte populații vest-semitice care locuiau de secole teritoriul Canaanului.

Începuturile îndepărtate ale istoriei feniciene pot fi plasate în mileniul al III-lea a.C., prin descoperirile „proto feniciene” de la Byblos. Basoreliefurile egiptene din timpul dinastiei a V-a fac dovada raporturilor comerciale dintre Fenicia şi Egipt, egiptenii fiind interesați mai ales de lemnul de cedru. Timp de câteva secole Fenicia a fost sub stăpânirea economică şi poate şi militară a Egiptului. Ştim că faraonul Thutmosis al III-lea enumera oraşul fenician Arvad ca făcând parte dintre posesiunile sale. Unele informații despre oraşele feniciene aflăm şi din arhiva de la El Amarna din Egipt.

Individualizarea fenicienilor în raport cu alte populații din Canaan s-a produs numai după invazia “popoarelor mării” de la sfârşitul secolului al XIII şi începutul secolului al XII-lea, în contextul prăbuşirii statului hittit şi a slăbirii statului egiptean. Principalele cetăți erau Arvad, Byblos, Sidon, Tyr, la care sau mai adăugat de-a lungul secolelor altele mai mici, cum au fost Siannu, Sarepta, Usnu, Sumura, Arqa, Beirut, Ushu şi Acho.

Despre perioada timpurie a istoriei fenicienilor (sec.XII-X), avem informații sărăcăcioase. Ele sunt de origine egipteană sau feniciană. Pentru raporturile dintre Byblos şi Egipt, povestirea egipteanului Wen-Amon, care a fost trimis la regele Zakar-Ba’al din Byblos pentru a procura lemn de cedru, este foarte sugestivă. Din partea egipteană, se proclamă o supunere a Libanului față de zeul egiptean Amon, în timp ce partea feniciană priveşte aceste relații în manieră strict comercială. De altfel, Byblosul va continua să rămână partenerul comercial privilegiat al Egiptului în această perioadă, aşa cum fusese de secole. Unele inscripții ale regilor din Byblos (Ahi-ram, Abi-Ba’al, Elí-Ba’al, Shipt-Ba’al şi Yehi-Milk) vorbesc despre imaginea regalității, iar scrierea unora dintre aceste nume pe unele monumente faraonice este o dovadă a raporturilor strânse dintre această cetate şi Egipt.

Despre cetatea Tyr, avem numeroase informații învechiul Testament. Regele Hiram era în relații foarte bune cu regii evrei David şi Solomon, cărora le-a oferit lemn şi meşteri pentru construcția templului şi a palatului din

Ierusalim. Cele două state au cooperat în domeniul comercial în Marea Mediterană şi Marea Roşie.

Ştim puţine lucruri despre raporturile dintre cetăţile feniciene. Se pare că, într-o primă perioadă, Sidonul a avut o poziţie dominantă, dar din jurul anului 1000 a.C. Tyrul a devenit tot mai important.

Marile schimbări produse în bazinul oriental al Mediteranei datorită invaziei popoarelor mării (prăbuşirea statului hittit, slăbirea Egiptului şi a cetăţilor myceniene) au deschis fenicienilor largi posibilităţi de afirmare. De altfel, apogeul civilizaţiei feniciene a fost în secolele XII-VIII, deoarece apariţia mai târziu a unor noi puteri în Orientul mijlociu (Assyria şi apoi Persia), ca şi expansiunea colonială greacă vor constitui factori care vor îngrădi posibilităţile de exprimare, mai ales în plan economic, a micilor oraşe-state feniciene.

Deşi cetăţile feniciene ocupau un teritoriu foarte mic în comparaţie cu marile state orientale, locul lor în epocă a fost remarcabil. Dispunând de teritorii şi resurse limitate, cetăţile feniciene s-au orientat de timpuriu către o producţie meşteşugărească cu un înalt grad de prelucrare, pe care o comercializau pe spaţii imense, din Mesopotamia şi Egipt până departe în vest, în Italia şi Spania. Marinari neîntrecuţi, ei vindeau lemnul de cedru şi de pin, stofe fine, mai ales cele de purpură, obiecte de sticlă, fildeş, metale şi pietre preţioase etc., şi cumpărau materii prime necesare în atelierele din patrie. Cercetările din ultimele decenii tind tot mai mult să dovedească că fenicienii comercializau nu numai propriile produse, ci şi pe acelea din alte centre meşteşugăreşti din Orient, în special din zona Urartu şi Caucaz. Aceste mărfuri de bună calitate au impus în întregul bazin mediteraneean o adevărată modă orientală, care treptat a devenit orientalizantă, prin imitarea produselor orientale în atelierele locale.

În acest mediu economic a apărut şi cea mai de seamă realizare a fenicienilor, anume alfabetul. Scrieri mult simplificate, aproape alfabetice, apăruseră şi în alte cetăţi vest semitice, mai ales în Ugarit, dar fenicienii sunt cei care au făcut marele salt calitativ, simplificând la maximum vechea scriere cuneiformă, atribuind fiecărui sunet consonantic un anumit semn grafic. Grecii vor realiza un alfabet complet, pe care-l utilizăm şi astăzi, creând semne grafice şi pentru vocale.

Fenicienii au întemeiat numeroase colonii în bazinul Mării Mediteranei. O prezenţă colonială feniciană poate fi acceptată în Cypru, încă din secolele X-IX. Dar de o adevărată expansiune colonială se poate vorbi doar odată cu secolul al VIII-lea. De altfel, colonizarea feniciană a fost contemporană şi concurentă cu cea greacă.

Statutul coloniilor feniciene în raport cu metropola nu era identic cu cel al coloniilor greceşti, deoarece primele nu au devenit multă vreme entităţi politice autonome în raport cu metropola. Atât cât cunoaştem despre raporturile dintre Tyr şi colonia sa Cartagina, fundată pe litoralul nord al Africii, în Tunisia de astăzi, rezultă că aceasta era dependentă de metropolă, deoarece multe secole după fundarea sa, plătea metropolei un tribut anual – la fel cum plăteau şi celelalte sate şi oraşe ale regatului tyrian –, şi era condusă nu de un rege, ci de judecători (*sufetes*, în latină), ca şi celelalte centre subordonate.

În afara Cartaginei (= Oraşul Nou), întemeiată potrivit tradiţiei greceşti în anul 814 a.C., fenicienii au mai întemeiat în nordul Africii colonia Utica.

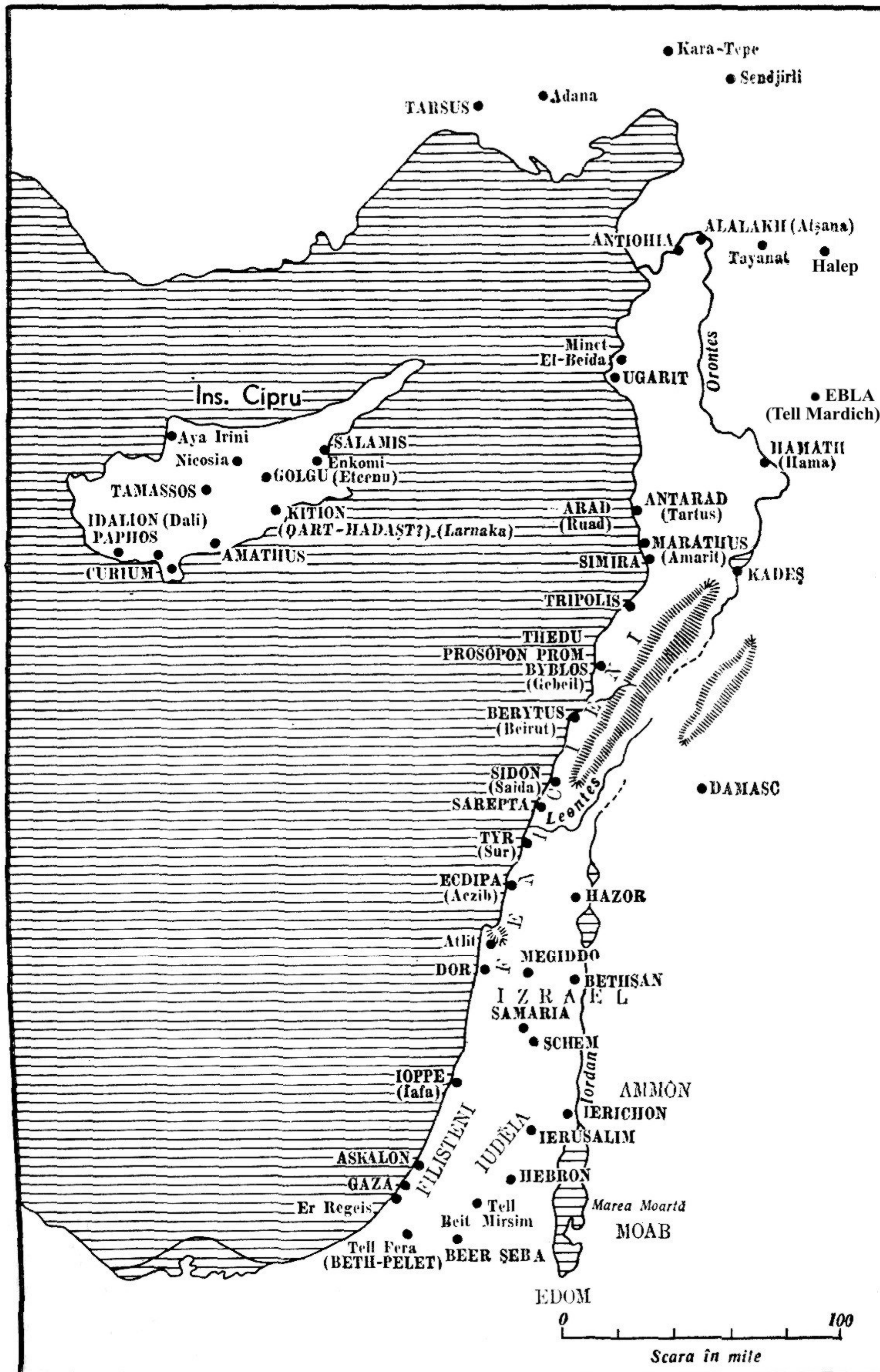
Cartagina, care a fost cea mai de seamă colonie feniciană, singură sau împreună cu coloniști din Fenicia, a întemeiat numeroase colonii, mai importante fiind: în Sicilia occidentală şi în insulele învecinate, Panormos (azi Palermo), Soloeis (Soli), Motya; în Sardinia, Nora şi Tharras; în Spania, Gadeş (Cadix) şi Malaga. Alte colonii au fost întemeiate în Baleare şi pe litoralul occidental al Africii mediteraniene. Situarea geografică a acestor colonii arată că ele trebuiau să controleze rutele maritime precum şi regiunile bogate în resurse minerale.

Fenicienii au fost printre cei mai de seamă exploratori ai antichității. Către anul 600 a.C., o flotă feniciană a fost trimisă de faraonul Nechao, prin Marea Roşie, să înconjoare Africa. Din Mediterana, cartaginezii, conduşi de amiralul Himilco, trec de coloanele lui Hercules (strâmtoarea Gibraltar) şi ajung până în Gallia şi Britannia (cca. 450 a.C.); câțiva ani mai târziu, o altă flotă cartagineză condusă de Hanno, explorează coastele africane până în golful Guinea (cca. 425 a.C.).

Prosperitatea şi expansiunea cetăților feniciene a avut mult de suferit datorită schimbărilor petrecute atât în Orient cât şi în Occident. Ridicarea Assyriei ca putere hegemonă în Orientul apropiat, ca şi colonizarea greacă în bazinul mediteraneean au avut drept urmare decăderea treptată a oraşelor feniciene. Obligate mai întâi să plătească tribut Assyriei, Fenicia este anexată apoi acestui stat. Concomitent, influența feniciană în Cypru, Sicilia şi Gallia este puternic concurată de greci. După prăbuşirea statului assyrian, locul acestuia este luat, pentru scurt timp, de Regatul Noului Babilon, apoi, după anul 539, de Imperiul Persan. În timpul dominației persane, cetățile feniciene cunosc ultima lor perioadă de înflorire economică şi culturală, bucurându-se de o anumită autonomie internă. În anul 332, Alexandru Macedon cucereşte Fenicia, care în epoca elenistică va face parte mai întâi din regatul Lagizilor, apoi din cel al Seleucizilor, cunoscând o decădere progresivă. În anul 63 a.C., generalul roman Pompeius include Fenicia în provincia Syria, după care numele țării cade treptat în uitare.

Întrebări recapitulative

1. Ce se înțelege prin numele de Fenicia?
2. Care sunt caracteristicile istoriei feniciene?
3. Care au fost principalele state feniciene?
4. Care au fost principalele colonii feniciene şi cum se explică aşezarea lor geografică?
5. Ce se înțelege prin civilizație orientalizantă?

Canaanul (Syria, Fenicia, Palestina)

5 HITTIȚII

5.1 Țara şi populația

Patria istorică a hittiților a fost în Asia Mică (Turcia de azi). Este o vastă peninsulă mărginită la nord de Marea Neagră, la vest de Marea Egee şi la sud de Marea Mediterană. În centrul acestei peninsule, este un podiş înalt, de cca. 1000m, străjuit de munți semeți. La est sunt munții Armeniei, cu înălțimi până la 3200m, la vest se întinde lanțul munților Antitaurus, cu înălțimi până la 3830m, iar la sud, paralel cu litoralul mediteraneean, se ridică munții Taurus. Din aceşti munți, izvorăsc numeroase râuri, cu debite relativ scăzute, care se varsă în cele trei mări înconjurătoare. Dintre acestea, cel mai mare este Kâzâl Irmak, care se varsă în Marea Neagră. Acest râu era denumit Halys în antichitatea greco-romană, şi Marassantiya în epoca hittită.

Clima este, mai ales pe litoralul vestic şi sudic, mediteraneeană, dar temperată, cu accente continentale, în nordul şi în centrul peninsulei. Regimul pluviometric este specific acestui tip climateric, dar teritoriul, cu puține excepții, nu este arid, permițând practicarea agriculturii şi creşterea vitelor. Subsolul anatolian este bogat în minereuri utile, cupru, cositor, fier, aur, argint şi altele, care au fost cunoscute încă de la începutul epocii metalelor, ceea ce a făcut ca acest teritoriu să fie foarte râvnit de negustorii din Mesopotamia şi Assyria.

De-a lungul istoriei, teritoriul Anatoliei a cunoscut mai multe denumiri regionale, dar în mod tradițional se folosescvechile apelații din epoca greco-romană: Paphlagonia, Bithynia, Mysia, Lydia, Caria, Lycia, Pamphylia şi Cilicia erau de-a lungul litoralului, iar în interior erau ținuturile Phrigia, Pisidia, Lycaonia, Galatia şi Cappadocia.

Asia Mică a oferit de timpuriu condiții favorabile vieții oamenilor. Cercetările arheologice, tot mai numeroase în ultimele decenii, au scos la iveală un mare număr de aşezări preistorice, care dovedesc că acest teritoriu a fost unul dintre cele mai de seamă focare de civilizație din preistoria Orientului. Încă din mileniul VII a.C., apar splendide civilizații neolitice, ilustrate de aşezările de la **Çatal Hüyük** şi **Hacilar**, urmate de altele eneolitice şi ale bronzului, cu centre mai importante la **Beycesultan**, **Mersin**, **Troia** I-III, **Alişar**, **Alacia**, **Hüyük**, **Kültepe** ş.a.

Nu ştim cum se numeau populațiile din Asia Mică anterioare hittiților, şi nici ce fel de limbă vorbeau. În literatura de specialitate aceste populații sunt denumite generic *asianice* sau *protohittite*. Unele toponime, hidronime şi antroponime asianice care au supraviețuit în limba hittită arată că protohittiții vorbeau o limbă sau limbi neindo-europene, probabil înrudite cu cele caucaziene, care sunt de tip aglutinant.

Deoarece hittiții au dispărut de timpuriu din istorie, numele lor nu a fost cunoscut de greci şi romani. În Biblie sunt însă mai multe referiri la populația numită *Hittim*, dar nu s-a ştiut multă vreme la ce anume populație se referea şi nici ce teritoriu locuia. Pentru scriitorii biblici, hittiții figurau ca unul dintre triburile care populau Palestina, alături de amorți, canaaneeni şi iebusiți, iar eponimul lor, Heth, este descris ca unul din fiii lui Canaan.

Descifrarea în secolul XIX a scrierilor hieroglifică şi cuneiformă, precum şi descoperirea arhivei de la Tell el Amarna din Egipt, au adus noi dovezi despre existenţa unui important stat, numit *Heta* de egipteni şi *Hatti* de accadieni, cu care Egiptul şi Accadul întreţineau relaţii complexe. Cercetările arheologice de la **Bogaz-köy**, din centrul Anatoliei, au scos la iveală un mare număr de inscripţii cuneiforme, care însă nu erau inteligibile deoarece erau scrise într-o limbă necunoscută. Din lectura acestora, a rezultat totuşi neîndoelnic că era vorba de localitatea **Hattusas**, capitala ţării Hatti. Cercetări arheologice făcute în alte aşezări hittite au arătat că, paralel cu scrierea cuneiformă, se folosea şi o scriere hieroglifică care nu provenea din cea egipteană.

Cel care a descoperit limba hittită, punând astfel bazele unei noi discipline ştiinţifice, hittitologia, a fost orientalistul ceh Bedirch Hrozný. El a demonstrat, între anii 1915-1917, că inscripţiile cuneiforme de la Bogaz-köy notau o nouă limbă indoeuropeană, cea hittită, vorbită în Anatolia şi nordul Syriei de cei care creaseră un puternic stat în aceste teritorii, hittiţii. Descifrarea hittitei hioerogifice s-a făcut în jurul anului 1930 prin eforturile conjugate ale lui P. Merriggi, J.J.Gelb, E.O.Forrer, N.T.Bossert şi B. Hrozný. În anii de după cel de al doilea război mondial, un mare progres în descifrarea scrierii şi limbii hittite a rezultat din descoperirea, la Karatpe, în Cilicia, a unei mari inscripţii bilingve hittite şi feniciene.

Scrierea hittită a fost în uz aproximativ din anul 1700 până la 700 a.C., într-o arie largă din Anatolia centrală până în nordul Siriei. Hittită cuneiformă a fost folosită într-o arie limitată, circumscrisă oraşului Hattusas, capitala statului, şi a dispărut odată cu acesta, în jurul anului 1200. Hittita hieroglifică, însă, supravieţuit statului, fiind folosită până către anul 700 a.C.

Limba hittită este cea mai veche limbă indoeuropeană atestată în scris, iar hittiţii sunt unul dintre cele maivechi exemple ale migraţiilor indoeuropene primitive. Se pare că procesul de indoeuropenizare a Anatoliei a început încă din ultimele secole ale mileniului III a.C., deoarece unele documente accadiene, de pe vremea regelui Naram Sin (2291-2254), vorbesc despre războiul purtat de acest suveran cu o coaliţie de 7 regi, printre care figura şi regele Kaneşului din Asia Mică, care avea un nume indoeuropean. Această veche infiltrare indoeuropeană a fost urmată de altele care au crescut ponderea indoeuropenilor printre populaţiile locale. În tot cazul, în jurul anului 2000 a.C., hittiţii indoeuropeni erau cu certitudine în Asia Mică, deoarece aşa-zisele inscripţii “cappadociene” de la Kaneş redactate în assyriana veche, datate în jurul anului 1900 a.C., ne înfăţişează un tablou toponomastic foarte relevant: din 202 nume, numai 50 sunt hurrite şi protohittite, restul fiind indoeuropene.

Originea acestor indoeuropeni este şi astăzi subiect al dezbaterii ştiinţifice. Două sunt teoriile principale. Una, cea mai răspândită, postulează originea nord-caucaziană a hittiţilor; cealaltă susţine originea balcanică, fără ca vreuna din cele două teorii să aducă în sprijinul său dovezi de netăgăduit.

Studiul limbii hittite a condus la concluzia că aceasta avea trei dialecte, sau, eventual, că erau trei limbi diferite, dar foarte apropiate între ele. În centrul Anatoliei, se vorbea dialectul *nesit*, numit astfel după numele oraşului Nesa; la nord-vest de acesta, în viitoarea Paphlagonie, se vorbea dialectul *pala* sau *palait*, iar la sud şi sud-vest se vorbea dialectul *luvit*, sau *luvian*.

5.2 Istoria hittiților

Principalele izvoare pentru istoria timpurie a hittiților sunt cele peste 10.000 de inscripții provenind din coloniile comerciale assiriene din Cappadocia, precum şi arhiva regală de la Hattusas, care conțin numeroase documente scrise în hittită, accadiană şi hurrită. La acestea se adaugă, desigur, cercetările arheologice şi un număr de documente accadiene şi assiriene.

În lumina acestor documente, în primele secole ale mileniului II a.C., Asia Mică era împărțită în mai multe principate autonome, aflate, în unele cazuri, în raporturi de dependență față de assyrieni. În inscripțiile paleo-assyriene (cca. 1950-1780), conducătorii acestor principate erau amintiți sub numele *ruba'um* sau *sharrum* şi foarte rar *ruba'um rabi'um*, cu înțelesul de „mare rege”. Între aceste principate, mai importante par a fi fost **Kussara**, **Hattusas**, **Nesa**, **Zalpa**, **Shalatiwar**, **Purushkhanda**, **Wakhshaniya** ş.a.

Către sfârşitul sec. XIX-lea a.C. principatul cu centrul la Kussara a început să joace un rol proeminent, deoarece de aici a început opera de unificare a acestor principate. Documentele **Regatului Vechi** hittit amintesc de activitatea unificatoare a regelui Anitta din Kussara care a cucerit un teritoriu vast, care se întindea de la vărsarea râului Halys în nord, unde era oraşul Zalpa, până în sud la oraşul Shalatiwar, incluzând şi oraşele Hattusas, Kaneş (Nesa) şi Purushkhanda. Cercetările arheologice precum şi unele documente contemporane arată că îndelungatele războaie ale lui Anitta, care au indus o stare generală de nesiguranță, au determinat sfârşitul activității factoriilor comerciale assiriene din Asia Mică.

Cu regele Anitta (cca. 1800-1750), începe epoca Regatului Vechi hittit (cca.1800-cca.1500). Capitala acestui stat a fost la început la Kussara apoi la Nesa (Kaneş).

Un altvechi suveran hittit a fost Labarnash (Tabarnas), despre care se aminteşte într-un edict de mai târziu, din jurul anului 1500 a.C., al regelui Telepinu. El a încheiat procesul de unificare a statului, iar activitatea acestui rege a fost, se pare, atât de importantă, încât ea s-a păstrat foarte vie, numele de Labarnash devenind titlu dinastic, aşa cum a fost cazul, mai târziu, cu Caesar şi Augustus.

În vârful ierarhiei politice hittite se afla suveranul, *labarna*, care era şef militar suprem, judecător şi preot. Regina – *tawananna* – juca un rol important la curte. Acum apare un aparat birocratic şi se constituievechiul drept hittit pe care îl cunoaştem printr-un număr de inscripții care au ajuns până la noi. În sfârşit, tot din această perioadă, s-au păstrat unele însemnări de cronică, care vorbesc despre unele evenimente importante din statul hittit.

Între 1650-1620 a.C. este domnia lui Hattusili I, în timpul căruia capitala statului a fost mutată la Hattusas (azi Bogaz-köy), situată la circa 150 km est de Ankara. El a inițiat o politică expansionistă. A trebuit să facă totodată față unor dificultăți interne provocate de nemulțumirea unei părți a aristocrației față de concentrarea puterii în familia regală.

Mursili I (1620-1590 a.C.) continuă politica expansionistă, cucerind teritorii din Syria de nord. În anul 1595, el face o lungă incursiune de peste 2000 km în Mesopotamia, cucereşte Babilonul. Hittiții nu şi-au instaurat dominația în Mesopotamia, deoarece, revenit în capitală, regele este asasinat în urma unui complot de palat. Ultimul suveran important al vechiului regat este

Telepinu I (circa 1525-1500), care a pus capăt gravelor dezordini interne provocate de aristocrație. Face acesteia unele concesii, dar reuşeşte să mențină unitatea statului. Din timpul său avem şi primul cod de legi hittit.

Epoca **Regatului Milociu** (1500-1380) este o perioadă puțin cunoscută. Puterea centrală decade, de această situație profitând statul hurrit de la Mitanni care devine putere hegemonă în Orientul apropiat, anexând numeroase teritorii care până atunci aparținuseră hittiților. Pentru a contracara pericolul mitannian, suveranii hittiți caută sprijinul Egiptului, plătind tribut faraonului Tutmes al III-lea.

Începând cu 1380 începe o nouă epocă în istoria hittiților, epoca **Imperiului Hittit** (1380-1200), când statul hittit va cunoaşte maxima sa dezvoltare. Această epocă este deschisă de domnia lui Suppiluliuma I (1380-1346), care este cel mai însemnat suveran din istoria acestei perioade. El şi-a extins autoritatea asupra întregii Anatolii şi asupra regatelor **Arzawa**, **Kizzuwatna** şi **Wilusa,** situate în sudul şi estul Anatoliei. În politica sa externă, Suppiluliuma a profitat de slăbiciunea statului Mitanni şi a Egiptului, reuşind să-şi impună dominația asupra statului Mitanni şi asupra unor teritorii întinse din Syria şi Liban.

După domnia glorioasă a lui Suppiluliuma, urmaşii săi vor reuşi să păstreze un timp moştenirea acestuia. Dintre aceştia, regele Muwatali (1315-1296) a fost confruntat cu încercarea faraonilor egipteni de a îndepărta prezența hittită în regiunea syro-palestiniană. A rezultat o mare confruntare militară la Kadeş, pe Orontes, în anul 1299, pe care o cunoaştem atât din surse egiptene cât şi din surse hittite. Războiul, încheiat nedecis, a adus la un tratat de pace prin care se stabileau sferele de influență în Syria. Acordând o mare atenție regiunii syro-palestiniene, Muwatali mută capitala statului la **Dattassa**, situată mai aproape de această regiune, Hattusas rămânând mai departe un centru politic foarte important.

După domnia regelui Muwatali, statul hittit este confruntat cu numeroase probleme externe. Principatele vasale din sudul şi din vestul Anatoliei profitau de orice situație pentru a-şi câştiga independența. Prăbuşirea statului hittit se va produce însă brusc, în jurul anului 1200 a.C., datorită atacurilor "popoarelor mării". Dispariția statului hittit a contribuit la o mai rapidă răspândire a metalurgiei fierului, metalurgie cunoscută multă vreme numai hittiților.

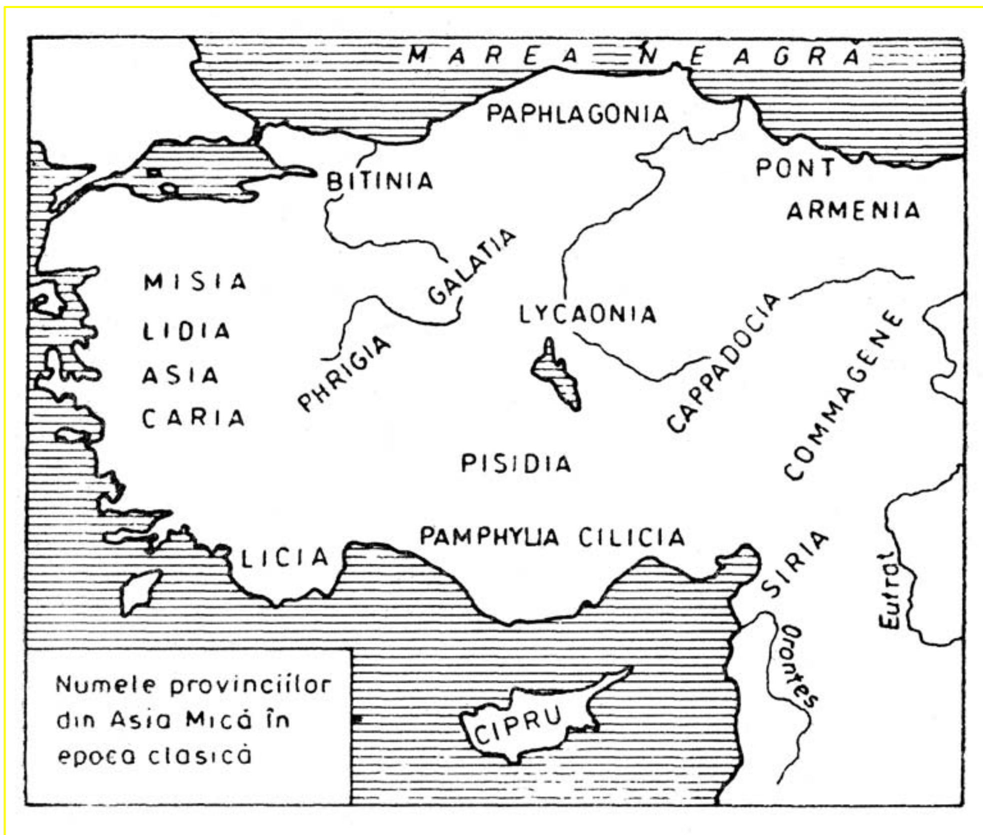
Populația hittită nu a dispărut totuşi, deoarece mai târziu, mai ales în sudul Anatoliei şi în nordul Siriei, au apărut unele mici principate hittite, de la care ni s-au păstrat mai multe inscripții hieroglifice. Studiile lingvistice au dovedit că urmaşii hittiților au supraviețuit în Cilicia şi Lycia până în epoca romană.

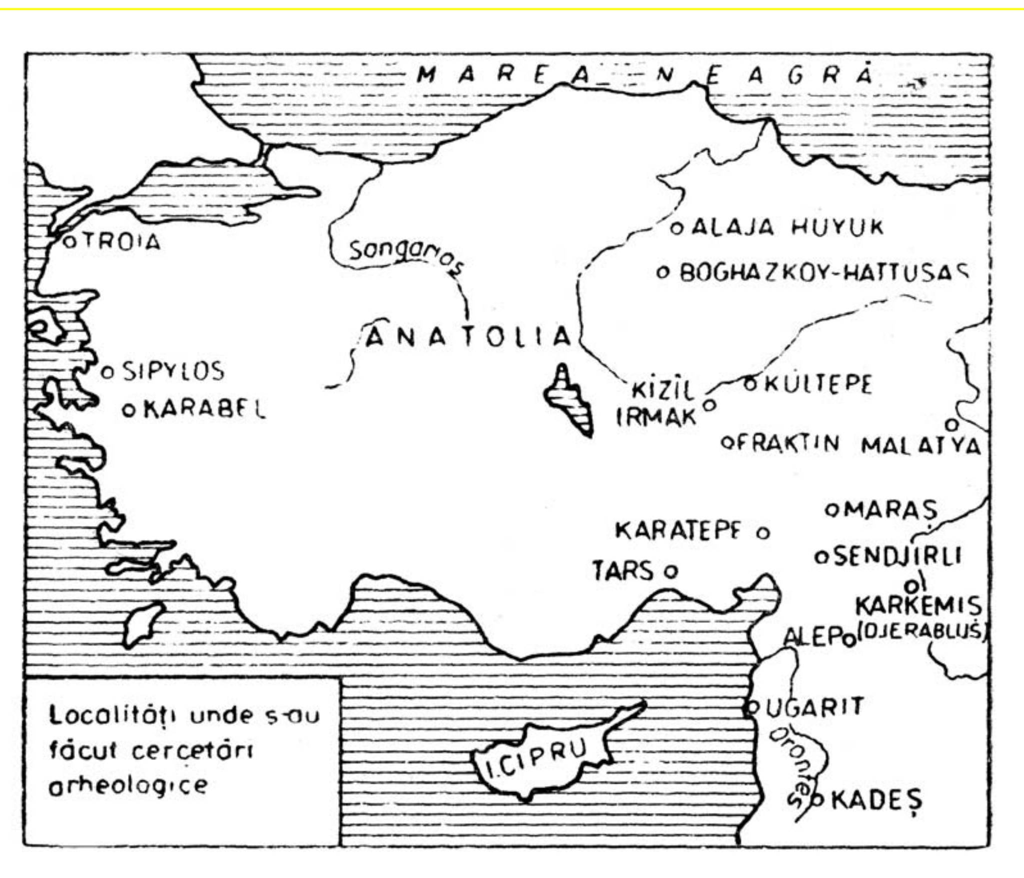
După prăbuşirea statului hittit, harta etnică a Anatoliei a suferit schimbări radicale. Din Peninsula Balcanică au pătruns mai multe populații care s-au aşezat cu precădere în partea vestică a peninsulei.Astfel frigii sau frigienii, cunoscuți în izvoarele greceşti şi cu numele de brigi, după ce au devastat în secolul XI vaste teritorii din Asia, contribuind la decăderea Regatului assyrian Mijlociu, s-au stabilt la vest de fluviul Halys. În nord-vestul Anatoliei, în regiunea strâmtorilor Bosfor şi Dardanele şi a Mării Marmara, s-au aşezat bithynii şi mysii , populații înrudite cu tracii. Între teritoriile mysilor şi ale carienilor erau lydienii. Originea lydienilor nu este certă. Unii cercetători

consideră că lydienii au venit tot din Peninsula balcanică, în timp ce alții cred că ei, în mare măsură, sunt urmaşii hittițiolr. În tot cazul, limba lydiană, pe care ocunoaştem dintr-un număr relativ mic de inscripții scrise în alfabetul grcesc, este indoeuropeană şi are certe afinități cu hittita. Începând cu secolu VIII a.C., regatul lydian a început să joace un rol tot mai important în jumătatea vestică a Asiei Mici, extizându-şi treptat teritoriul până la fluviul Halys. În timpul regelui Cresus, în anul 546 a.C., Lydia a fost ocupată de perşii conduşi de Cyrus al II-lea , iar teritoriul său a fost inclus în satrapia Sparda.

Întrebări recapitulative

1. Cine sunt hittiții şi cum au fost descoperiți?
2. Care sunt izvoarele pentru cunoaşterea istoriei hittiților?
3. Care este importanța limbii hittite pentru problematica indoeuropeană?
4. Care au fost principalele principate hittite anterioare unificării acestora?
5. Ce schimbării etnice a suferit Anatolia după dispariția statului hittit?

MAREA NEAGRĂ
PAPHLAGONIA
BITINIA
PONT
ARMENIA
GALATIA
MISIA
LIDIA
ASIA
CARIA
PHRIGIA
LYCAONIA
CAPPADOCIA
COMMAGENE
PISIDIA
PAMPHYLIA CILICIA
LICIA
SIRIA
Eufrat
Orontes
CIPRU
Numele provinciilor din Asia Mică în epoca clasică

MAREA NEAGRĂ
TROIA
Sangarios
ALAJA HUYUK
BOGHAZKOY-HATTUSAS
ANATOLIA
SIPYLOS
KARABEL
KIZIL IRMAK
KÜLTEPE
FRAKTIN
MALATYA
MARAȘ
KARATEPE
SENDJIRLI
TARS
KARKEMIS (DJERABLUȘ)
ALEP
UGARIT
Orontes
KADEȘ
I. CIPRU
Localități unde s-au făcut cercetări arheologice

6 IRANUL

6.1 Țara şi populația.

La răsărit de Tigru, se întinde un vast podiş, mărginit la vest de Munții Zagros şi munții Armeniei, iar la est de munții Suleiman, care separau Iranul de valea Indului. La sud erau apele Golfului Persic şi ale Oceanului Indian, iar spre nord teritoriul era limitat de apele Mării Caspice şi de teritoriile aride din Asia Centrală aflate în sudul Marii Aral, până în munții Hindukuş, la nord de oraşul Kabul de astăzi. Partea centrală a acestui podiş este mai joasă, aici curgând apele râurilor ce izvorau din munți, formând mai multe lacuri, toate sărate. Iranul este un teritoriu în cea mai mare parte arid, puțin propice agriculturii. Totuşi, în unele regiuni, aflate mai ales pe marginile acestui podiş, existau condiții pentru agricultură şi creşterea vitelor.

Numele de Iran provine de la *Aryanamu*, „Țara arienilor”, denumire ce se regăseşte în numele provinciei Aria din centrul Iranului. Numele țării este, după toate probabilitățile, indoeuropean, fiind comparat cu cuvintele greceşti *aristos*, “cel mai bun” şi *areté,* “excelență”, “virtute”, şi, după unii specialişti, apropiat de numele Irlandei (Eire).

În antichitate, Iranul avea mai multe provincii istorice. În vest era **Media**, în sud-estul Mării Caspice erau **Hircania** şi **Parția**, la nord de Parția, la sud de Marea Aral, era **Horesmia**, la est era **Sogdiana**, care se întindea între cursul mijlociu al fluviului Oxus (Amu Daria) şi cursul mijlociu al fluviului Iaxartes (Sârdaria). În sudul Sogdianei se afla **Bactria**, care era limitată la est şi sud-est de lanțul munților Pamir şi Hindukuş, şi **Margiana**. Între Margiana şi Parția, în centrul Iranului, se afla **Aria**, iar în sud de aceasta era **Drangiana**. În sud-estul Bactrianei, era **Gandhara**. La sud de Bactria şi Gandhara, era **Arachosia**. Pe litoralul oceanului Indian şi al Golfului Persic, erau ținuturile **Gedrosia**, **Carmania** şi **Persida**.

Populația străveche a Iranului, mai cu seamă în părțile sale occidentale, era formată, începând din mileniul III a.C., de elamiți, kassiți, gutii şi, probabil, de hurriți. Limbile acestor popoare nu făceau parte din familia limbilor semitice sau din cea indoeuropeană.

Unele elemente indoeuropene au pătruns de timpuriu în Mesopotamia, deoarece documentele statului hurrit Mitanni, posterioare anului 1600 a.C., ne arată că onomastica casei domnitoare şi a aristocrației era în mare parte ariană. De asemenea, capitala statului, Vasugani, are o etimologie indoeuropeană. Este demn de remarcat, în aceeaşi ordine de idei, că unele documente din Egipt, de la El Amarna, din timpul faraonului eretic Amenhotep al IV-lea, care se refereau la Syria, vorbesc de unele divinități locale care au nume identice sau foarte apropiate de numele divinităților ariene din India. Se pooate vorbi de o primă migrație indoeuropeană în Mesopotamia şi în Syria, reprezentată nu de stămoşii arienilor din Iran, ci de ai arienilor din India, cu care erau foarte apropiați din punct de vedere lingvistic şi, într-o măsură mai mică, religios. Nu ştim dacă aceste prime infiltrări indo-iraniene au afectat Iranul, deoarece procesul de indoeuropenizare a început aici mai târziu, probabil după anul 1300 a.C., şi va dura până către anul 900, când iranizarea etno-lingvistică a platoului iranian a fost încheiată. Ştim puține lucruri despre patria primitivă a iranienilor.

Cea mai răspândită teorie este aceea că aceasta se afla undeva în spaţiul ce se întinde la est de Caspica, în Asia Centrală, aşa cum sugerează geografia vedică.

Limba iraniană face parte din grupul indoeuropean estic, *satem*, fiind foarte apropiată de sanscrita indiană. Din familia limbilor iraniene mai fac parte şi limba cimmerienilor, a sciţilor şi a sarmaţilor. Deşi era vorbită pe un spaţiu vast, limba iraniană era totuşi destul de unitară, existând doar dialecte ale ei, care corespundeau, probabil, principalelor grupuri etnice iraniene ("naţiuni", în sensul antic al cuvântului): mezii, perşii, hircanii, sogdienii, arii, drangienii, arachosii ş.a. În Asia centrală erau sacii şi massageţii care vorbeau limbi înrudite cu cele din Iran.

De-a lungul istoriei, iraniana a evoluat. Iraniana veche avea două dialecte: cel din Persida, **persana** deci, era vorbit în partea vestică a Iranului şi era una dintre limbile de cancelarie a statului persan, folosită şi în inscripţiile ahemenide. Dialectul **zend**, era vorbit mai cu seamă în partea orientală a Iranului. În acest dialect au fost redactate imnurile religioase care constituie *Avesta*. O etapă ulterioară în evoluţia limbii iraniene este limba **pahlavi**, care deriva din persana epocii ahemenide şi era vorbită de parţi în epoca Arsacizilor, precum şi în epoca sasanidă, când devine limbă oficială.

Până la reforma religioasă atribuită lui Zarathustra (gr. Zoroastres), perşii aveau o religie politeistă. Ei adorau Soarele (Mithra), Luna (Mah), vântul (Vayu), Pământul (Zam), Focul (Atar), Apa (Apam), Aerul (Napat), precum şi unele stele şi animale. Această religie politeistă devine treptat dualistă, prin structurarea a două principii fundamentale abstracte, aflate în permanentă opoziţie, Ahura-Mazda, creatorul lumii, care reprezintă principiul binelui, şi Angra-Mainyu, principiul răului. Noua doctrină religioasă dualistă, numită de la Ahura-Mazda şi mazdeism, este cunoscută din *Avesta*, cartea sacră a iranienilor, formată din mai multe imnuri, care au fost, se pare, transmise multe secole pe cale orală, consemnarea lor în scris făcându-se târziu, în epoca Sassanizilor.

Tradiţia iraniană, consemnată şi de unii autori greci, pune această reformă religioasă pe seama lui Zarathustra, care ar fi trăit în jurul anului 600 a.C. Analiza celor mai vechi scrieri din *Avesta* a arătat că tipul de societate şi de organizare politică care caracteriza mediul originar al mazdeismului era relativ simplu, căci nu presupunea un stat unitar şi mari aglomeraţii urbane. Studiul lingvistic al acestor texte sugerează un mediu iranian oriental sau nord oriental, ceea ce i-a determinat pe unii cercetători să admită că mazdesimul s-a format în nord estul Iranului, probabil în Bactriana, de unde apoi s-a răspândit la alte neamuri iraniene, ajungând până la mezi şi perşi. În tot cazul, implicaţiile etico-politice care conferă mazdeismului forţa şi importanţa sa istorică nu se pot imagina înainte de constituirea imperiului Ahemenizilor, când această doctrină religioasă a constituit un însemnat element de coeziune a iranienilor.

Fără să aibă răspândirea zoroastrismului, în Iran vor apare mai târziu şi alte religii, precum cea a lui Mithras, care a devenit foarte populară mai ales în Imperiul Roman, maniheismul, numit astfel după numele reformatorului Mani (sec. III p.C.), şi mazdachismul al cărui nume vine de la întemeietorul acestei religii, Mazdak (sec. VI).

Multă vreme, principala ocupaţie a neamurilor iraniene a fost creşterea vitelor şi agricultura, practicate mai ales în teritoriile de margine ale podişului

iranian, singurele care întruneau condițiile minime pentru această activitate, deoarece centrul teritoriului era în cea mai mare parte deşertic. Agricultura se practica mai ales pe văile râurilor şi în oaze, folosindu-se irigația artificială.

În ceea ce priveşte structura socială a iranienilor primitivi, uni cercetători consideră că ei, ca şi alte populații indoeuropene, erau structurați pe trei categorii fundamentale socio-profesionale, care au generat o „ideologie tripartită”, anume clasa războinicilor, a sacerdoților şi a producătorilor de bunuri. Funcția „războinică” este ilustrată de practicarea războiului, de importanța acordată creşterii cailor şi de conducerea structurilor politice statale embrionare. Funcția “producătorilor de bunuri” era desigur legată de irigația artificială şi de cultivarea pământului, iar cea sacerdotală era reprezentată de magi care erau singurii interpreți ai semnelor divine şi singurii înfăptuitori ai cultului (sacrificii, exorcisme ş.a.).

6.2 Regatul Mediei (finele sec.VIII – 550 a.C.)

Cele dintâi informații istorice despre mezi le găsim în izvoarele assyriene. În a doua jumătate a secolului IX a.C., pe vremea regelui Salmanasar al III-lea (836 a.C.) inscripțiile assyriene amintesc de triburile *Māda* şi *Pārsa*, denumiri care desemnau pe mezi şi perşi. În secolul al VIII-lea, în vremea lui Sargon al II-lea, assyrienii au făcut mai multe campanii împotriva populațiilor iraniene, care în vremea aceea erau probabil încă nomade sau seminomade. În sursele assyriene, Media era numită “Țara cea îndepărtată”.

Necesitatea de autoapărare împotriva assirienilor şi sciților a contribuit la apariția celui maivechi stat iranian. Principalul nostru izvor pentru aceste evenimente este istoricul grec Herodot, care s-a interesat, prin sursele sale greceşti şi persane, despre istoria timpurie iraniană. Comparația făcută între informațiile oferite de Herodot şi inscripțiile assyriene sau persane, arată că istoricul grec era relativ bine informat asupra celor narate, deşi unele afirmații ale sale nu au putut fi verificate din surse independente.

Potrivit tradiției transmise de Herodot, triburile medice au fost unificate, pe la 715 a.C. de Deiokes. Este posibil ca acest personaj să fi fost menționat şi în analele assyriene de la sfârşitul secolului al VIII-lea, unde se spune că un Daiaukku a fost făcut prizonier de assyrieni şi deportat în Syria. După Herodot, Deiokes a fost acela care a construit cetatea Ecbatana, Hamadanul de azi, care a fost capitala țării. În jurul anului 673 în Media a izbucnit o răscoală antiassyriană, sprijinită se pare de sciți şi cimmerieni. Unul dintre conducătorii mezilor răsculați era denumit în analele assyriene Caştariti, nume sub care cercetătorii moderni recunosc pe Fraortes care, după Herodot, a urmat la domnie lui Deiokes (care ar fi domnit 53 de ani). Fraortes ar fi domnit 22 de ani şi ar fi murit în luptele cu assyrienii, câştigând independența Mediei.

După domnia lui Fraortes, istoria Mediei este ceva mai bine cunoscută. Îi urmează la domnie regele Cyaxares (în iraniană Huvahştra) (625-585). A fost un mare rege al mezilor, care prin activitatea sa a ridicat prestigiul țării sale la rangul de mare putere în Orientul mijlociu. A format o armată regulată după model assyrian şi, în alianță cu Babilonia, a început războiul împotriva assyrienilor pe care îi înfrânge între anii 615-605. El a supus şi statele Mana şu Urartu, din vestul Mediei şi i-a înfrânt pe sciții care năvăliseră în Iran. Ocupă

apoi Cappadocia şi începe războiul cu Lydia, principala putere din vestul Anatoliei, condusă de regele Alyattes. Lupta dintre cele două armate este sigur datată, la 28 mai 585 a.C., deoarece în timpul acesteia a avut loc o eclipsă totală de soare, ceea ce a făcut ca părţile să încheie pace.

Lui Cyaxares i-a urmat la domnie Astyages (în iraniană Iştumegu), care a fost ultimul rege al mezilor. Statul acestora nu era suficient consolidat, deoarece aristocraţia provinciilor era în bună măsură independentă, fiind un fel de "regi" locali, aşa cum sunt denumiţi în inscripţiile babiloniene. Cel care a pus capăt regatului mezilor a fost regele persan Cyrus al II-lea.

6.3 Imperiul Ahemenizilor (persan) (550-330)

În provincia Persida,vechiul Anşan din epoca babiloniană, locuiau cele zece triburi ale perşilor aflate sub dominaţia mezilor. În jurul anului 700 a.C. aceste triburi s-au unit sub conducerea lui Ahemene (în iraniană Hakamaniş), cel care a dat numele dinastiei Ahemenizilor. Perşii erau conduşi de regi proprii care recunoşteau dominaţia mezilor. Primii regi persani au fost Cyrus (în iraniană Kuruş) I şi Cambyse (în iraniană Cambujia).

Împrejurările care au dus la impunerea hegemoniei perşilor în Iran sunt redate în mod romanţat de Herodot. Este vorba de căsătoria fiicei lui Astyages cu Cambyses I al perşilor. Din această căsătorie s-a născut Cyrus, care a avut o soartă asemănătoare cu aceea a lui Moise sau a lui Romulus şi Remus. El a profitat de slăbiciunea statului mezilor pentru a impune dominaţia persană.

Regele Cyrus al II-lea (559-529) este creatorul statului persan mondial. El a fost unul dintre cei mai de seamă monarhi ai antichităţii, care a transformat Persia dintr-o putere regională în cel mai întins imperiu al antichităţii. În timpul domniei sale perşii duc numeroase războaie de cucerire. În anul 546 a.C., ei cuceresc Lydia, ocupă Sardesul şi-l capturează pe regele Cresus. Lydia a fost transformată în satrapie persană, cu numele Sparda. Odată cu cucerirea Lydiei, perşii cuceresc şi cetăţile greceşti de pe litoralul vestic al Asiei Mici, ceea ce a provocat un nou şi ultim val colonizator grec în vest, mai ales în Italia. Între anii 545-539, Cyrus supune vaste teritorii din estul Iranului şi din Asia Centrală, precum Drangiana, Arachosia, Gedrosia, Bactriana ş.a. Profitând de slăbiciunea Regatului Noului Babilon, în anul 539, perşii invadează Mesopotamia, trec cu uşurinţă de fortificaţiile construite în timpul lui Nabucodonosor al II-lea şi ocupă Babilonul fără luptă. După această victorie, Cyrus se proclamă "rege al universului, marele rege, puternicul rege, regele Babilonului, regele Sumerului şi Accadului, regele celor patru părţi ale lumii", cumulând astfel toate titlurile regale care apăruseră în Mesopotamia în milenara ei istorie. În vederea campaniei împotriva Egiptului, Cyrus a dorit să pună ordine la graniţa nordică a imperiului său, acolo unde triburile iraniene ale sacilor şi massageţilor produceau nesiguranţă. El moare în timpul luptelor cu aceste populaţii.

Îi urmează la domnie fiul său Cambyses al II-lea (529-522). A fost un rege cu un caracter dificil, fiind foarte bănuitor şi crud. El a dus la bun sfârşit planul tatălui său de a cuceri Egiptul, înfrângând pe egipteni în bătălia de la Pelusion. Herodot, principalul nostru izvor despre aceste evenimente, ne dă numeroase amănunte despre această cucerire şi despre extraordinara impresie

asupra contemporanilor: lybienii s-au supus fără luptă, iar grecii din Cyrene au acceptat să plătească tribut. Înainte de a porni în campania egipteană Cambyses al II-lea a ucis pe fratele său Bardias (Smerdis) care fusese numit de Cyrus al II-lea să supravegheze ținuturile din răsăritul imperiului; a ordonat şi asasinarea sorii sale şi a îngropat de vii 12 nobili de la curte şi a ucis mulți alții.

Nemulțumirile acumulate datorită acestei conduceri despotice au provocat revolta din anul 512-521. Magul Gaumata, care semăna foarte bine cu Bardias, fratele regelui, s-a proclamat rege dându-se drept fiul lui Cyrus, anunțând tuturor provinciilor că a luat locul nebunului de Cambyse. Cambyse a pornit către Persia pentru a înăbuşi răscoala, dar moare pe drum, în Syria.

Domnia lui Gaumata nu a durat mult, deoarece s-a aflat că nu era fiul lui Cyrus. Complotiştii, în frunte cu Darius, satrapul Parției, a ucis pe falsul Bardias şi pe toți magii pe care se sprijinea. În fruntea statului a venit regele Darius (în iraniană Darayavas) (522-486). El era fiul lui Histaspes, şi făcea parte dintr-o ramură colaterală a Ahemenizilor. A fost cel mai de seamă suveran persan, în timpul căruia imperiul creat de Cyrus al II-lea va ajunge la maxima sa întindere. Despre domnia sa, în afară de informațiile lui Herodot, avem şi marea inscripție de la Behistun în care sunt descrise realizările regelui.

În primii şase ani de domnie, în imperiu au fost numeroase răscoale. După ce acestea au fost înăbuşite, Darius a luat unele măsuri care au sporit puterea centrală, şi au îmbunătățit situația economică. Face o reformă administrativă, împărțind întregul imperiu în 21 de satrapii, fiecare satrapie fiind condusă de un satrap (= îngrijitorul țării), care era reprezentantul regelui în teritoriu. Satrapiile corespundeau în general cu teritoriul populațiilor supuse. Adeseori, datorită marilor distanțe până la centrul politic al imperiului, satrapii aveau tendința să devină tot mai autonomi. Pentru a evita posibilele defecțiuni ale satrapilor, aceştia erau supravegheați de alți reprezentanți ai regelui numiți "ochii şi urechile regelui". Continuând politica inițiată de Cirus al II-lea, Regele Darius a încercat să atragă populațiile supuse printr-o atitudine de toleranță etnică, respectând credințele, obiceiurile limbile vorbite în imperiu. Această politică a fost susținută de vastă campanie propagandistică, menită să evidențieze binefacerile stăpânirii persane.

Darius a acordat o mare atenție problemelor economice. Pentru a uşura legăturile cu satrapiile, regele a inițiat un vast program de construcții de drumuri. Cel mai renumit dintre acestea era acela care lega capitala Persepolis de oraşul Sardes din vestul Asiei Mici, lung de cca. 2400 km. Şoselele erau prevăzute cu stații de poştă unde se schimbau caii, ceea ce făcea ca corespondența să ajungă la destinație într-un timp record pentru acele vremuri. A bătut monedă de aur, *dareicul*, în număr aşa de mare, încât acesta a devenit principala monedă a vremii. A construit o nouă capitală la Persepolis, situată la altitudinea 1570m, pe care a împodobit-o cu numeroase construcții monumentale. Urmaşul său, regele Xerxes, a dus la bun sfârşit construirea noului oraş. El va fi distrus de Alexandru Macedon, după care va înceta să mai aibă vreo importanță deosebită.

În politica externă, Darius a avut mai puțin succes. În anul 519 a înglobat Pungeabul, teritoriul din centrul Indiei, ceea ce a făcut ca suprafața imperiului să depăşească cinci milioane de km^2. În anul 513, începe campania împotriva sciților. Armatele persane pătrund prin ținuturile tracice, trec Dunărea, dar sciții evită lupta, retrăgându-se în nesfârşitele stepe din nordul

Mării Negre. Descriind această expediție, Herodot dă şi unele vagi informații despre lumea getică.

O altă pagină din politica externă a lui Darius o reprezintă raporturile cu lumea greacă. Cetățile greceşti din vestul Asiei Mici, căzute sub dominația persană încă din timpul regelui Cyrus al II-lea, suportau greu dominația persană. În anul 500 a.C., ele s-au revoltat, fiind sprijinite formal de cetățile din Grecia. La început, răsculații au avut succes, dominația persană fiind înlăturată din vestul Asiei Mici. Dar perşii îşi mobilizează forțele şi îi înfrâng pe răsculați. Sprijinul acordat răsculaților de unele cetăți greceşti a constituit pretextul războaielor îndelungate dintre greci şi perşi, cunoscute în istoriografie sub numele de războaiele medice (492-479). În prima parte a războiului, perşii au avut unele succese, dar apoi au fost înfrânți în bătălia de la Marathon din Attica.

Statul persan era numai în aparență unul centralizat. Vastul teritoriu era format dintr-un mare număr de populații cu origini, limbi, religii şi tradiții adesea foarte diferite. În realitate, Imperiul Persan era mai degrabă o adevărată piramidă de regate şi guvernorate locale (satrapii). Acest lucru rezultă şi din titulaturile suveranilor persani şi ale dinaştilor locali. În vechea persană, *hśaça* (în avestică *xśathra*) înseamnă „țară”, “ținut”, iar „țară supusă” se numea *dahyu*. Deasupra fiecăreia dintre acestea domnea un *hśāyathiya*, “stăpânitor”, „rege”, iar „stăpânitorul suprem”, „regele suprem” era *hśāyathiya hśāyathiyānām*, adică „regele regilor”.

După domnia lui Darius, Imperiul Persan cunoaşte un lent proces de decădere. Urmaşii săi, Xerxes I (486-465), Artaxerxes I Longimanus (465-425), Xerxes al II-lea (425-424), Darius al II-lea Nothos (423-404), Artaxerxes al II-lea Mnemon (404-359) şi Artaxerxes al III-lea Ochos (359-338) şi Arses (338-336) se vor confrunta cu numeroase răscoale ale provinciilor, şi în special cu cele din Egipt. Încercările regilor persani de a fi arbitri lumii greceşti au dat rezultate numai în parte.

Declinul statului Ahemenizilor, datorat lipsei de unitate etnică şi spirituală precum şi ineficenței economice, a fost cauza care a făcut ca acest întins imeriu, cel mai întins de până atunci, să nu poată face față unui pericol care se ivea dinspre occident, acolo unde mica Macedonie, după ce-şi impusese hegemonia asupra Greciei, planifica războiul împotriva împărăției perşilor. Ultimul rege persan, Darius al III-lea Codomanul (336-330), nu a putut să reziste ofensivei lui Alexandru cel Mare care, printr-o campanie fulgerătoare, reuşeşte, în numai câțiva ani, să desființeze vastul imperiu persan (anul 330 a.C.).

Campania lui Alexandru Macedon marchează o nouă epocă în istoria Iranului, cea elenistică. Iranul va face parte din regatul Seleucizilor, care se va forma în urma unui lung şir de războaie dintre generalii lui Alexandru.

În timpul epocii elenistice (330-427), în Iran vor veni numeroşi greco-macedoneni, iar limba greacă va fi limba statului Seleucizilor. Cu toate acestea, elementul iranian autohton a fost preponderent. În jurul anului 250 a.C., profitând de unele dificultăți ale statului Seleucizilor, în Iran pătrund triburile iraniene ale parnilor care s-au aşezat la început în provincia Parția şi vor lua numele de parți. Ei erau conduşi de Arsace, care a pus bazele dinastiei Arsacizilor şi regatului parților (247 a.C. – 224 p.C.). Într-o primă etapă, parții

au recunoscut, măcar formal, autoritatea regilor Seleucizi, dar treptat ei se vor emancipa, formând un stat independent în centrul Iranului.

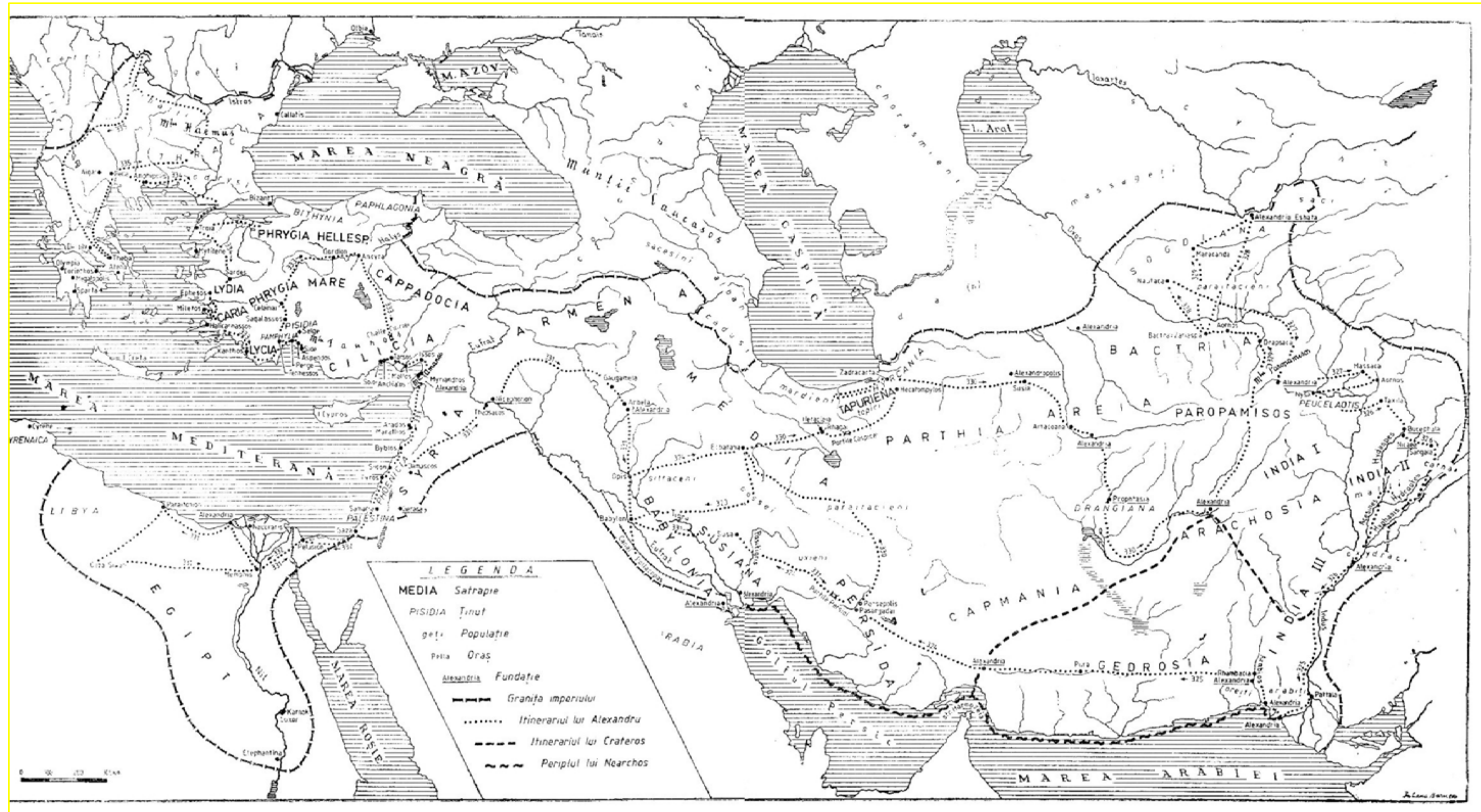
Între anii 171-138, în timpul domniei regelui Mitradate I, regatul parților devine cea mai mare putere a Orientului. Profitând de criza regatului Seleucid, parții cuceresc, în anul 160, Media, apoi Babilonia, partea vestică a regatului parților devenind centrul politic şi economic al țării, cu oraşele Seleucia de pe Tigru şi Ctesifon, acesta din urmă devenind noua capitală a țării. În anul următor, anexează Elamul, Persida şi sudul Bactrianei. Între anii 140-139, în urma războiului purtat cu regele seleucid Demetrios al II-lea, Mitradates I dobândeşte independența deplină a statului, îşi ia titlul de „mare rege", şi bate pentru prima dată monedă cu propriu-i chip şi cu o legendă în limba greacă. Limba oficială a statului parților continuă să fie cea greacă.

Timp de peste două secole, raporturile dintre romani şi parți au fost adesea încordate, ducând la numeroase războaie. În anul 53 a.C. romanii suferă o gravă înfrângere la Carrhae, în urma căreia prestigiul roman este grav afectat în Orient. Împăratul Augustus a reuşit, în urma unor tratative îndelungate, să repatrieze o parte a prizonierilor de război şi a steagurilor capturate de parți. Împăratul Traianus a purtat un lung şi dificil război împotriva parților (114-117), în urma căruia Mesopotamia este cucerită şi transformată în provincie romană. În timpul împăratului roman Septimius Severus, un nou conflict dintre cele două state (197-199) a dus la cucerirea Seleuciei şi Ctesifonului. A fost o grea lovitură dată prestigiului Arsacizilor, de care va profita aristocrația iraniană pentru a instaura o nouă dinastie, care deschide o nouă epocă în istoria Iranului, aceea a Sasanizilor (224-651).

Noul stat iranian se întindea de la Eufrat până la Indus. Suveranii acestui stat se revendicau de la tradiția ahemenidă, respingând civilizația elenistică. Liantul religios al iranienilor a fost zoroastrismul care a devenit religie oficială de stat. Limba oficială a regatului Sasanizilor a fost persana medie (pahlevi). Statul Sasanizilor a devenit pentru patru secole principala putere a Orientului, cu care Imperiul Roman, devenit mai târziu bizantin, va avea numeroase conflicte. Dintre suveranii Sasanizi, Şapur I (241-272) a purtat războaie victorioase cu romanii; în timpul regelui Chosroe I (531-579), statul Sasanizilor a cunoscut maxima întindere teritorială. Tot acum a fost şi epoca de aur a culturii iraniene. Statul Sasanizilor a fost desființat între anii 632-631, când arabii cuceresc Iranul.

Întrebări recapitulative

1. Care sunt condițiile naturale ale Iranului?
2. Care au fost populațiile preindoeuropene din Iran?
3. Care au fost principalele "națiuni" iraniene şi care este perioada când se consideră că s-a produs indoeuropenizarea Iranului?
4. Cum poate fi caracterizată mazdeismul?
5. Care sunt marile perioade ale istoriei iraniene?
6. Cum se poate caracteriza Imperiul Persan?
7. Care au fost principalele reforme ale lui Darius I?
8. În ce împrejurări s-a produs prăbuşirea Imperiului persan?

Harta Imperiului Persan.

7. ISTORIA GRECIEI

Istoria Greciei antice este un capitol de mare importanță pentru înțelegerea Antichității, deoarece grecii au avut contribuții deosebite în numeroase domenii ale vieții spirituale şi materiale. Vechea civilizație greacă a influențat alte civilizații contemporane, şi în primul rând pe cea romană. Cele două mari civilizații antice stau la baza spiritualității europene moderne.

7.1 Țara şi populația

Prin numele de Grecia s-au înțeles în antichitate realități care au evoluat de-a lungul timpului. În sens restrâns, prin Grecia se înțelege teritoriul Greciei de astăzi, adică sudul Peninsulei Balcanice, insulele din Marea Egee şi din Marea Tracică. La aceste teritoriu, s-a adăugat, de timpuriu, vestul Asiei Mici, acolo unde în epoca arhaică erau Eolida, Ionia şi Dorida, precum şi insulele Creta şi Cipru. Ca urmare a marii colonizări greceşti, teritoriile locuite de greci au sporit foarte mult, grecii întemeind numeroase colonii aflate pe țărmurile de nord ale Mării Mediteranei, ale Mării Egee, în Hellespont, Propontida, Pontul Euxin şi în nordul Egiptului şi al Lybiei.

Grecia propriu-zisă se învecinează la nord cu ținuturile tracilor şi ilirilor; la vest, teritoriul său este scăldat de apele Mării Ionice, la sud de apele Mării Mediterane iar la est de cele ale Mării Egee şi ale Mării Tracice. În nord, este Macedonia, la sudul acesteia, Thessalia; în vestul Thessaliei se află Epirul, iar la sud Grecia centrală. Aceasta din urmă avea mai multe provincii istorice: Acarnania, Etolia, Locridele, Beoția şi Attica. În sudul Greciei centrale, se află Peloponnesul care este legat de Grecia centrală prin Istmul Corinthului. Peloponnesul are, la rândul său, mai multe provincii istorice. În nord este Ahaia Peloponnesiacă, la est Argolida, la sud sunt Laconia şi Messenia, iar la vest este Elida. În centrul Peloponnesului se află Arcadia.

Din punctul de vedere al reliefului, circa 80% din teritoriul Greciei este acoperit de munți. Sunt şi câteva câmpii ceva mai întinse cum sunt: câmpia Thessaliei, brăzdată de apele râului Peneios şi ale afluenților săi, câmpia Atticii, câmpia Laconiei, pe unde curgea râul Eurotas ş.a. Litoralul Greciei este foarte crestat, oferind numeroase porturi naturale.

Clima este mediteraneeană, cu ierni blânde şi veri foarte călduroase. Cantitatea de precipitații este redusă mai ales vara, când ploaia este un fenomen meteorologic foarte rar. Flora şi fauna sunt cele caracteristice pentru acest tip climateric.

Numele țării, *Grecia*, provine de la numele *grailor* sau *graikoilor*, o populație grecească din Epir. Acest nume a fost răspândit de romani (*Graecia*), care, la rândul lor, l-au luat, se pare, de la etrusci, care, aşa cum indică unele inscripții etrusce din secolul V a.C., numeau această populație *kraicoi*. Grecii însă se numeau *hellenes* iar țara şi-o numeau *Hellas*. În epoca homerică, *hellenes* erau o populație care locuia în sudul Thessaliei, în provincia Hellas. Către finele epocii homerice şi la începutul epocii arhaice, numele de *hellenes* şi de *Hellas* s-au extins asupra tuturor vorbitorilor de limbă greacă şi asupra întregii țări. Numele de *Hellas* se explică prin rădăcina indoeuropeană *-hel*, cu semnificația de *torță*, *strălucire*.

În epoca homerică, nu exista o singură denumire pentru locuitorii şi teritoriul Greciei. În *Iliada* şi *Odiseea*, se foloseau mai multe denumiri regionale şi tribale, mai ales cele de *argeioi*, *danaoi* şi *ahaioi*. Numele de *argeioi*, provine probabil de la populaţia din Argolida. Denumirile de *danaoi* şi *ahaioi* sunt foarte vechi. În mitologia greacă erau mai multe povestiri în care apăreau personaje cu numele de Danaos, Danae şi Danaidele. În ultimele decenii în Egipt, la Kom el Hetan, a fost descoperită o inscripţie foarte importantă, de pe vremea faraonului Amenhotep al III-lea (circa 1380 a.C.), în care apar mai multe toponime din Grecia şi Creta. Între acestea este şi *Tanaja*, adică Danaia, denumire care, foarte probabil, se referea la Peloponnes sau la o parte a acestuia. Numele de Ahaia se întâlneşte şi în unele inscripţii hittite din a doua jumătate a secolului XIII-lea a.C. sub forma *Ahhiyawa*, «ţara aheilor», iar unele inscripţii egiptene de pe vremea faraonilor Merneptah şi Ramses al III-lea amintesc, printre neamurile care atacau Egiptul dinspre nord, către finele Regatului Nou, de populaţia *ekwesh* şi de ţara *Akaiwasha*, identificate de mulţi specialişti cu aheii şi cu ţara lor, Ahaia. Nu se ştie cu siguranţă dacă în acea vreme această denumire se referea la întregul teritoriu grecesc sau la o anumită parte a sa.

Grecii sunt un popor indoeuropean. Ei sunt cel mai vechi popor din Europa, cu o existenţă practic neîntreruptă din jurul anului 2000 a.C., până astăzi. Limba greacă este de asemenea cea mai veche limbă europeană atestată prin texte, din jurul anului 1550 a.C. În epoca alfabetică, deci începând cu al doilea sfert al secolului VIII a.C., când apar primele inscripţii greceşti redactate în alfabetul grec, limba greacă avea mai multe dialecte: dialectul eolian, vorbit în Thessalia, în câteva insule din nordul Mării Egee şi în Eolida din Asia Mică; dialectul ionian, vorbit în Attica, Eubeea şi alte insule din zona centrală a Mării Egee, şi în Ionia din Asia Mică; dialectul de nord-vest, sau dorian, era vorbit în Epir, în Grecia Centrală, cu excepţia Atticii şi Beoţiei, în Peloponnes, cu excepţia Arcadiei, în insula Creta, în insulele din sudul arhipelagului egeic şi în Dorida din Asia Mică. În Arcadia şi în Cypru, se vorbea dialectul arcado-cipriot. În coloniile greceşti, se vorbea dialectul metropolei. Un caz aparte îl reprezintă dialectul macedonean. În scris, el este atestat mai târziu. El se înrudeşte cu dialectele eolian şi dorian. În epoca myceniană se vorbea dialectul mycenian, care, în epoca alfabetică, a supravieţuit mai ales în dialectul arcadian. Diferenţele dialectale nu erau totuşi foarte mari, deoarece grecii, indiferent de dialectul vorbit, se înţelegeau între ei. În epoca elenistică dialectele au evoluat către limba *koine* care avea la bază dialectul ionian, deşi unele deosebiri dialectale au supravieţuit până astăzi.

1 Greece and the Aegean.

GRECIA
După: Lord William Taylor.

7.2 Periodizarea istoriei Greciei

Evoluția istorică de pe teritoriul Greciei cuprinde două mari secvențe: Grecia preelenică şi Grecia elenică. Grecia preelenică se referă la istoria anterioară venirii grecilor indoeuropeni în patria lor istorică, (aproximativ anul 2000 a.C.) Această perioadă aparține epocii preistorice, excepție făcând insula Creta care, măcar de la începutul mileniului II a.C., făcuse pasul către Antichitate.

Istoria Greciei propriu-zise este periodizată astfel:

1. Epoca indoeuropenizării Greciei şi a formării etnosului grec (circa 2000-1550).
2. Epoca myceniană (circa 1550-1175).
3. Epoca homerică (circa 1175-750).
4. Epoca arhaică (750-500).
5. Epoca clasică (500-336).
6. Epoca elenistică (336-146).
7. Epoca romană (146a.C.-395 p.C.)

După împărțirea Imperiului roman în imperiul de răsărit şi imperiul de apus, Grecia va face parte din Imperiul Roman de răsărit, care se va transforma treptat în imperiul grec bizantin care va fi desființat de turci în anul 1453.

Pentru perioadele foarte vechi ale istoriei Greciei, alături de această periodizare istorică se mai foloseşte şi periodizarea arheologică. Epoca bronzului este denumită, pentru partea continentală a Greciei, epoca *Helladică*, care începe pe la 2600 a.C., şi are trei subdiviziuni: *Helladicul timpuriu* (circa 2600-2000), *Helladicul mijlociu* (circa 2000-1550) şi *Helladicul târziu* sau *Mycenianul* (circa 1550-1175). În insulele Mării Egee, epoca bronzului este denumită *Cicladică*, iar în insula Creta aceasta este denumită epoca *Minoică* sau *Minoană*, cu aceleaşi secvențe şi aproximativ cu aceeaşi cronologie absolută cu acelea ale Helladicului. Epoca homerică corespunde cu prima perioadă a epocii fierului. După evoluția stilului ceramicii, această epocă este împărțită astfel: perioada *Submyceniană* (circa 1175-1050), perioada *Protogeometrică* (circa 1050-950) şi perioada *Geometrică* (circa 950-700).

7.3 Izvoare

Reconstituirea istoriei Greciei se face pe baza izvoarelor. Acestea sunt de mai multe categorii: izvoare nescrise sau arheologice şi izvoare scrise.

Izvoarele arheologice sunt rezultatul cercetărilor arheologice sistematice începute încă din secolul trecut. La cercetarea arheologică a Greciei au participat atât arheologi greci cât şi arheologi străini care au activat mai ales în cadrul unor şcoli sau institute de la Athena, cum ar fi Şcoala franceză, Şcoala britanică, Şcoala americană, Şcoala italiană, Şcoala suedeză, Institutul german ş.a., care, în afara cercetărilor de teren propriu-zise, editează şi reviste de specialitate în care sunt publicate rezultatele acestor cercetări.

Izvoarele scrise sunt de mai multe categorii: izvoarele literare, care reprezintă de fapt întreaga producție literară a grecilor (literatură propriu-zisă, operele filosofilor, scrierile cu caracter ştiințific şi orice alt fel de scriere). Dintre acestea, cele mai importante sunt totuşi scrierile istoricilor. Istoriografia

a apărut în Grecia, ea fiind reprezentată de un mare număr de istorici ale căror opere au ajuns până la noi fie integral, fie prin fragmente citate de alţi autori. Printre istoricii de seamă ai Greciei, amintim pe Herodot, Tucidides, Xenofon, Polybios, Diodor din Sicilia, ş.a. Izvoarele epigrafice sau inscripţiile sunt de două categorii: inscripţiile myceniene şi inscripţiile alfabetice. Aceste inscripţii, în număr foarte mare, au fost publicate în colecţii generale sau tematice. Contribuţia lor la studiul istoriei greceşti este foarte mare. Izvoarele numismatice privesc monedele. Acestea au fost bătute de mai toate cetăţile greceşti. Ele sunt publicate în colecţii generale sau după localităţile în care au apărut. Studiul monedelor oferă istoricilor date foarte preţioase despre viaţa economică. Legendele acestor monede aduc adesea informaţii şi despre întemeierea anumitor cetăţi, şi despre religia şi mitologia acestora.

Izvoarele lingvistice, adică studiul limbii greceşti, reprezintă un alt capitol important în ceea ce priveşte sursele pentru cunoaşterea istoriei Greciei. Studiul limbii greceşti a adus informaţii importante mai ales pentru perioadele foarte vechi ale istoriei grecilor. Spre exemplu, acest studiu a demonstrat că grecii nu erau autohtoni în patria lor istorică, aşa cum pretindeau adeseori, ci că, înainte de venirea lor, în Grecia existau alte populaţii. De asemenea, studiul dialectelor greceşti oferă sugestii despre perioada şi împrejurările istorice când acestea s-au format.

7.4 Grecia preelenică

Teritoriul Greciei a fost populat din cele mai vechi timpuri. *Epoca paleolitică* este reprezentată prin descoperirile din Thessalia, Attica şi din alte locuri. *Epoca neolitică* (4500-2600) este bine reprezentată mai ales în Thessalia. Neoliticul de aici are două faze, denumite după localităţile eponime: *Sesklo* (4500-3000) şi *Dimini* (3000-2600). Este vorba de un neolitic în care locuitorii duceau o viaţă sedentară, ocupându-se mai ales cu agricultura. Cea de a doua fază a neoliticului thessalian dovedeşte legături atât de strânse cu civilizaţiile neolitice contemporane din Asia Mică, încât, se pare, este vorba de o veritabilă migraţie din Anatolia.

Epoca bronzului din Grecia este numită *epoca Helladică* (2600-1175). Din această perioadă, numai Helladicul timpuriu face parte din preistoria Greciei.

Cea mai reprezentativă civilizaţie preelenică este cea cretană.

7.4.1. Creta preelenică

Ţara şi populaţia

Creta este o insulă situată în bazinul oriental al Mării Mediterane. Are o lungime de 250 km şi o lăţime de 60 km. Este un teritoriu cu un relief variat. Principalii munţi sunt Ida, Albi şi Lassithi, cu înălţimi care nu depăşesc 2457 m. Principalele câmpii sunt Messara şi Cnossos. Clima este mediteraneană.

Judecând după cercetările arheologice, Creta nu a fost populată în epoca paleolitică, primii săi locuitori fiind de la începutul epocii neolitice. Aceşti primi locuitori erau originari, foarte probabil, din Asia Mică. Un al doilea influx etnic major, originar tot din Anatolia, a fost în jurul anului 2700

a.C.. Deşi în insulă au mai venit de-a lungul secolelor greci, romani, veneţieni şi turci, aspectul antropologic predominant a rămas până astăzi cel dat de populaţiile neolitice.

Nu ştim ce limbă sau ce limbi se vorbeau în Creta preelenică căci, deşi în insulă s-a folosit de timpuriu scrierea, mai întâi hieroglifică, apoi lineară A, acestea nu au fost până acum descifrate.

Cel care a descoperit civilizaţia cretană preelenică a fost arheologul englez Arthur Evans, la începutul secolului XX, prin săpăturile sale epocale de la Cnossos, din nordul Cretei. Aici a fost descoperit un mare palat cu numeroase încăperi care aveau destinaţii diverse (de cult, oficiale, de locuit, magazii, ateliere, ş.a.). Civilizaţia cretană preelenică a fost denumită de Evans *Minoică*, după numele regelui legendar din Cnossos, Minos, de numele căruia se legau numeroase povestiri mitologice greceşti.

Curând după descoperirile lui Evans, în insulă au fost făcute cercetări arheologice şi în alte localităţi cum sunt Phaistos, Hagia Triada, Mallia, Kydonia ş.a. Şi în aceste staţiuni arheologice, palatul era principalul edificiu. Din această cauză, civilizaţia cretană din epoca bronzului se înscrie printre civilizaţiile palaţiale caracteristice pentru mai multe state orientale şi pentru lumea myceniană.

Cercetările arheologice au dovedit că au fost cel puţin două serii de palate. Prima serie de palate este datată în jurul anului 2000 a.C. Acestea au fost distruse, către anul 1700 a.C., probabil de un puternic cutremur de pământ. Cea de a doua serie începe curând după anul 1700, prin refacerea vechilor palate a căror existenţă poate fi urmărită până către anul 1450 a.C. Evoluţia istorică a Cretei ca şi a altor insule din sudul bazinului egeean a fost afectată de marea erupţie vulcanică din insula Thera, de la finele secolului al XVII-lea, care a distrus în bună parte această insulă.

Existenţa mai multor centre palaţiale susţine ideea că insula nu a constituit multă vreme o unitate politică, ci erau mai multe state mici. Dintre acestea cel mai important a fost cel de la Cnossos. Probabil că pe la sfârşitul secolului al XVI-lea şi începutul secolului următor, regele din Cnossos îşi impusese autoritatea asupra întregii insule. După tradiţia greacă, cel mai de seamă rege al Cretei a fost Minos.

Cretanii se ocupau cu meşteşugurile şi cu comerţul maritim la mari distanţe. Meşterii cretani produceau vase ceramice, bijuterii, produse din bronz ş.a. Aceste produse erau comercializate în întregul bazin oriental al Mediteranei. Cercetările arheologice au scos la iveală produse cretane în sudul Italiei şi Sicilia, în Egipt şi Siro-Palestina, în Anatolia şi Grecia. Prezenţa produselor cretane în Argolida este atât de mare în secolele XVIII-XV, încât Evans a crezut că cretanii au stăpânit efectiv părţi însemnate din Peloponnes, teorie astăzi infirmată. Raporturile dintre Creta şi Egipt erau foarte strânse. Inscripţiile egiptene amintesc adeseori de ţara *Kefti*, care este numele egiptean al Cretei, şi de locuitori din această ţară care întreţineau legături comerciale cu ţara faraonilor. Aceste legături sunt confirmate de numeroasele obiecte cretane descoperite în Egipt în vremea Regatului Mijlociu şi a Regatului Nou.

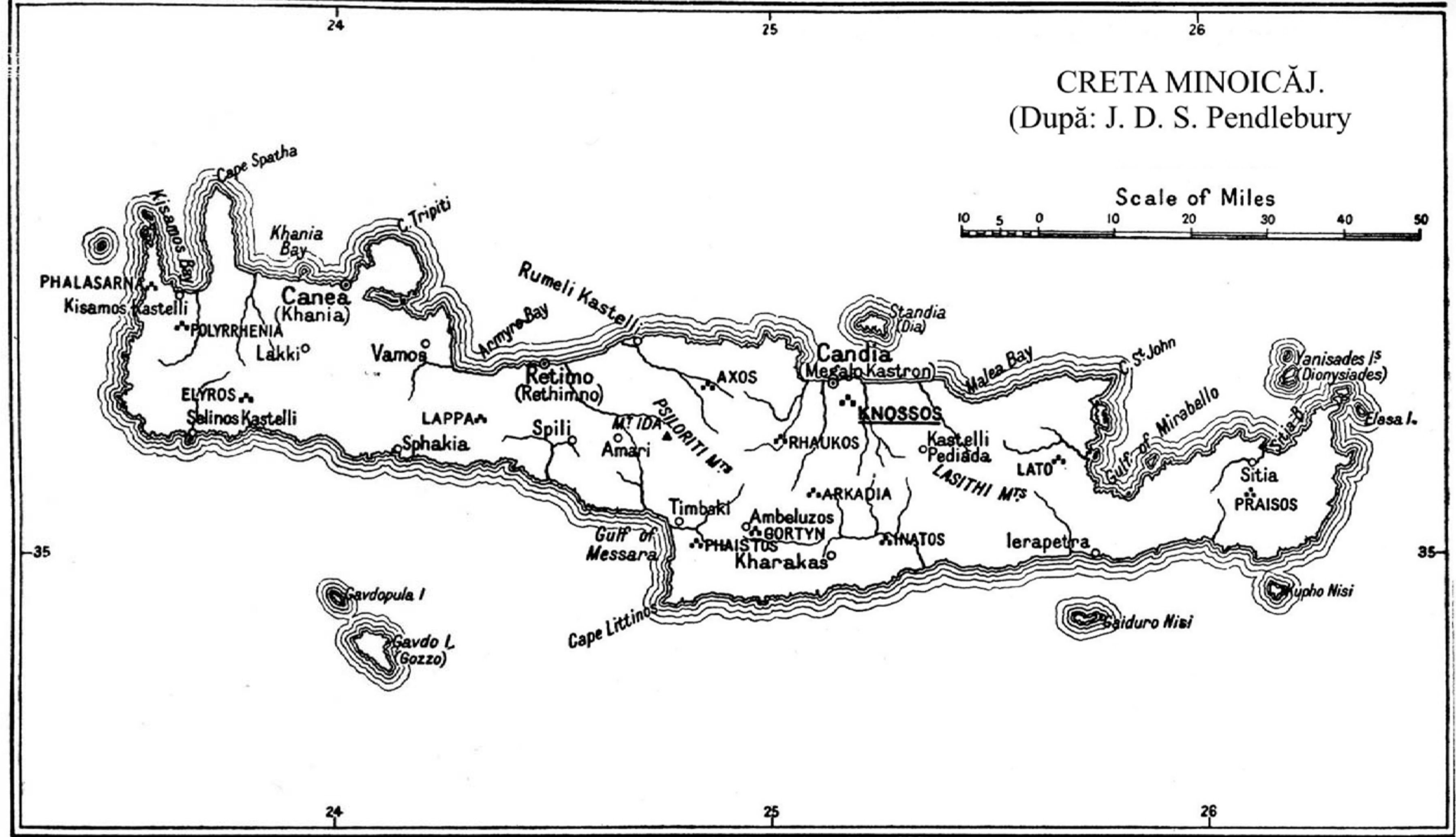
Cretanii au creat o civilizaţie remarcabilă care se caracterizează prin aspectul său paşnic, deşi cercetările arheologice din ultimul timp au evidenţiat şi o anumită activitate militară. Palatele cretane nu erau înconjurate de ziduri de apărare, aşa cum erau palatele contemporane din Grecia şi Anatolia, iar

artele plastice cretane nu ne înfăţişează scene de război. Dimpotrivă, arta cretană se inspiră din natură şi din viaţa de toate zilele. Religia cretanilor era politeistă, ei adorând diferite animale şi diferite fenomene ale naturii. Cea mai răspândită divinitate era Marea zeiţă, care simboliza fecunditatea şi fertilitatea. Se pare că cretanii oficiau cultul în aer liber, deoarece până acum nu au fost descoperite temple. Religia şi mitologia cretană au influenţat foarte mult religia şi mitologia greacă.

Cretanii au folosit scrierea. Cea mai veche scriere era cea pictografică. Au folosit de asemenea scrierea hieroglifică şi scrierea lineară A. Aceasta din urmă este în general lizibilă dar limba care a folosit această scriere nu este cunoscută.

Cei care au pus capăt independenţei Cretei au fost grecii micenieni. Cu aceştia, cretanii întreţinuseră relaţii economice şi, probabil, politice strânse. Nu se cunosc împrejurările istorice concrete care au dus la cucerirea insulei de către greci. Pe la 1470 a.C., Cnossosul a fost ocupat de greci şi, treptat, întreaga insulă a avut aceeaşi soartă. Aşa cum ne arată inscripţiile lineare B din Cnossos, aici se instalase un *basileu* (= rege) mycenian.

După ocuparea Cretei de către greci, insula a fost treptat elenizată. Totuşi populaţia preelenică şi-a păstrat încă multă vreme individualitatea etnică, aşa cum dovedesc un număr de inscripţii din epoca arhaică.

CRETA MINOICĂJ.
(După: J. D. S. Pendlebury
Scale of Miles
10 5 0 10 20 30 40 50
24
25
26
35
Cape Spatha
Kisamos Bay
Khania Bay
C. Tripiti
PHALASARNA
Kisamos Kastelli
Canea
(Khania)
POLYRRHENIA
Lakki
Vamos
Armyro Bay
Rumeli Kastelli
Retimo
(Rethimno)
ELYROS
Selinos Kastelli
LAPPA
Sphakia
Spili
Mt IDA
Amari
PSILORITI Mts
AXOS
RHAUKOS
Candia
(Megalo Kastron)
Standia
(Dia)
KNOSSOS
Kastelli
Pediada
Malea Bay
C. St John
LATO
LASITHI Mts
Gulf of Mirabello
Yanisades Is
(Dionysiades)
Elasa I.
Sitia
PRAISOS
ARKADIA
INATOS
Ierapetra
Timbaki
Ambeluzos
GORTYN
PHAISTOS
Kharakas
Gulf of Messara
Cape Littinos
Gavdopula I
Gavdo I.
(Gozzo)
Gaiduro Nisi
Kupho Nisi
Stanford's Geog. Estab. London

7.5 Problema indoeuropenizării Greciei

În epoca istorică, grecii se considerau autohtoni în patria lor. Ideea autohtoniei era larg răspândită, diferite comunități grecești se considerau că provin fie din pământ, fie dintr-un arbore, mai ales stejarul, fie dintr-un animal cum ar fi, spre exemplu, furnica. Adeseori, mitul autohtoniei a fost folosit de unele cetăți, şi în special de Athena, în interese politice.

Cercetarea lingvistică din secolul al XIX-lea, a demonstrat că grecii nu erau autohtoni, deoarece există în limba greacă un număr de cuvinte ce denumesc locuri, râuri, persoane sau plante mediteraneene care nu se explică prin limba greacă, ceea ce înseamnă că ele au fost preluate de la o populație (sau populații) anterioară. Aceste cuvinte erau formate în special cu sufixele -*(s)sos, -(s)sa* şi -*nth*. Se pare că limba populației sau al populațiilor preelenice din Grecia erau neindoeuropene.

Mulți specialişti cred că strămoşii grecilor au venit în patria lor istorică pe la sfârşitul Helladicului timpuriu şi începutul Helladicului mijlociu (aproximativ anul 2000 a.C.). Această datare este susținută de cercetările arheologice care au arătat că civilizația Helladică timpurie a fost înlocuită de o alta cu caracteristici deosebite, fără ca totuşi vechea civilizație să fi dispărut cu totul. În ceea ce priveşte patria primitivă a acestor indoeuropeni, cercetătorii nu au ajuns la un acord deplin. Teoria cea mai răspândită este aceea care plasează această patrie undeva la nordul Mării Negre, dar nu în proximitatea acesteia, deoarece limba greacă nu are un cuvânt propriu pentru noțiunea de «mare», folosind pentru această noțiune cuvântul preelenic *thalassa*.

Noii veniți au coabitat cu populația anterioară. În urma acestei fuziuni etnice, care a durat probabil până către jumătatea secolului al XVI-lea a.C., a rezultat etnosul grec.

7.6 Epoca miceniană (cca.1550-1175)

Numele de «miceniană» atribuită acestei epoci vine de la cetatea Mycene din Argolida. Cel care a descoperit lumea miceniană este germanul Heinrich Schliemann, care a efectuat primele cercetări arheologice la Mycene şi în alte aşezări contemporane, în ultimul sfert al secolului al-XIX-lea. Tot el a făcut cercetări epocale pe înălțimea de la Hissarlîc, în Turcia, în apropierea strâmtorii Dardanele, unde a descoperit o veche aşezare preistorică pe care a identificat-o cu Troia, despre care vorbesc epopeile homerice. După el, alți arheologi au făcut cercetări în multe cetăți miceniene. Arheologul america C.W. Blegen a făcut importante cercetări în aşezarea de la Pylos, din vestul Peloponnesului descoperind o mare cetate miceniană cu o importantă arhivă.

Un alt moment important în descoperirea lumii miceniene îl reprezintă anul 1952, când englezul Michael Ventris a reuşit să descifreze scrierea miceniană şi să demonstreze că această scriere nota o limbă greacă foarte veche, oferind totodată specialiştilor un material documentar de mare importanță.

Nu tot teritoriul locuit de greci făcea parte din arealul civilizației miceniene. Din acest areal, făceau parte Peloponnesul, Attica, Beoția, sudul Thessaliei, unele insule din Egeea, şi în special Rhodosul, unele cetăți din vestul Asiei Mici, precum Miletul, şi insula Creta, după ocuparea acesteia de

către greci. Populația din restul teritoriilor grecești continua să-și ducă existența în formele civilizației preistorice.

Lumea myceniană nu a constituit un stat unitar. Existau mai multe centre politice cum erau cele de la Mycene, Tiryns, Pylos, Athena, Orhomenos, Iolcos, Rhodos, Cnossos ş.a. Organizarea acestor state o cunoaştem, fie şi aproximativ, din inscripțiile lineare B. În fruntea unui astfel de stat se afla regele, *wanaka,* nume care nu este grecesc, ci a fost împrumutat de la populația pregrecească. Nu ştim exact care erau prerogativele regelui mycenian. El era secondat de câțiva demnitari, cum erau *rawaketa,* care era un înalt comandant militar, *eqeta*, care desemna pe un însoțitor al regelui, şi *qasireu*, basileul, care era probabil fie un demnitar cu însărcinări religioase, fie meseriaşul. În epocile următoare, cuvântul *basileus* va desemna pe rege.

În ceea ce priveşte sistemul politic şi social mycenian, cercetătorii consideră că acesta se asemăna cu cel din Orient. Statele myceniene erau puternic centralizate, palatul regal coordonând activitatea politică şi econommică a statului prin intermediul unei birocrații diversificate; această birocrație, în frunte cu regele, constituia nucleul unei categorii sociale dominante peste marea masă a populației aflată în raport de dependență față de palat.

Grecia myceniană era o societate în care războiul era o realitate curentă. Aceasta este dovedită de faptul că cetățile erau apărate de ziduri groase din piatră fasonată, aşa-zisele ziduri ciclopice, deoarece în Antichitate se considera că ele au fost construite de Ciclopi, de existența în siturile arheologice a numeroase arme, mai ales săbii, precum şi din scenele de război de pe vase.

Mycenienii au întreținut raporturi comerciale pe spații vaste, din regiunea siro-palestiniană şi Egipt până departe, în vest, în Italia şi Spania. Obiecte de factură myceniană (vase ceramice, arme, ş.a.) au fost descoperite şi în numeroase situri preistorice situate la nord de Grecia. Prezența myceniană în Egipt este dovedită de numeroase descoperiri arheologice precum şi de enumerarea unor aşezări greceşti în inscripția egipteană de la Kom el Hetan de pe vremea faraonului Amenhotep al III-lea. De asemenea, în Grecia au fost descoperite un mare număr de obiecte provenite din Creta, Egipt, Anatolia şi regiunea siro-palestiniană. Sursele hittite vorbesc despre principatul *Ahhiyawa*, identificat de obicei cu grecescul Ahaia, situat undeva către vestul Anatoliei sau în una din insulele importante ale Mării Egee, asupra căreia regii hittiți ridicau pretenții de dominație. De asemenea, izvoarele egiptene enumeră printre «popoarele mării» care au atacat Egiptul şi pe *Ekwesh* şi *Akaiwasha*, nume sub care învățații moderni recunosc adesea pe ahei şi țara lor, Ahaia.

Către finele secolului al XIII-lea, lumea myceniană este în decădere. Sunt numeroase indicii că ea era amenințată de un inamic pe care cercetătorii moderni încă nu au reuşit să-l identifice cu siguranță. Statele myceniene iau măsuri deosebite de apărare, întărind zidurile cetăților şi asigurându-se de surse de apă. Cu toate acestea, aceste cetăți vor fi, cu puține excepții, una câte una distruse, ceea ce va marca sfârşitul sistemului politic şi economic mycenian. O altă consecință importantă a fost că ştiința scrisului s-a pierdut. Cercetătorii moderni consideră că aceste mari transformări ale lumii greceşti sunt datorate unor factori multipli, cum ar fi marile tulburări produse în bazinul oriental al Mediteranei de invazia «popoarelor mării», de unele cataclisme naturale, mai ales cutremure de pământ, şi de unele mişcări sociale, care au avut ca rezultat

distrugerea sistemului politic şi social mycenian. Multă vreme s-a considerat că aceste mari transformări s-au datorat pătrunderii în Peloponnes a ultimului val grecesc, dorienii. Această teorie este astăzi infirmată de noile cercetări care susțin prezența dorienilor în Peloponnes şi în Creta în epoca myceniană.

7.7 Epoca homerică (cca. 1175-750)

Denumirea de epocă homerică a fost dată de istorici încă din secolul trecut. Denumirea se justifica prin aceea că pentru această perioadă aproape singurele informații proveneau din cele două epopei homerice, *Iliada* şi *Odyssea*. Astăzi documentația a sporit mult datorită cercetărilor arheologice care vizează această perioadă. Cu toate acestea, epoca homerică este încă puțin cunoscută şi, de aceea, în istoriografie pentru această perioadă se mai foloseşte şi denumirea de *Ev întunecat*. Din punctul de vedere al periodizării arheologice, epoca homerică aparține primei vârste a fierului, cu perioadele submyceniană, protogeometrică şi geometrică.

În ceea ce priveşte epoca sau epocile istorice reflectate de eposul homeric, s-a crezut multă vreme că acesta este un izvor care se referă la epoca myceniană, deoarece subiectul, războiul troian, era un eveniment petrecut în epoca myceniană, iar principalele cetăți din aceste epopei corespund cu marile cetăți myceniene scoase la iveală de cercetarea arheologică (Mycene, Tryns, Pylos, Cnossos, Orchomenos ş.a.). Descifrarea inscripțiilor myceniene a făcut dovada că lumea myceniană era prea vag cunoscută de eposul homeric, unde ni se înfățişează o lume cu totul deosebită de cea anterioară. De aceea, interpretarea corectă este că epopeile homerice sunt un izvor în primul rând pentru epoca homerică şi numai în mod indirect şi foarte palid pentru epoca myceniană.

Epoca homerică este un exemplu clasic de regres în istorie, deoarece lumea greacă se va întoarce, timp de câteva secole, la rânduielile gentilice, dominate de relațiile bazate pe înrudire, pe dispariția statului care lasă loc organizării pe ginți, fratrii şi triburi. În fruntea tribului se afla *filobasileul*, în fruntea fratriei *basileutatos* iar în fruntea ginții *basileuteros*. Triburile şi fratriile avea un pronunțat caracter militar. În acest sens, este caracteristic un pasaj din Iliada în care Nestor îndeamnă pe Agamemnon să aşeze luptătorii după triburi şi fratrii, în aşa fel ca fratria să dea sprijin fratriei şi tribul, tribului. Raporturile gentilice erau reglementate de dreptul gentilic, *themis*, iar raporturile intergentilice de *dike*.

În fruntea unei comunități era deci un *basileus*, care conducea împreună cu sfatul (*boule*), compus din şefii ginților şi de unii oameni cu prestigiu şi experiență mai mare, numiți *boelephoroi,* «consilieri» şi *gerontes*, «bătrânii». Unele hotărâri mai importante se luau cu acordul *demos*-ului, «poporului», care era format din toți bărbații majori. Regele avea atribuții mai cu seamă militare la care se adăugau unele prerogative de natură religioasă şi judecătorească.

Epopeile homerice vorbesc despre un mare număr de basilei, ceea ce dovedeşte că în Grecia nu exista în acea vreme o unitate politică. Această fărâmițare politică se va menține de fapt şi în epocile următoare ca una din caracteristicile cele mai importante ale vieții politice greceşti.

Lumea homerică se baza pe o economie în bună măsură naturală, adică într-o gospodărie se produceau cea mai mare parte a celor necesare vieții. Această celulă economică de bază se numea *oikos.* Principala bogăție o constituiau vitele. Astfel Odysseos avea 72 de turme de vite cu 7-8 mii de capete. Se practica desigur şi agricultura, cultivându-se mai ales orzul şi grâul, dar şi pomicultura şi grădinăritul. Meşteşugarii (*demiurgii*) erau în număr mult

mai mic în comparație cu epoca myceniană. Totuşi ei se bucurau de un anumit prestigiu în societate. Erau făurari, olari, pielari, dulgheri ş.a. Producția meşteşugărească era limitată mai ales la necesitățile comunității, căci Grecia homerică, spre deosebire de cea myceniană, nu avea decât legături comerciale sporadice cu alte teritorii.

În ceea ce priveşte organizarea socială, lumea homerică era împărțită în oameni liberi şi sclavi, cu observația că aceştia din urmă erau încă forte puțini, sclavia homerică având un foarte pronunțat caracter casnic, aşa cum arată şi denumirea de *dmoes* pentru sclavi. Oamenii liberi se deosebeau după avere. În frunte era aristocrația gentilică care îşi baza poziția superioară pe faptul că dețineau mai multe turme de vite şi suprafețe de teren mai mari. Cea mai mare parte a populației libere era formată din oameni simpli, crescători de vite, agricultori şi meseriaşi. Sistemul economic, social şi politic homeric va decade treptat odată cu secolul al VIII-lea a.C., când apar şi se dezvoltă acele elemente care vor caracteriza lumea greacă în epoca arhaică.

7.8 Epoca arhaică (cca. 750-500)

Este o perioadă de o foarte mare importanță pentru istoria Greciei, deoarece acum apar şi se dezvoltă unele elemente caracteristice pentru întreaga istorie ulterioară a lumii greceşti. Acum se structurează clasele sociale, apare statul de tip *polis*, apar primii legiuitori şi tirani şi se produce marea colonizare greacă.

Epoca arhaică este mult mai bine cunoscută, deoarece pentru această perioadă avem mai multe surse literare, precum şi unele inscripții şi cercetări arheologice. Istorici ca Herodot, Tucidide, Ephoros, Diodor din Sicilia, Pausanias şi Plutarh, sau poeți ca Hesiod, Teognis din Megara, Alceu, Tyrtaios ş.a. ne dau numeroase informații despre viața politică, socială şi economică ale lumii greceşti din această perioadă.

Clasele sociale fundamentale ale Greciei arhaice erau *aristocrația* şi *demosul*. Aristocrația pretindea să i se recunoască poziția superioară în societate deoarece era mult mai bogată decât oamenii de rând. În nenumăratele cetăți grceşti, ea avea denumiri diferite, dar toate sugerau poziția sa superioară. La Athena, spre exemplu, aristocrații se numeau *eupatrizi*, «cei din tată bun», la Syracuza *hippeis*, «călăreții», la Samos *gamoroi*, «proprietari de pământ», dar peste tot ei erau *agathoi*, «cei buni» şi *kaloi* «cei frumoşi», de unde şi conceptul de *kaloi kagatoi*, «frumoşi şi buni». Aristocrația Greciei arhaice avea încă multe în comun cu cea homerică, elemente ale raporturilor gentilice dăinuind încă multă vreme în unele cetăți.

Cea de a doua clasă socială era *demosul*, «poporul», «gloata», «mulțimea». În opoziție cu aristocrația, demosul avea unele denumiri care scotea în evidență condiția sa socială inferioară: *kakoi*, adică «cei răi», sau *poneroi,* adică cei care făceau munci umile. Demosul era format din oameni liberi, proprietari mici şi mijloci de pământ, numiți la Athena, spre exemplu, *geomori, zeugiți* şi *theți*.

Aristocrația şi demosul constituiau categoria oamenilor liberi din punct de vedere juridic. În opoziție cu aceştia erau sclavii, *douloi*, în număr din ce în ce mai mare, mai ales în cetățile meşteşugăreşti şi comerciale. Sclavii

proveneau mai ales din prizonierii de război şi din acei oameni liberi care, neputându-şi plăti datoriile, îşi pierdeau libertatea.

Alături de aceste două clase fundamentale, în epoca arhaică, în unele cetăţi, s-a cristalizat şi o categorie socială intermediară. Astfel sunt *hiloții* la Sparta, *gymnetai* sau *gymnesioi* în Argos, *claroţii* în Creta, *konipodes* în Epidaur, *peneştii* în Thessalia, *maryandinii* în Heracleia Pontică, *killikiryenii* în Syracuza ş.a. Aceştia nu trebuie confundaţi cu sclavii, deoarece ei nu puteau fi vânduţi sau ucişi, ei având unele drepturi economice dar nu şi drepturi politice. Originea acestei categorii sociale este foarte controversată, unii istorici considerând că ea a fost urmarea cuceririi de către dorieni, în timp ce aţii, probabil cu mai multă dreptate, cred că este vorba, mai degrabă, de rezultatul unor procese sociale şi politice în sânul unor comunităţii greceşti

În epoca arhaică apare statul. Grecia arhaică nu a constituit un stat unitar ci prin această denumire se înţelege un mare număr de mici stătuleţe cunoscute sub numele de oraşe-state de tip *polis*. Adesea, aceste stătuleţe s-au format în continuarea comunităţilor din epoca homerică. La această realitate politică au contribuit numeroşi factori, cum au fost situaţia din epoca homerică precum şi aspectul foarte compartimentat al teritoriului Greciei. Cetăţile greceşti aveau suprafeţe limitate până la câteva mii de kilometrii pătraţi. Fiecare cetate avea un centru «politic» şi un teritoriu agricol. Fiecare cetate avea propriul său sistem de guvernământ, divinităţi, tradiţii, obiceiuri, eroi şi mituri proprii. Statele greceşti tindeau spre *autarhia*, adică independenţa politică, şi *autarkeia*, adică independenţa economică.

În cetatea greacă s-au creat condiţiile necesare pentru dezvoltarea individului. Cetăţeanul putea lua parte la discuţiile despre bunul mers al lucrurilor. În aceste condiţii, au apărut în Grecia noţiunile politice, fundamentale până astăzi, cum ar fi, *legea* şi *democraţia*. Legea bună, *eunomia*, presupunea egalitatea în faţa legii, *isonomia*, iar democraţia s-a opus de la început guvernărilor despotice sau tiranice.

Sistemul politic al polisului a permis dezvoltarea gândirii politice, a filosofiei a literaturii şi artelor. Multă vreme acest sistem a constituit un cadru favorabil şi pentru economie. Cu timpul însă, odată cu transformarea cetăţilor greceşti în producătoare de mărfuri şi cu practicarea comerţului pe distanţe foarte mari, acest cadru politic a început să nu mai corespundă necesităţilor, de unde şi tendinţa de a se realiza diferite ligi care să adune mai multe cetăţi laolaltă. Deşi această tendinţă a fost foarte evidentă mai cu seamă în epoca clasică, particularismul grecesc, dragostea fiecărei cetăţi pentru independenţă, au făcut ca grecii să nu depăşească acest particularism, de unde numeroasele războaie pentru hegemonie care au avut loc mai cu seamă în epoca clasică.

Deşi erau divizaţi în numeroase state, grecii avea conştiinţa apartenenţei la acelaşi neam. Indiferent de dialectul pe care îl vorbeau, ei se înţelegeau între ei. Alte elemente de unitate erau religia, sărbătorile, jocurile şi sanctuarele panelenice. Foarte cunoscute erau jocurile olimpice, închinate lui Zeus, jocurile nemeene, în cinstea lui Heracles, jocurile pithice, în cinstea lui Apollo pithicul, şi jocurile istmice, de la Istmul de Corinth. La aceste jocuri, în timpul cărora conflictele armate încetau, participau atleţi din toată lumea greacă. Oracolele de la Dodona şi de la Delphi erau vestite nu numai în lumea greacă, dar şi printre barbari. În sfârşit, amficţionia de la Delphi reunea numeroase cetăţi greceşti.

Epoca arhaică se caracterizează şi prin numeroase dispute politice între demos şi aristocraţie. Una dintre cerinţele demosului era elaborarea legilor scrise care să înlăture arbitrarul în înfăptuirea actului de justiţie. Aşa se explică faptul că în numeroase cetăţi greceşti au apărut legiuitori. Cel mai vechi legiuitor este Zaleucos din Locroi, pe la 663 a.C., urmat de Charondas la Catane, pe la mijlocul sec.VII, apoi Pheidon în Corinth, Philolaios în Theba, Dracon şi Solon la Athena şi Pittakos la Mytilene în insula Lesbos, ş.a.

În epoca arhaică apare şi tirania, ca o altă modalitate de a răspunde la problematica socială şi politică tot mai complexe. Numele de *tyrannos* este probabil de origine lydiană şi are înţelesul de «conducător». În unele cetăţi, tiranii au venit la putere cu sprijin popular, şi, o vreme, ei au acţionat în interesul demosului. Treptat, însă, tiranii au devenit tot mai autoritari, iar tirania a căpătat accepţiunea de mai târziu, de conducere personală, despotică. În Corinth, pe la 650 a.C., tirania este ilustrată de Kypselos şi, apoi, de Periandru, în Megara de Theagenes, în Sikyon de Ortagoras şi Cleisthenes, în Epidaur de Procles, în Leontinoi de Panaitios, în Milet de Thrasybulos, în Samos de Polycletes, iar în Athena de Pisistrate şi fiii săi, Hippias şi Hipparchos. Aceasta este aşa-numita «vechea tiranie greacă», pentru a fi deosebită de «noua tiranie» din secolul IV a.C.

În ceea ce priveşte sistemele politice din cetăţile greceşti , acestea au cunosct o mare diversitate (state oligrhice, democratice, monarhice sau diarhii). Cele mai multe au evoluat de la guvernări oligarhice către sisteme politice democratice, dar, indiferent de tipul de guvernământ, conducătorii trbuiau să aibă o legitimitate emanată de la cetăţeni, şi nu, ca în statele orientale,de la divinitate.

Având în vedere marele număr de cetăţi, în cursul de faţă se va vorbi, mai pe larg, doar de Athena şi Sparta, care exemplifică cel mai bine cele două sisteme de guvernământ din Grecia, democraţia şi oligarhia, şi au jucat multă vreme rolul cel mai important printre cetăţile greceşti.

7.8.1 Marea colonizare greacă

Unul din fenomenele cele mai însemnate ale epocii arhaice este marea colonizare greacă. Este un proces complex care a durat multe secole şi care a avut consecinţe foarte importante pentru întreaga istorie antică. I se spune «marea colonizare greacă», pentru a se deosebi de alte «colonizări» care au avut loc în perioade mai vechi (myceniană şi homerică) şi mai târzii. Marea colonizare se plasează între jumătatea secolului VIII şi jumătatea secolului VI a.C. Denumirea de «colonizare» este oarecum improprie, deoarece grecii foloseau pentru aceasta cuvântul *apoikia,* care înseamnă «departe de casă», «strămutare».

Cauzele marii colonizări greceşti trebuie căutate în întreaga evoluţie a lumii greceşti posterioare epocii homerice. Este vorba de o relativă suprapopulare a Greciei, rezultată dintr-o evidentă creştere demografică, dar mai cu seamă dintr-o inegalitate a şanselor, deoarece pământul, principala bogăţie, era deţinută mai ales de aristocraţie. La aceasta se adaugă conflictele sociale din diferite cetăţi, ceea ce a făcut ca, în unele cazuri, cei învinşi să plece în alte locuri, precum şi spiritul de aventură.

La început, întemeierea coloniilor se făcea relativ spontan. Treptat, mişcarea de colonizare a devenit tot mai organizată, un rol important jucândul oracolul de la Delphi, unde se adunaseră numeroase date despre ţinuturile şi populaţiile unde urmau să se întemeieze noile colonii, astfel că consultarea acestuia de către viitorii colonişti devenise aproape obligatorie. Întemeierea unei colonii era de obicei precedată de alte contacte în urma cărora se vedea măsura în care populaţia locală accepta pe noii veniţi, precum şi care sunt bogăţiile naturale ale regiunii respective. Uneori se stabilea o factorie comercială prin care grecii făceau comerţ cu populaţia locală.

Grupul de colonişti era condus de un *oiketes*, care, de obicei, după moarte, devenea eroul coloniei fiind sărbătorit periodic. Colonia păstra multă vreme legături strânse cu metropola. În colonie se vorbea acelaşi dialect ca cel din metropolă, avea aceleaşi divinităţi şi, uneori, metropola numea şi pe principalii magistraţi. Cu timpul însă, aceste legături slăbeau, colonia devenind practic independentă de metropolă.

Nu se ştie în ce măsură la procesul de colonizare au participat şi femeile. În sursele greceşti, există unele indicii că la acest proces au luat parte numai bărbaţii şi, sprijiniţi pe aceste indicii, unii învăţaţi moderni cred că această manieră a fost generală. După întemeierea coloniei, coloniştii încheiau căsătorii cu femei localnice iar urmaşii erau crescuţi după obiceiul grec. Teoria este greu de susţinut, fiind imposibil de crezut că în această vastă şi îndelungată mişcare de colonizare au fost implicaţi numai bărbaţii, iar faptele care o susţin nu trebuie generalizate.

În ceea ce priveşte direcţiile de colonizare, acestea au vizat mai cu seamă litoralul nordic al Mării Mediterane, bazinul egeean, Hellespontul, Propontida (Marea Marmara) şi Pontul Euxin. Pe litoralul siro-palestinian şi pe cel nord-african, au fost întemeiate puţine colonii, deoarece statele de acolo nu au încurajat acest lucru. La procesul de colonizare au participat numeroase cetăţi greceşti. Nu toate însă au jucat acelaşi rol, deoarece unele metropole au creat numeroase colonii. Din această cauză se vorbeşte de colonizarea chalcidiană sau eubeană, deoarece cetăţile Kyme, Eretria şi Chalkis din insula Eubea au întemeiat multe colonii mai cu seamă în vest, de colonizarea corinthiană sau de colonizarea milesiană.

Sudul Italiei şi Sicilia au fost printre cele mai vechi ţinuturi unde au fost întemeiate colonii. Probabil cea mai veche colonie greacă cunoscută până acum este Pithekoussai, situată în insula cu acelaşi nume (azi Ischia). Cercetările arheologice din această insulă au dovedit că aici coloniştii eubeeni din Eretria şi Chalkis, dar, probabil, şi de alte origini, au întemeiat noua aşezare către anul 770 a.C. Tot în această colonie a fost descoperită şi cea mai veche inscripţie grecească cunoscută până acum. Printre cele mai de seamă colonii chalcidiene din Italia şi Sicilia au fost Kyme, în Campania, pe la 750 a.C., apoi, în Sicilia, cam în aceeaşi perioadă, colonia Naxos şi Zancle, aceata din urmă fiind numită mai târziu Messana.

Pe coasta occidentală a Greciei şi în insulele învecinate, Corinthul a întemeiat, pe la 734 a.C, Corcyra, iar aceasta fundează, singură sau împreună cu metropola, mai multe colonii, mai importante fiind Ambracia, Apollonia şi Epidamnos. În nordul Mării Adriatice, Corinthul întemeiază Hatria (Adria), iar în Sicilia, pe la 734, cea mai de importantă colonie a sa, Syracuza.

În Sicilia, Megara întemeiază Megara Hyblaia, pe la 750 a.C., Rhodosul întemeiază, pe la 690 a.C, Gela care la rândul ei întemeiază, pe la 580 a.C. colonia Akragas, numită mai târziu de romani Agrigentum. În sudul Italiei sunt aşa numitele colonii «aheene», deoarece coloniştii proveneau în bună măsură din Ahaia peloponnesiacă, teritoriu situat în nordul Peloponnesului: Sybaris şi Crotona, în ultimele două decenii ale secoluli VIII a.C., iar Metapontum, pe la 680 a.C. Tot în sudul Italiei, la spartanii au întemeiat, pe la 708 a.C., singura lor colonie, Taras, numită de romani Tarentum, iar locrienii au întemeiat, curând după anul 679, colonia Locroi Epizephirioi . Marele număr de colonii greceşti din sudul Italiei au făcut ca acest teritoriu să fie numit de greci şi de romani Grecia Mare (*Megale Hellas, Magna Graecia*).

În Liguria, foceeni au întemeiat, pe la 600 a.C., colonia Massalia (azi Marsilia), apoi colonia Monoicos (azi Monaco); pe coasta mediteraneeană a Iberiei, grecii au întemeiat coloniile Mainake, Hemeroskopeion ş.a.

Pe coasta Africii de Nord, colonizarea a avut mai puţin suces, deoarece statele de acolo au acceptat mai greu prezenţa grecilor. În delta Nilului, colonişti din mai multe cetăţi greceşti au întemeiat colonia Naucratis, iar dorienii din Thera, Rhodos şi alte cetăţi mai mici au întemeiat, pe coasta lybiană, colonia Kyrene.

În bazinul Mării Egee, în Hellespont, Propontida şi Bosfor, chalcidienii au colonizat Peninsula Chalcidică, întemeind, pe la sfârşitul secolului al VIII-lea, nu mai puţin de 32 de cetăţi. Tot coloniştii din Eubeea fundează coloniile Pydna, Methone şi Abdera. Colonişti din Chios au întemeiat Maroneea, iar colonişti din insula Paros au întemeiat colonia Thasos. În sfârşit, colonişti din Milet au întemeiat coloniile Abydos, Lampsakos şi Kyzicos.

Colonişti din Megara au întemeiat, pe coasta tracică, coloniile Selymbria şi Byzantion. Megara împreună cu Tanagra au întemeiat colonia Heracleea Pontica.

Litoralul Mării Negre a fost de asemenea foarte atractiv mai ales pentru milesieni. Astfel, pe la mijlocul secolului al VIII-lea ei întemeiază, pe litoralul nordic al Asiei Mici, coloniile Sinope, Trapezunt şi, poate, Amisos. În nordul Mării Negre ei întemeiază Olbia; pe litoralul estic, colonia Phasis, iar pe litoralul vestic al Pontului Euxin, Tyras, Histria, Tomis, Dionysopolis, Odessos şi Apollonia. În aceeaşi regiune, dorienii întemeiază coloniile Callatis şi Mesambria. Către jumătatea secolului al VI-lea, marea colonizare greacă se apropie de sfârşit. Ultimul impuls colonizator este cauzat de cucerirea Lydiei de regele persan Cyrus al II-lea, în anul 546 a.C., ceea ce a făcut ca numeroşi greci de pe litoralul vestic al Anatoliei să nu accepte dominaţia persană, întemeind, mai cu seamă în Italia, noi cetăţi.

Consecinţele marii colonizări greceşti au fost foarte importante. Prin aceasta, arealul lumii şi civilizaţiei elenice au sporit foarte mult, cu influenţe benefice atât pentru greci cât şi pentru populaţiile locale. Întemeierea de noi colonii a fost adesea un mijloc de a stinge conflictele interne din diferite metropole. Totodată, coloniile greceşti au influenţat puternic populaţiile locale, care au primit un impuls semnificativ pentru trecerea la un nou tip de civilizaţie, cel antic.

7.8.2 Sparta de la origini până la războaiele medice

Printre cetățile grecești, Sparta ocupă o poziție unică, atât prin sistemul său politic cât și prin rolul pe care l-a jucat în lumea greacă. Constituția sa, care părea foarte trainică, a fost apreciată deopotrivă de gânditori și de oameni politici, în epoca clasică fiind un adevărat curent laconofil. Printre cei mai de seamă adepți ai sistemului politic spartan s-a numărat istoricul Xenophon.

Izvoarele istorice relative la istoria Spartei sunt relativ numeroase. Totuși, multe dintre acestea au fost scrise foarte târziu în raport cu evenimentele despre care vorbesc, astfel că perioade îndelungate din istoria acestei cetăți sunt cunoscute încă foarte puțin. Pentru constituția Spartei, au ajuns până la noi *Statul spartan* a lui Xenophon, precum și *Viața lui Licurg* al lui Plutarh. La acestea se mai adaugă lucrările lui Herodot, Tucidide, Ephoros din Kyme, precum și scrierile poeților Tyrteu și Alcman.

Sparta se află în sudul Peloponnesului, în ținutul numit Laconia sau Lacedemonia. Se învecina la nord, cu Arcadia, la vest, lanțul munților Taiget o separa de Messenia, iar la est erau munții Parnon. La sud, Lacedemonia era scăldată de apele Mării Mediterane. Prin mijlocul Laconiei, curgea, de la nord către sud, râul Eurotas, care forma o câmpie roditoare.

Avem puține informații despre Laconia myceniană. Cercetările arheologice au arătat că în această perioadă regiunea avea câteva așezări myceniene. Astfel a fost descoperit în valea Laconiei un palat mycenian, numit de învățații moderni Menelaion, după numele regelui legendar Menelaos, care ar fi domnit în Laconia în timpul războiului troian. Tot în această regiune, arheologii au descoperit vechea așezare de la Amyclai. Pentru epoca homerică, avem descrierea, pe care o face Odyssea, a călătoriei lui Telemah de la Pylos la Sparta. Dar amănuntele pe care le dă Homer, dovedesc că aezii homerici aveau cunoștințe foarte vagi și adesea greșite despre Laconia.

În conformitate cu narațiunea lui Herodot, preluată și dezvoltată de numeroși alți scriitori antici, statul spartan a apărut ca urmare a migrației dorienilor. Aceștia au supus populația locală, care a fost transformată în hiloți. Cercetătorii moderni au dubii foarte întemeiate despre istoricitatea acestei narațiuni, deoarece nu se poate dovedi o «invazie doriană» la sfârșitul epocii myceniene care să fi cauzat distrugerea statelor myceniene. Nu avem nici o dovadă că hiloții nu vorbeau dialectul dorian; dimpotrivă știm că, după secolul al VIII-lea a.C., când spartanii au cucerit Messenia, mesenienii, care vorbeau în mod cert dialectul dorian, au fost transformați și ei în hiloți. Cercetările arheologice permit concluzia că cetatea Sparta a fost întemeiată în secolul al IX-lea a.C., în timp ce așa-zisa invazie doriană s-ar fi petrecut la sfârșitul secolului al XIII-lea și începutul celui de-al XII-lea.

În epoca istorică, populația Laconiei era doriană. Dorienii erau împărțiți în trei triburi gentilice, *hylleii, pamphilii* și *dimanii*. În secolul al IX-lea, lacedemonienii erau organizați în cinci sate gentilice, **Pitane, Messoa, Dimne**, **Cynosura** și **Limnai**, care aveau ca centru politic Sparta.

În epoca arhaică, Sparta avea un sistem politic deosebit de al tuturor celorlalte cetăți grecești. Acest sistem politic era pus pe seama legiuitorului Lycurg, care, după tradiție, a reușit să pună capăt neînțelegerilor dintre spartani printr-o nouă organizare politică, cunoscută în istoriografie sub numele de *Marea Rhetra* (Marele edict). După cronologia atribuită lui Licurg de autorii

antici, acesta ar fi trăit prin secolul XII-XI, dar istoricii moderni consideră că, dacă Licurg a fost un personaj real şi nu o divinitate a luminii (Licurg înseamnă «Cel ce face lumină»), opera lui reformatoare trebuie să fi fost contemporană cu alți legiuitori greci din secolul VII a.C.

Sparta a fost un stat prin excelență oligarhic. El era o diarhie deoarece era condus de doi regi care proveneau numai din două familii, a **Agiazilor** şi a **Eurypontizilo**r. Regii aveau atribuții limitate. Ei erau principalii comandanți militari şi făceau parte din *gerusia*. *Gerusia,* «sfatul bătrânilor», era compusă din 30 de *gerontes* care împliniseră cel puțin şaizeci de ani, cu excepția celor doi regi care intrau în acest organism indiferent de vârstă. Acest consiliu avea prerogative însemnate, el fiind acela care formula cele mai importante hotărâri care urmau să fie aprobate sau respinse de *apella*. Aceasta din urmă constituia adunarea poporului care era formată din toți spartanii în vârstă de peste 30 de ani. În teorie, *apella* era organismul cel mai important în stat, dar în realitate el vota fără prea multe discuții ceea ce propunea *gerusia. Consiliul celor cinci ephori* a apărut ceva mai târziu, prin secolul VII a.C. Avea atribuții însemnate mai ales pe plan intern. Ei supravegheau pe cei doi regi şi se îngrijeau de educarea tinerilor în spiritul constituției lui Licurg. Ephori aveau prerogative judecătoreşti, supravegheau finanțele şi fixau impozitele, convocau şi prezidau *apella*. Ei conduceau politica externă, declarau războiul şi încheiau pacea, încheiau tratatele care trebuiau validate către *apella*. Dintre ephori spartani, de un mare prestigiu s-a bucurat Chilon, care prin măsurile luate a întărit constituția spartană.

Populația Laconiei era împărțită în două categorii net distincte: cetățenii, spartanii propriu-zişi, cunoscuți şi sub numele de *spartiați* sau *homoioi* («cei asemenea»), şi populația dependentă, împărțită la rândul său în *hiloți* şi *perieci*. Spartanii reprezentau un soi de castă militară, deoarece singura lor rațiune de a exista era să devină soldați, şi de aceea întreaga lor viață se derula în conformitate cu această cerință. De mici copii ei erau obişnuiți cu viața aspră. Până la opt ani educația copiilor se făcea în familie, după care ei intrau sub supravegherea unor *paidonomoi,* când educația devenea şi mai aspră. Ei erau învățați să vorbească puțin, de unde şi expresia, rămasă până astăzi, «a vorbi laconic». La 21 ani tânărul spartan devenea ostaş şi îşi ducea viața, până la 40 ani, în tabere militare, unde făcea permanent exerciții. Datorită acestui fapt, Sparta a avut, timp de multe secole, cea mai puternică şi disciplinată armată din lumea greacă.

Duprâ tradiție, Licurg a acordat o atenție specială femeii, al cărui rost în societate era să producă copii. De aceea, femeia spartană avea un statut deosebit față de al celorlalte femei greceşti, bucurându-se de mai multă libertate. Pentru a întreține spiritul comunitar, spartanii participau la *syssitai*, mese comune obligatorii, unde se servea aceeaşi mâncare pentru toți, inclusiv pentru regi. Datorită sistemului său educațional, Sparta este considerată primul stat totalitar din istorie.

Spartanii nu se îndeletniceau cu producerea bunurilor materiale necesare traiului, această activitate revenind hiloților. Aceştia reprezentau o categorie intermediară între oamenii liberi şi sclavi. Hiloții aveau în folosință un lot de pământ de pe care nu puteau fi îndepărtați, nu puteau fi vânduți şi nici ucişi. Ei aveau anumite drepturi individuale şi economice, dar nu aveau drepturi politice. În sistemul politic şi social spartan, rostul lor era să asigure

existența spartanilor. Numărul hiloților întrecea de câteva ori pe acela al spartanilor, ceea ce constituia o permanentă amenințare pentru sistemul politic şi social spartan. Pentru a-i intimida, legea permitea ca, în anumite situații, spartanii să apeleze la *criptii*, prin care cei mai reprezentativi hiloți erau ucişi. Cu toate aceste precauții, hiloții s-au răsculat adeseori, punând la grea încercare ordinea socială lycurgiană

Cea de-a doua categorie inferioară erau periecii. După cum arată şi numele lor, aceştia locuiau la marginile teritoriului lacedemonian. Ei aveau o situație mai bună de cât a hiloților, având mai multă libertate. Ei aveau administrație proprie, dar nu aveau capacitatea de decizie politică şi militară şi nu dispuneau în mod liber de teritoriul agricol, deoarece adevăratul proprietar era statul spartan. Ei se îndeletniceau mai ales cu meşteşugurile şi în mai mică măsură cu comerțul.

Deşi sistemul politic şi social spartan era conceput în aşa fel încât să nu permită schimbări majore, totuşi acesta nu a rămas fără fisuri. Cu timpul, unii dintre spartiați au decăzut, devenind probabil *hypomeiones*, adică cetățeni inferiori, sau *tresantes*, «tremurători», «laşi», cetățeni degradați datorită laşităţii în fața inamicului. Aşa s-a ajuns ca numărul spartiaților să devină tot mai mic, de unde şi necesitatea completării corpului civic cu cetățeni noi, aşa-numiții *neodamodeis*.

Sistemul politic şi social spartan s-a format, după toate probabilitățile, mult mai târziu decât pretinde tradiția greacă. Cercetătorii moderni consideră că acesta a apărut în condițiile schimbărilor majore pe care le-a cunoscut modul de a purta războiul, în prima jumătate a secolului VII a.C., ca urmare a apariției falangei, care presupunea acțiunea comună, disciplinată, a mai multor luptători. Această inovație, care a constituit o adevărată revoluție în arta militară, s-a produs, după toate probabilitățile, în Argos, pe vremea regelui Pheidon. Insuccesele pe care le-au avut spartanii în războiul cu Argos-ul şi cu messenienii au constituit probabil cauza care a dus la împărțirea societății în categorii sociale clar deosebite, cu crearea unei categorii formată din militari care trebuia întreținută de celelalte două.

În epoca arhaică, Sparta a purtat războaie îndelungate cu Messenia, în urma cărora aceasta a fost ocupată, iar locuitorii transformați în hiloți. Sparta a avut o contribuție minoră în procesul de colonizare, singura lor colonie fiind Taras (Tarentum), din sudul Italiei. În jurul Spartei s-a constituit Liga peloponnesiacă, cu caracter defensiv, care întrunea numeroase cetăți din Peloponnes. În cadrul acestei ligi Sparta era liderul necontestat, care a profitat de această situație pentru a-şi promova interesele proprii şi pentru a susține, în alte cetăți, regimuri oligarhice.

7.8.3 Athena de la origini până la războaiele medice

Athena se află în Attica, o mică peninsulă a Greciei centrale de cca. 2600 km^2. Spre est, lanțul munților Citheron o separă de Beoția.

În epoca istorică, în Attica se vorbea dialectul ionian. Ionienii erau împărțiți în patru triburi: *Geleontes* («strălucitorii» sau «nobilii»), *Aigikoreis* («crescători de capre», «păstori»), *Argadeis* «muncitorii», «meseriaşi») şi *Hopletes* («hopliți», «militari»). Caracterul gentilic al acestor triburi este discutabil, deoarece ultimele trei nume ne îndreaptă mai curând spre grupuri

profesionale decât spre comunități rezultate din legături de sânge.

Istoria timpurie a Athenei este învăluită în legendă. Izvoarele istorice pentru această perioadă sunt târzii. Herodot, Tucidide, Pseudoxenophon, Aristotel ş.a. Conform tradiției, Athena a fost condusă o vreme de regi. Dintre aceştia, mai cunoscuți au fost Kekrops, Ion, Kodros şi mai ales Theseus. Nu ştim dacă aceştia au fost persoane reale sau mitice. Pe seama fiecăruia dintre ei, tradiția legendară pune o seamă de înfăptuiri care nu pot fi însă astăzi verificate. Cercetările arheologice din Attica şi mai ales din Athena au arătat că în epoca myceniană, pe acropole, era o însemnată cetate de la care au rămas urme până astăzi. Această cetate a avut, se pare, mai puțin de suferit la sfârşitul epocii myceniene, în Attica fiind o continuitate între epoca myceniană şi cea homerică. Probabil că din această continuitate s-a născut convingerea athenienilor că doar ei au fost autohtoni, mitul autohtoniei fiind, în epoca clasică, un însemnat instrument propagandistic în slujba susținerii pretențiilor hegemonice ale Athenei.

Legenda pune pe seama lui Theseus unificarea Atticii, care până atunci era divizată în mai multe comunități. Tot lui i se atribuie împărțirea întregului popor, indiferent de ginți fratrii şi triburi, în mai multe clase sociale: *eupatrizi, geomori* (agricultori) şi *demiurgi* (meseriaşi). În conformitate cu cronologia legendară, deoarece Theseus a fost contemporan cu regele Minos din Creta, el trebuie să fi trăit prin secolul al XVI-lea a.C., deoarece Minos ar fi trăit înainte de ocuparea insulei de greci (jumătatea secolului XV a.C.). Critica istorică consideră că măsurile puse pe seama sa nu au avut loc mai devreme de secolul al VIII-lea a.C., deoarece ele se înscriu pe un orizont politic grecesc care aparține acestei perioade. Unificarea comunităților atheniene într-un singur popor, cu un *pritaneu* şi un *consiliu*, este o realitate care se regăseşte, cam în aceeaşi perioadă, la mai multe comunități greceşti. Acest proces se numeşte *synoikismos*.

Ca şi în alte cetăți greceşti, basileii athenieni, care continuau pe cei din epoca homerică, şi-au pierdut numeroase atribuții care au trecut treptat pe seama altor organisme ale statului. Totuşi instituția ca atare nu a dispărut ci s-a transformat într-o magistratură, aceea de *arhonte basileu* care avea prerogative mai cu seamă în ceea ce priveşte cultul. Cea mai mare parte a prerogativelor vechilor basilei a trecut pe seama altor *arhonți*, care formau colegiul celor nouă arhonți. Dintre aceşti arhonți cel mai important era arhontele *polemarh*, care, aşa cum arată şi numele, avea prerogative în ceea ce priveşte forțele armate, şi arhontele *eponim*, cel care da numele său anului respectiv. Ceilalți arhonți se numeau *thesmoteți*, ei fiind cei care supravegheau respectarea obiceiurilor juridice ale cetății. Se pare că aceşti demnitari erau aleşi, o vreme, pe viață sau pe mai mulți ani (probabil pe zece ani), dar se pare că, începând cu anul 683-682, arhonții erau aleşi pe un an. La sfârşitul mandatului, arhonții intrau în *Areopag*, care era de fapt un consiliu (*boulé*).

Secolul VII a.C. este caracterizat prin neâncetate dispute sociale, datorate marilor inegalități dintre diferitele categorii sociale. Acest fenomen a fost accentuat de apariția monedei care a dat un mare impuls comerțului şi meşteşugurilor. Aceste frământări sociale au fost însoțite de dispute între eupatrizi şi demos. Şi la Athena au fost încercări de a introduce tirania. Astfel, în anul 632, Kylon a eşuat într-o astfel de tentativă. Pe aceeaşi linie a disputelor politice se înscriu şi legile lui Dracon din a doua jumătate a secolului al VII-lea

a.C. Este cel mai vechi cod de legi de la Athena. El se caracteriza prin severitatea prevederilor sale.

Cel care pune bazele sistemului democratic athenian a fost Solon (594-593 a.C.). A fost o puternică personalitate. Poet de talent şi om politic cu convingeri democratice, Solon a ajuns la conducerea Athenei într-o perioadă când disputele politice împărţeau societatea atheniană în două categorii bine distincte, eupatrizii şi demosul, cu interese adeseori deosebite. Ambele categorii sociale au acceptat ca Solon, care se bucura de mult prestigiu printre concetăţeni, să procedeze la o nouă organizare a statului athenian şi să ia alte măsuri menite, în măsura posibilului, să atenueze disputele sociale.

În plan instituţional, sistemul politic inaugurat de Solon menţinea unele instituţii mai vechi, cum erau arhontatul şi consiliul (*boulé*), dar apăreau *adunarea poporului* (*ecclesia*) şi *sfatul celor 400*, format din câte o sută de reprezentanţi din fiecare dintre cele patru triburi. Ecclesia devenea organismul politic cel mai important, deoarece aici se dezbăteau problemele cele mai de seamă ale statului şi se votau legile. În eclesie intrau toţi cetăţenii majori. Din categoria cetăţenilor nu făceau parte sclavii şi femeile. Sistemul politic instituit de Solon avea un caracter moderat. El nu a mulţumit pe nici una din categoriile sociale care solicita transformări politice adânci, în sensul dorit de ele. Pe de o parte aristocraţia era nemulţumită de rolul important pe care îl avea demosul, majoritar în ecclesia, iar pe de alta demosul considera că măsurile luate de Solon lăsau eupatrizilor încă o mare putere în stat, ei dominând instituţia arthontatului şi a areopagului.

Solon a dat şi alte legi care vizau atenuarea dezbinărilor sociale. Astfel a dat legea numită *seisahteia* («descărcarea») prin care se ştergeau vechile datorii sau, după o altă interpretare, acestea erau reduse, şi se interzicea decăderea socială a datornicilor. Această lege venea în întâmpinarea unei mai vechi cerinţe a demosului, în condiţiile în care numeroşi cetăţeni ajunseseră sclavi deoarece nu putuseră să-şi plătească datoriile. O altă reformă importantă este aceea prin care populaţia liberă a Atticii a fost împărţită în mai multe categorii sociale, în funcţie de avere. Totodată, această reformă prevedea şi anumite sarcini militare pentru fiecare categorie. Cei care aveau o avere de cel puţin 500 *medimne* de cereale, formau categoria *pentacosiomedimnoi*, care în plan militar formau infanteria greu înarmată (*hopliţi*); cei care aveau o avere de cel puţin 300 de medimne formau categoria *triacosiomedimnoi*, numiţi şi *hippeis* (călăreţii). În sfârşit, cei care aveau o avere mai mică de 300 de medimne erau oamenii cei mai săraci, numiţi *zeugiţi* şi *theţi* şi formau infanteria uşoară. Probabil că Solon a dat şi alte legi care încurajau meseriile, agricultura şi comerţul.

Legile şi reformele lui Solon au răspuns doar în parte necesităţilor. În anii şi deceniile următoare disputele politice s-au reaprins. Au apărut grupări politice bazate pe anumite realităţi social-economice. Astfel, marii proprietari de pământ au format gruparea politică a *pedienilor* ; *diacrienii* apărau interesele oamenilor relativ săraci aflaţi mai cu seamă în regiunile muntoase; *paralienii* îi reprezentau pe locuitorii situaţi în apropierea mării (gr. *paralia*= litoral) şi legaţi mai ales de meşteşuguri şi de comerţul maritim.

Sprijinit pe gruparea diacrienilo*r*, Pisistrate instituie tirania (561 a.C.) care, cu unele întreruperi, va dura până în anul 510, când ultimul tiran Hippias, fiul lui Pisistrate, a fost nevoit să părăsească Athena. Epoca Pisistratizilor a fost

apreciată în manieră foarte diferită de autorii antici. Adepții democrației au reproşat lui Pisistrate şi fiilor săi, Hipparh şi Hippias, conducerea autoritară care a favorizat mai cu seamă pe adepții politici ai acestui sistem de guvernământ. Alții au avut cuvinte de prețuire pentru tirani, deoarece în timpul lor statul athenian a cunoscut o perioadă de dezvoltare a economiei şi a culturii. Într-adevăr, Pisistrate a sprijinit agricultura, a întreprins mari lucrări publice şi a inițiat marile sărbători *Panatheneele*, în cinstea zeiței Athena, şi *Dionisiile*, în cinstea zeului Dionysos. Ceremoniile care însoțeau aceste mari sărbători populare au constituit cadrul care a favorizat apariția tragediei şi a comediei. Cu toate acestea, opoziția față de tiranie nu a încetat. Cu sprijin spartan, democrații au reuşit să înlăture pe ultimul tiran, Hippias, care în anul 510 a fost nevoit să părăsească Athena. În fruntea oponenților tiraniei se afla familia Alcmeonizilor, din care au provenit nume ilustre ale Athenei, cum au fost Clisthenes şi Pericles.

Ajuns la conducerea Athenei, Clisthenes a procedat la ultima mare reformă constituțională a statului athenian (508-507). Prin această reformă, au fost desființate cele patru triburi tradiționale care au fost înlocuite cu zece triburi teritoriale, conduse de câte un *epimeletes* (=îngrijitor, supraveghetor). Fiecare trib a fost divizat în câte 100 de *deme*, conduse de *demarhi*. Pentru a desființa baza partidelor teritoriale, Clisthenes a constituit aceste triburi din câte trei părți (*trithyii*), în care era împărțit teritoriul Atticii: *Asty* (oraşul propriu-zis), *Paralia* (teritoriul de la țărmul mării) şi *Mesogeis* (teritoriul din centru). Deoarece la Athena se exercitau drepturile politice, această reformă a contribuit la sporirea rolului Athenei ca centru politic. Consiliul celor 400 devine al celor 500, proveniți în mod egal din fiecare trib, aleşi prin tragere la sorți. A fost înființat *colegiul celor 10 strategi* care conducea treburile publice sub supravegherea adunării poporului. În acest colegiu, cel mai important era strategul *polemarh*, care în timp de război era principalul comandant militar, iar în timp de pace, conducea politica externă. Sunt menținute colegiul arhonților şi areopagul, însă rolul lor în stat a fost mult diminuat. Pentru a descuraja încercările de a instaura tirania, Clisthenes a introdus *ostracismul*, prin care adunarea poporului se pronunța prin vot asupra persoanei bănuită ca avea astfel de intenții. Cel care era ostracizat era pus în afara legii şi exilat timp de zece ani, fără a-şi pierde averea.

Prin constituția lui Clisthenes, Athena devenea statul cu constituția cea mai democratică din lumea greacă. În timpul lui Ephialtes şi Pericles, nu au fost aduse schimbări majore, ci numai unele măsuri prin care s-a adâncit caracterul democratic al constituției lui Clisthenes.

7.9 Epoca clasică

Este perioada în care lumea greacă a cunoscut cea mai mare dezvoltare. Literatura, filosofia, artele plastice şi arhitectura au fost ilustrate de personalități de geniu, care au făcut ca această perioadă să fie una dintre cele mai strălucite din întreaga istorie a omenirii. În plan politic, epoca clasică se caracterizează prin disputa dintre două sisteme politice şi ideologice opuse, anume cel oligarhic, reprezentat de Sparta şi aliații săi din Liga peloponnesiacă, şi cel democratic reprezentat de Athena care conducea Liga

de la Delos. Secolul al V-lea este dominat, în plan politic, de războaiele dintre greci şi perşi, de ascuţirea antagonismului dintre Sparta şi Athena, care a dus la cel mai important război fratricid, războiul peloponnesiac, aruncând întreaga lumea greacă într-o criză fără ieşire, de care a profitat Macedonia care şi-a instaurat hegemonia asupra lumii elenice.

7.9.1 Războaiele medice (492-479)

Epoca clasică se deschide cu războaiele dintre greci şi perşi, cunoscute de obicei sub numele de războaiele medice (de la *Medoi*, numele grecesc al mezilor).

Este o perioadă relativ bine cunoscută, mai ales datorită *Istoriilor* lui Herodot, care s-a informat despre cauzele şi desfăşurarea acestui război. Pentru aceasta, istoricul grec a cercetat apariţia şi creşterea Imperiului persan şi ne dă informaţii preţioase despre popoarele care au fost incluse în acest imperiu (lydieni, babilonieni, egipteni ş.a.). Alte informaţii despre aceste războaie ne sunt oferite de Eschile, Tucidide, Plutarh, la care se adaugă unele inscripţii greceşti şi persane.

Cauzele acestui îndelungat conflict trebuie căutate în tendinţa imperiului persan de a-şi spori teritoriul pe seama prosperelor cetăţi greceşti. Pretextul a fost oferit de revolta cetăţilor ioniene. Aceste cetăţi, situate în vestul Asiei Mici, au intrat în cadrul Imperiului persan după anul 546, când regele Cyrus al II-lea a anexat Lydia, care includea şi cetăţile greceşti din vestul Asiei Mici.

Deşi dominaţia persană asupra cetăţilor greceşti era suportabilă din punct de vedere economic, acestea nu au acceptat niciodată pierderea libertăţii lor. Profitând de un anumit context favorabil, cetăţile ioniene au hotărât să declanşeze revolta antipersană în anul 499 a.C. În fruntea acestei răscoale se afla Miletul, condus de tiranul Aristagoras. Răsculaţii au solicitat sprijin din partea cetăţilor greceşti din Grecia propriu-zisă, dar răspunsul a fost puţin încurajator. Numai Athena şi Eretria au trimis în sprijinul răsculaţilor o mică escadră cu circa 2000 de luptători. Sparta a refuzat să-i sprijine pe răsculaţi. De la început, răscoala a cuprins nu numai cetăţile ioniene ci şi oraşele greceşti din Bosfor, Hellespont, Caria, Rhodos şi Cypru, răsculaţii reuşind să înlăture dominaţia persană în vestul Asiei Mici. Dar în anul 494 a.C., perşii mobilizează mari forţe în Asia Mică şi, sprijiniţi de o puternică flotă, îi înving pe răsculaţi. Miletul este în bună parte distrus, aceeaşi soartă având-o şi alte cetăţi răsculate, perşii reinstaurând dominaţia lor în vestul Asiei Mici.

După înfrângerea revoltei ioniene, regele Darius I a vrut să-i pedepsească pe susţinătorii insurgenţilor şi a început o nouă campanie militară împotriva Greciei, care deschide, de fapt, războaiele medice. Acestea au 3 etape: prima expediţie persană (492 a.C.), cea de a doua (490 a.C.) şi cea de a treia (480 a.C.).

Prima etapă a constat în ofensiva persană în Peninsula Balcanică. Perşii, conduşi de generalul Mardonios, au reuşit să cucerească unele regiuni de coastă ale Traciei şi să oblige pe regele Macedoniei să devină aliat al perşilor. Campania terestră a fost sprijinită de o puternică flotă care trebuia să supună cetăţile greceşti insulare şi să ameninţe Grecia. Flota nu a reuşit să-şi îndeplinească misiunea deoarece a fost distrusă de o puternică furtună în

apropierea muntelui Athos. Cea de a doua expediție persană, condusă de generalii Datis şi Artaphernes, nu a avut mai mult succes. Perşii au debarcat în Attica, dar la Marathon au fost înfrânți de armata ateniană, mult mai puțin numeroasă, condusă de Miltiades cel Tânăr, care a devenit eroul național athenian (490 a.C.). După victoria de la Marathon, prestigiul Athenei a crescut foarte mult. În anii care au urmat, la Athena s-au conturat două grupări politice care se deosebeau mai ales prin maniera în care urma să fie purtat războiul cu perşii. O grupare, condusă de Themistocles, considera că, pentru a asigura victoria, athenienii trebuiau să se sprijine mai ales pe o flotă puternică. Cea de a doua grupare, condusă de Aristides, credea că era nevoie în primul rând de o puternică armată de uscat, care să poată să înfrângă marea armată persană. Pentru moment, gruparea condusă de Themistocles a avut câştig de cauză, şi Athena a pus în operă construirea unei mari flote de război.

În anul 486, după moartea lui Darius I, la conducerea Imperiului persan vine regele Xerxes. În primii ani de domnie, regele persan s-a confruntat cu numeroase răscoale care au cuprins imperiul. După înfrângerea acestor răscoale, în 481 a.C., Xerxes reia planul lui Darius de a cuceri Grecia, pentru a restabili prestigiul Ahemenizilor, grav afectat de insuccesele de până atunci din războiul cu grecii. Perşii mobilizează forțe uriaşe pe care le trec în Peninsula Balcanică. În fața acestei noi amenințări persane, grecii hotărăsc să nu se supună. A fost convocat la Corinth un congres panhellenic, în anul 481 a.C., unde s-a hotărât crearea unei *symahii* (=alianță militară defensivă) la care cetățile participante trebuiau să participe cu contingente militare. Conducerea militară a acestei alianțe a fost încredințată Spartei. În conformitate cu planul de operațiuni al alianței, perşii trebuiau să fie împiedicați să ajungă în Grecia centrală prin strâmtoarea de la Thermopile. Planul nu a reuşit, însă, deoarece perşii, ajutați de un trădător, au reuşit să evite strâmtoarea şi să cadă în spatele contingentului spartan, condus de regele Leonidas, care a fost nimicit (iulie 490 a.C.). După această victorie, perşii cuceresc Grecia centrală (Beoția şi Attica), obligând pe athenieni să-şi părăsească cetatea pentru a se stabili în Salamina, Egina şi Troizen. Succesul perşilor a fost însă de scurtă durată, deoarece ei au fost înfrânți în lupta navală de la Salamina (28 sept. 480 a.C.), fiind nevoiți să-şi retragă flota spre Hellespont, iar armata de uscat în Thessalia. În anul următor, perşii ocupă din nou Athena pe care o jefuiesc. Sfârşitul războaielor medice au fost marcate de bătălia de la Plateia din Beoția (4 august 479 a.C.) şi de bătălia navală de la Mycale, din apropierea coastelor Asiei Mici, în care grecii au fost victorioşi. Încheierea oficială a războiului va fi mult mai târziu, în anul 449 a.C., prin pacea lui Callias.

Războaiele medice au constituit un moment de mare importanță în istoria lumii greceşti şi a Antichității. Victoria grecilor împotriva unui inamic, considerat mult mai puternic, a fost rezultatul dragostei de libertate a cetăților greceşti şi unul dintre puținele evenimente la care au participat o mare parte a cetăților greceşti.

După anul 479 a.C., perioada de timp care se întinde până în anul 431 a.C. este cunoscută în istoriografie sub numele de *Pentekontaietia*, adică perioada de aproximativ de 50 ani care s-au scurs între încheierea războaielor medice şi începutul războiului peloponnesiac. Această perioadă poate fi caracterizată, în general, ca fiind aceea în care contradicțiile dintre cetățile

greceşti, grupate în cele două ligi, peloponnesiacă şi de la Delos, s-au acutizat, devenit de nerezolvat pe cale paşnică.

Liga maritimă de la Delos a apărut după victoria împotriva perşilor. La început, în această ligă au intrat mai multe cetăţi insulare care se temeau încă perşi. De la început, rolul cel mai important la jucat Athena, datorită prestigiului pe care îl câştigase în timpul războaielor medice precum şi faptului că era cetatea cea mai puternică, cu o flotă capabilă să înfrunte flota persană. În anii şi deceniile următoare, în această ligă au intrat multe alte cetăţi, transformând-o într-un adevărat imperiu maritim athenian. Centrul acestei ligi a fost la început în insula Delos, unde se afla tezaurul comun. Acesta, în valoare de circa 460 talanţi, era constituit din contribuţiile fiecărei cetăţi (*foros*), necesare pentru întreţinerea unei flote care să descurajeze un eventual inamic. Liga era condusă de un consiliu comun, *synedrion*. Dominaţia atheniană asupra ligii a devenit şi mai evidentă după anul 454 a.C., când acest tezaur a fost mutat de la Delos pe acropola atheniană, fiind folosit de Pericles pentru finanţarea construcţiilor monumentale de pe acropola Athenei. Treptat, cetăţile participante la această ligă şi-au pierdut o mare parte a independenţei lor, deoarece încercările unor cetăţi de a o părăsi au fost reprimate în mod sângeros de athenieni. Această realitate a fost abil speculată de Sparta, care ducea o susţinută propagandă prin care se urmărea discreditarea Athenei în faţa aliaţilor săi.

Perioada Pentekontaietiei, este caracterizată printr-o tot mai accentuată dispută politică şi ideologică dintre Sparta şi Athena, reprezentantele celor două sisteme politice opuse, oligarhia şi democraţia. Sistemul democratic, susţinut mai ales de progresele economice ale Athenei şi ale aliaţilor săi, constituia o atracţie irezistibilă pentru cetăţenii din cetăţile oligarhice. Astfel se explică de ce unele dintre acestea au părăsit Liga peloponnesiacă pentru a se alătura ligii maritime atheniene (sau delio-attice). Pe de altă parte, politica represivă atheniană faţă de orice încercare de a părăsi liga maritimă, a fost speculată de sistemele politice ologarhice. Acest antagonism a crescut în timpul celor 50 ani în aşa măsură încât între Liga peloponnesiacă şi Liga maritimă atheniană să nu mai existe nici o posibilitate de conciliere. Astfel a izbucnit îndelungatul şi pustiitorul *război peloponnesiac*.

7.9.2 Războiul peloponnesiac (431-404)

Pentru reconstituirea acestei perioade, istoricii dispun de izvoare relativ puţine, dar de bună calitate. Este vorba în primul rând, de *Războiul peloponnesiac* al lui Tucidide, care reprezintă momentul de apogeu al istoriografiei antice, şi *Hellenika* ale lui Xenofon. La acestea, mai putem adăuga *Vieţile paralele* ale lui Plutarh precum şi câteva inscripţii.

Războiul a fost precedat de unele acţiuni care au sporit neîncrederea dintre cele două blocuri politice şi militare, care sunt denumite de obicei drept *pretexte* pentru începerea acestuia. Este vorba de conflictul din Korkyra, o insulă aflată în vestul Greciei (azi Corfu), de conflictul Potideei, o colonie corinthiană din Peninsula Chalcidică, precum şi de aşa-numita *psefisma* (decret) megariană. Aceste trei pretexte, în care erau implicate două dintre cele mai de seamă cetăţi din liga peloponnesiacă, Corinthul şi Megara, arată că războiul Peloponnesiac nu a fost datorat numai diferenţelor ideologice, ci că

interesele economice au jucat un rol foarte important. Căci, deşi Liga Peloponnesiacă grupa cetăţi oligarhice şi în genere mai puţin dezvoltate, erau printre acestea, cum este cazul Corinthului şi Megarei, cetăţi meşteşugăreşti şi comerciale foarteimportante, interesate în comerţul maritim în mările Meditranei.

Deschiderea ostilităţilor a fost decisă în congresul de la Sparta, unde spartanii, sub presiunea reprezentanţilor Corinthului şi Megarei, au fost nevoiţi să iasă din expectativă şi să ia conducerea forţelor Peloponnesiace. Războiul, foarte îndelungat, are mai multe perioade. Între 431-421, este *războiul arhidamic*, numit astfel după numele regelui spartan Arhidamos care conducea trupele peloponnesiace. Cea de a doua perioadă, între 421-415, începe cu *pacea lui Nikias*, numită astfel după omul politic athenian care a contribuit la încheierea acestei păci, şi durează până la hotărârea eclesiei atheniene de a face o campanie militară în Sicilia. Între 415-404 este perioada finală a războiului, caracterizată prin înfrângeri repetate ale Athenei şi prin imixtiunea statului persan în acest conflict fratricid.

În ceea ce priveşte strategia adoptată de cele două tabere, fiecare parte înţelegea să-şi pună în valoare atuurile proprii. Liga peloponnesiacă era mult mai puternică în ceea ce priveşte armata de uscat, în timp ce liga atheniană avea o flotă superioară. Cunoscând această realitate, Pericles, conducătorul necontestat al Athenei, a imaginat un plan de ducere a războiului care să pună accentul pe acţiunile flotei, care trebuia să atace pe peloponnesiaci în diferite puncte sensibile, şi să cedeze acestora iniţiativa pe uscat. Într-adevăr, peloponnesiacii au invadat Attica, silind pe locuitorii acesteia să se retragă în Athena şi Pireu, în spatele zidurilor, în timp ce flota atheniană efectua raiduri pe ţărmurile Peloponnesului. Însă, datorită marii aglomeraţii, în Athena a izbucnit ciuma care a produs numeroase victime, ceea ce a dus la prăbuşirea prestigiului lui Pericles, care a fost destituit şi amendat. El a revenit curând la putere, dar pentru puţin timp, deoarece a fost răpus de ciumă (anul 429 a.C.).

În anii următori, războiul a continuat cu şi mai multă înverşunare, totuşi nici una dintre tabere nu a reuşit să-şi adjudece victoria, ceea ce adus la încheierea păcii. Pacea nu a fost de fapt respectată de cele două părţi, fiecare din ele încercând să atragă aliaţi din tabăra cealaltă. Expediţia atheniană din Sicilia s-a terminat cu un dezastru pentru athenieni din care nu şi-au mai revenit. Profitând de slăbirea ei, numeroase cetăţi au părăsit Liga atheniană. În desfăşurarea războiului un rol însemnat l-au avut perşii care au sprijinit pecuniar pe spartani pentru a construi o flotă comparabilă cu cea atheniană.

Victoriile spartane din Sicilia, precum şi cea navală de la Aigos Potamos a obligat Athena să capituleze (anul 404 a.C.). Pacea care s-a încheiat prevedea predarea flotei atheniene, distrugerea fortificaţiilor Athenei, rechemarea exilaţilor, părăsirea tuturor posesiunilor exterioare şi alianţa defensivă şi ofensivă cu Sparta.

7.9.3 Criza secolului al IV-lea

Victoria Spartei şi a aliaţilor săi nu a reuşit să stingă conflictele dintre cetăţile greceşti. Dimpotrivă, Sparta, fiind prea puţin pregătită să conducă lumea greacă, aceasta va intra într-o îndelungată criză, cunoscută în istoriografia sub numele de *criza secolului IV*. A fost o criză mai ales politică

dar şi economică, ideologică, religioasă şi a moravurilor. Criza politică s-a manifestat prin nesfârşite războaie pentru hegemonie care au avut un rezultat devastator în ceea ce priveşte încrederea cetăţenilor în valorile polisului, antrenând şi criza morală şi ideologică. Aşa se explică de ce în această perioadă apar tot mai multe încercări de realizare a unităţii lumii greceşti în jurul unei cetăţi sau a unui lider mai charismatic.

În plan politic, criza secolului IV are mai multe perioade**: perioada hegemoniei spartane** (404-371); **perioada hegemoniei thebane** (371-362) şi **perioada războaielor sacre** care s-au încheiat prin instaurarea dominaţiei macedonene în Grecia (337 a.C.). Tot în această perioadă, Athena reface liga maritimă în anul 378/7, fără ca aceasta să mai atingă însă mărimea şi puterea celei anterioare. Deşi **cea de a doua ligă maritimă atheniană** prevedea expres egalitatea tuturor membrilor săi, în realitate Athena era şi acum cetatea cea mai influentă.

Perioada hegemoniei spartane este de fapt un lung şir de conflicte intergreceşti şi de schimbări de alianţe. Sfârşitul acestei perioade, a însemnat înlăturarea hegemoniei spartane şi înlocuirea ei, pentru o scurtă perioadă de timp, cu hegemonia thebană. Theba se afla în fruntea confederaţiei beoţiene, care s-a format către sfârşitul secolului al V-lea a.C. În fruntea acestei confederaţii au fost oameni politici şi generali remarcabili, precum Pelopidas şi Epaminondas, care au adus cetatea Theba în rândul celor mai de seamă state greceşti. Încercarea Thebei de a instaura hegemonia sa în lumea greacă s-a lovit de opoziţia a numeroase cetăţi greceşti şi mai ales a Spartei, dar încercarea acesteia de a-şi restabili autoritatea în Beoţia s-a soldat cu victoria zdrobitoare de la *Leuctra* din apropierea Thebei (anul 371 a.C.). În anii următori, în coaliţia antithebană a intrat şi Athena. Bătălia de la Mantineea, din anul 362 a.C., terminată nedecis, a aruncat lumea greacă într-o confuzie şi mai mare care a slăbit puterea de rezistenţă a cetăşilor greceşti în faţa Macedoniei, care tocmai în acea perioadă devenise un stat important în Peninsula Balcanică. Pretextul implicării Macedoniei în treburile cetăţilor greceşti au fost cele două războaie sacre.

În plan ideologic criza secolului al IV-lea s-a manifestat prin declinul sistemului valorilor politice pe care l-au creat polisurile greceşti. Este vorba de decăderea democraţiei, fenomen care s-a reflectat şi în gândirea politică a vremii, reprezentată de mari filosofi precum Palton şi Aristotel, dar şi de teoreticieni politici, cum a fost, spre exemplu, Isocrates. Criza ideologică se vede şi din aceea că exista tendinţa de a proiecta în trecut sau în viitor imaginea unei cetăţi ideale.

7.10 Macedonia

Macedonia se află în nordul Greciei. Numele semnifică «ţara oamenilor înalţi» sau «ţara muntoasă» (de la gr. *makednos* = înalt). Este un teritoriu în general muntos şi deluros. La nord şi nord-est se învecinează cu teritoriile tracice, iar la nord-vest cu cele illyrice. În legătură cu limba vorbită de macedoneni, au fost, în antichitate şi în epoca modernă, mai multe teorii. Unii autori antici îi considerau pe macedoneni ca fiind «barbari»; alţii, în schimb, îi considerau ca fiind greci. Caracterul «barbar» al macedonenilor se explică prin

aceea că la grecii din epoca clasică acest concept era mai puțin lingvistic şi mai ales cultural, prin aceasta grecii cetăților considerând că vecinii lor de la nord se aflau într-un stadiu de civilizație inferior. Dar acest caracter a rezultat mai cu seamă din împrejurarea că, în timpul războaielor medice, Macedonia a fost nevoită să se supună perşilor, ceea ce ceilalți greci nu au făcut-o. Cercetările arheologice din ultimele decenii făcute în unele aşezări macedonene mai importante au evidențiat că civilizația care s-a creat pe teritoriul Macedoniei în epoca istorică era sub o puternică influiență grecească, ea putând fi încadrată în sfera civilizației elenice.

Limba vorbită de macedoneni în timpul domniei lui Filip al II-lea şi a lui Alexandru Macedon era în mod sigur greaca, dar sunt suficiente temeiuri care permit concluzia că în perioadele mai vechi situația era aceeaşi. După tradiția greacă, Makednos, eponimul macedonenilor, era inserat în arborele genealogic al neamurilor greceşti; de asemenea, regii macedoneni se numeau Argeiazi sau Temenizi deoarece ei considerau că erau originari din Argos, unde ar fi avut cândva un *temenos* (domeniu). Numele regilor şi aristocraților macedoneni, atât cât le cunoaştem din sursele literare şi epigrafice, sunt greceşti. Că macedonenii erau greci, rezultă indubitabil din faptul că în regatele elenistice, unde pătura dominantă era formată din macedoneni, toate inscripțiile, fără excepție, erau redactate în limba greacă. Este absurd să credem că un popor cuceritor şi dominator nu a lăsat nici o urmă a limbii sale. De aceea, teoria care pretinde că macedoneana este o limbă indoeuropeană distinctă de greacă reprezintă în mod clar o siluire a legilor lingvistice. Dacă în Macedonia a existat cândva o limbă macedoneană diferită de greacă, aceasta nu era cea vorbită de macedonenii istorici. Idiomul macedonean avea unele particularități față de celelalte dialecte greceşti, fiind influențat de limbile popoarelor învecinate (illira, traca, graiurile pelagonilor şi peonilor) dar acestea nu erau esențiale. Macedonenii se deosebeau totuşi de grecii polisurilor prin aceea că au evoluat mai lent din punct de vedere economic şi cultural, fiind o populație care se ocupa mai cu seamă cu creşterea vitelor şi agricultura. Dar, ceea ce îi diferenția pe macedoneni de grecii cetăților, era mai ales faptul că ei aveau o formă de guvernare monarhică şi o organizare militară aristocratică.

Despre istoria timpurie a Macedonei nu avem nici o narațiune continuă. Primele informații demne de încredere sunt de când macedonenii au intrat în atenția cetăților greceşti, în timpul războaielor persane. Herodot şi Tucidide ne dau câteva amănunte despre această istorie timpurie: nume de regi şi câteva din înfăptuirile acestora. Dintre aceşti regi, Alexandros I, Archelaos, Amyntas al III-lea şi Perdiccas al III-lea sunt mai bine cunoscuți. În timpul acestora, Macedonia a căpătat individualitate politică în sudul Peninsulei Balcanice, iar teritoriul acesteia a sporit pe seama tracilor şi al illyrilor. Totodată, regii macedoneni au intrat în relații cu cetățile greceşti, dar neimplicându-se în mod direct în conflictele endemice care măcinau lumea greacă. Capitala Macedoniei a fost mai întâi la Aigai apoi la Pella.

În ceea ce priveşte organizarea politică şi socială a Macedoniei, aceasta se deosebea de restul lumii greceşti. În fruntea statului era regele, care se deosebea însă de monarhii orientali prin aceea că el nu era de drept divin şi nici nu avea o putere absolută. El era un *primus inter pares* (= primul între egali). El conducea statul sprijinit pe o puternică aristocrație. Ei erau *hetairoi*, *hetairia* fiind o instituție prin care se stabilea o legătură directă şi personală între

aristocrați şi rege. În timpul lui Alexandru cel Mare (Macedon), *hetairii* formau garda personală a regelui.

În timpul regelui Filip al II-lea (359-336), Macedonia a devenit cea mai mare putere din Peninsula Balcanică impunându-şi hegemonia şi asupra cetăților greceşti. Filip al II-lea a fost una dintre cele mai de seamă personalități ale Antichității. Om politic clarvăzător şi general de mare talent, regele macedonean a reuşit să-şi impună voința, atât pe plan intern cât şi extern, într-un context politic foarte confuz. El s-a implicat în disputele dintre cetățile greceşti, reuşind să-şi atragă aliați dintre acestea. Totodată, el a supus triburile tracilor şi ale illyrilor. Succesele sale în plan extern au fost sprijinite de o însemnată dezvoltare economică şi de o armată numeroasă şi foarte disciplinată. Punctul culminant al raporturilor Macedoniei cu lumea greacă a fost în anul 338 a.C., când o coaliție formată din mai multe cetăți elene a fost înfrântă la Cheroneea în Beoția. În urma acestei victorii, cetățile greceşti au recunoscut hegemonia macedoneană, iar la congresul din Corinth, din anul 337 a.C., s-a hotărât deschiderea ostilităților împotriva Imperiului persan, sub pretextul răzbunării atrocităților făcute de perşi în Grecia în timpul războaielor medice. Comandantul expediției a fost numit Filip al II-lea. El nu a reuşit să a ducă la îndeplinire acest plan, deoarece, în anul 336 a.C., a fost asasinat de complotişti din anturajul său. El a fost înmormântat la Aigai (azi Vergina), unde, câțiva ani mai târziu, a fost construit un mormânt fastuos, de o bogăție şi splendoare greu de imaginat, care, în anii '70 ai secolului trecut, a fost descoperit de o echipă de arheologi de la universitatea din Thessalonic condusă de prof. Manolis Andronicos.

7.11 Epoca elenistică

Epoca elenistică este deschisă de campaniile lui Alexandru cel Mare (Alexandru al III-lea), fiul lui Filip al II-lea, împotriva Imperiului persan. Denumirea de «elenistică» a fost dată acestei perioade de istoricii din secolul XIX, pentru a marca întreaga perioadă cuprinsă de la campaniile lui Alexandru până în anul 31 a.C., când ultimul stat elenistic, Egiptul, a căzut sub dominația romană.

Prin epoca elenistică, istoricii înțeleg adeseori realități diferite. Unii consideră că epoca elenistică este mai ales un fenomen cultural, caracterizat prin răspândirea limbii şi civilizației elenice peste vastul teritoriu cucerit de Alexandru. Alții cred că elenismul este un fenomen mult mai complex care nu trebuie redus doar la aspectele culturale, şi mai ales nu trebuie înțeles numai ca o pătrundere şi răspândire a culturii greceşti printre popoare din fostul Imperiu persan, deoarece, la rândul lor, aceste popoare au influențat pe greco-macedoneni. Într-adevăr, dacă la prima vedere se pare că elementul grec a avut rolul cel mai important, deoarece limba greacă s-a răspândit foarte mult, fiind limba oficială din statele elenistice, nu este mai puțin adevărat că populațiile asiatice şi din Egipt au influențat pe greco-macedoneni. Această influență este foarte clară în ceea ce priveşte religia. Vechile divinități greceşti olimpiene continuă să fie adorate, dar numărul adoratorilor este în scădere deoarece în panteonul grec pătrund numeroase culte orientale, care răspundeau mai bine nevoii oamenilor. Este vorba mai ales de culte de misterii, care presupuneau

inițierea credincioşilor, şi de culte care propovăduiau viața de apoi. Un alt domeniu în care Orientul şi-a pus pecetea asupra lumii elenistice este forma de stat, care era cea monarhică, de tip oriental, în care regele avea puteri depline. Această formă de stat a avut consecințe importante în plan religios, ideologic şi cultural. În domeniul economic şi social, regatele elenistice au preluat în general sistemul economic oriental, în care statul-proprietar avea un mare rol în organizarea şi în repartiția producției. O consecință foarte evidentă a acestei stări de lucruri a fost decăderea oratoriei politice, înlocuită tot mai mult de retorică, apariția unor noi şcoli filosofice cu un idealuri care ilustrau precaritatea şi anxietata individului în noile condiții politice, precum şi îndepărtarea oamenilor de litere de problematica vieții cetății.

Datorită acestor caracteristici, epoca elenistică nu se confundă decât în mică măsură cu istoria greacă, ea fiind mai degrabă o parte distinctă a istoriei antice, care a reprezentat timp de circa trei secole istoria lumii civilizate de atunci.

Alexandru cel Mare (336-323) a fost o personalitate excepțională a istoriei universale. El a dovedit calități ieşite din comun de om politic şi de comandant militar. Prin acțiunea sa, el a produs schimbări radicale pe harta politică a vremii. Este unul din exemplele cele mai clare despre felul cum o puternică personalitate poate influența evoluția istorică a lumii.

Deşi Alexandru a inaugurat o nouă epocă în istoria antică, şi a fost una din personalitățile cele mai faimoase din antichitate, din păcate izvoarele noastre referitoare la viața şi activitatea lui sunt toate târzii.

După moartea lui Filip al II-lea, Alexandru Macedon, în vârstă de numai 20 ani, a fost recunoscut rege al Macedoniei şi conducătorul ligii panhellenice care trebuia să înceapă războiul împotriva Imperiului persan. Încă de la începutul domniei sale, Alexandru a reprimat orice încercare a tracilor, illyrilor sau grecilor de a pune în discuție hegemonia macedoneană.

În anul 334 a.C., Alexandru cel Mare începe campania împotriva Imperiului persan. Pentru aceasta el a mobilizat forțele armate macedonene şi greceşti, la care se adăugau unele contingente tracice şi illyrice. Această armată era însă mult mai mică decât aceea pe care o putea opune Imperiul Persan. În ciuda acestei evidențe, Alexandru a înfrânt pe perşi în câteva bătălii (Granicos şi Issos), profitând şi de incapacitatea regelui persan Darius al III-lea, care nu a ştiut să pună în valoare superioritatea numerică a armatei sale. În urma acestor victorii, Alexandru a cucerit cea mai mare parte a Asiei Mici, regiunea siro-palestiniană, pentru ca în anul 332 a.C. să cucerească Egiptul. Încă din această fază a războiului, s-a putut observa politica pe care Alexandru înțelegea să o ducă în teritoriile cucerite. Este vorba de atragerea aristocrației locale de partea cuceritorilor, cu scopul de a realiza o fuziune etnică şi culturală între greco-macedoneni şi orientali. De asemenea, el a acceptat să fie recunoscut ca faraon al Egiptului, iar în anii următori Alexandru a devenit moştenitorul imperiului Ahemenizilor.

În anul 331 are loc bătălia de la Gaugamela, la est de Tigru, încheiată cu victoria lui Alexandru. Regele Darius al III-lea s-a retras, împreună cu numeroşi satrapi, în partea de răsărit a imperiului. Curând după această bătălie, el va fi asasinat de satrapul Besos, care s-a proclamat «Rege al regilor». După ce îşi consolidează stăpânirea în Babilonia şi în vestul Iranului, Alexandru continuă urmărirea lui Darius şi a succesorului său. Campania orientală

durează până în anul 326 a.C., în timpul căreia vaste teritorii, până în centrul Indiei, au ajuns sub stăpânirea lui Alexandru, care a desființat astfel, pentru multe secole, statul iranian. Revenit în Babilon, Alexandru se îmbolnăveşte şi moare în anul 323 a.C., la doar 33 de ani.

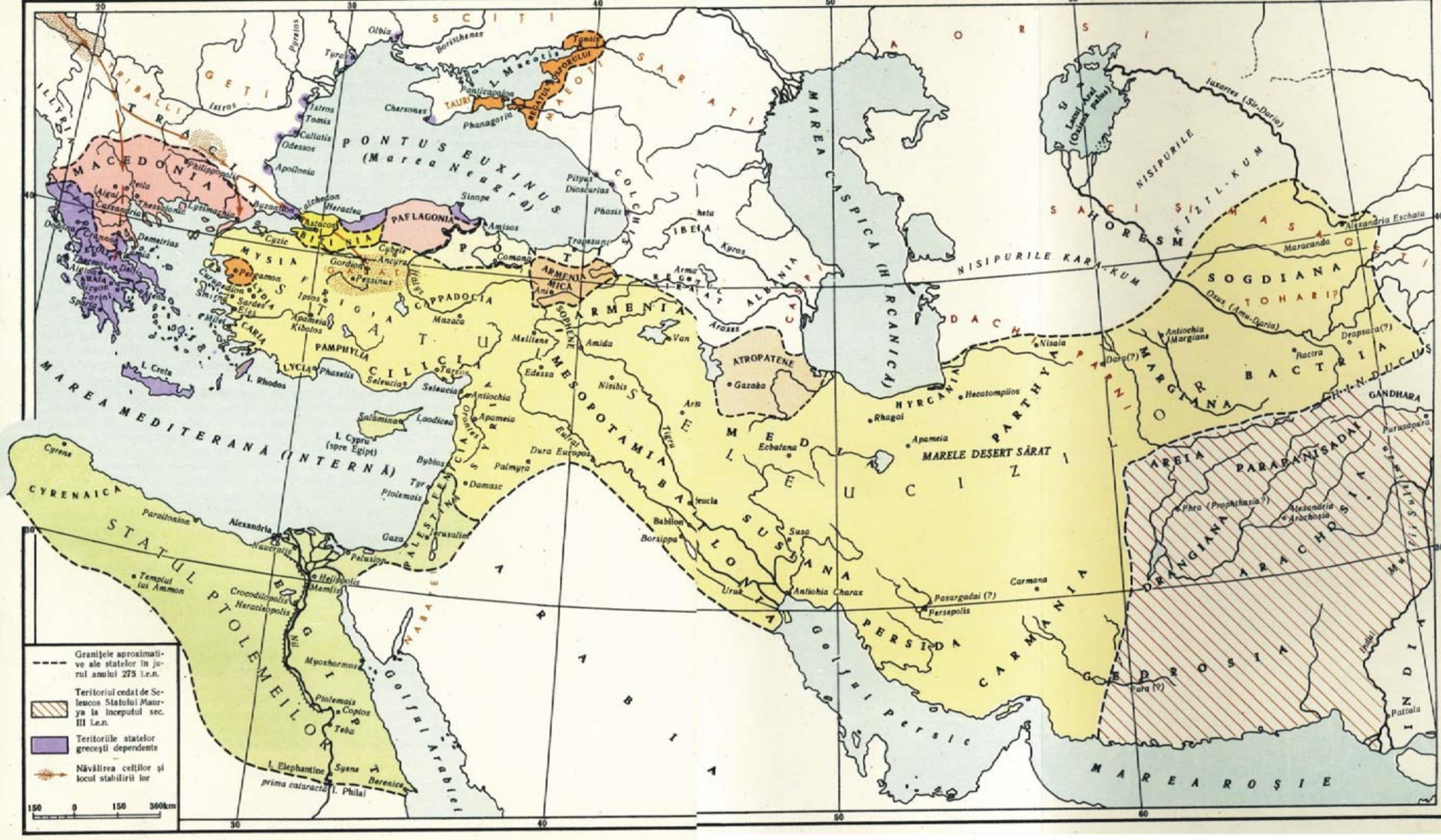
Imperiul creat de Alexandru era prea puțin consolidat. Din această cauză, după moartea sa a început o lungă dispută pentru moştenirea sa, mai cu seamă că el nu avea un moştenitor adult. Această luptă pentru succesiunea lui Alexandru este denumită epoca *diadohilor* (= a urmaşilor). Diadohii erau principalii generali ai lui Alexandru, precum Antigonos Monophtalmos, Ptolemaios, Antipatros, Lysimahos, Perdiccas şi Seleucos, sau oameni apropiați lui precum Eumenes din Cardia şi Crateros. Epoca diadohilor ține până în anul 281 a.C., când ultimii urmaşi ai lui Alexandru, Lysimachos şi Seleucos, mor asasinați. În timpul epocii diadohilor, s-au cristalizat principalele state elenistice, Egiptul Lagizilor, întemeiat de Ptolemaios I Soterul, regatul Seleucizilor, întemeiat de Seleucos I Nicator şi regatul Macedoniei care cuprindea şi o mare parte a cetăților greceşti. Dintre aceste state, cel mai întins dar şi cel mai pestriț din punct de vedere etnic a fost regatul Seleucizilor, care se întindea de la marea Egee, până în India. Mai târziu, din statul Seleucizilor se desprind alte state elenistice, precum regatul parților, Pontul şi regatul Pergamului.

Perioada următoare epocii diadohilor este denumită a *epigonilor* şi corespunde cu istoria statelor elenistice. În această perioadă, principali protagonişti au fost regatul Lagizilor şi cel al Seleucizilor, care au purtat mai multe războaie numite «siriene» pentru controlul regiunii siro-palestiniene. Istoria epocii elenistice se împleteşte, de la finele secolului III a.C., cu istoria statului roman. Încă din timpul celui de-al doilea război punic, romanii vor declanşa primul război macedonean, care a marcat imixtiunea din ce în ce mai puternică a Romei în treburile statelor elenistice. În anul 200 a.C., armatele romane pun pentru prima oară piciorul în Asia Mică, ceea ce a marcat începutul declinului statului Seleucizilor. Între anii 148 şi 146 Macedonia şi Grecia au fost transformate în provincie romană. Un secol mai târziu (63 a.C.), generalul roman Pompeius a desființat statul Seleucizilor, pentru ca ceva mai târziu, (31 a.C.), în urma războiului civil de la Roma dintre gruparea lui Octavianus şi cea a lui Antonius, ultimul regat elenistic, Egiptul Lagizilor, să fie transformat în provincie romană. Dacă anul 31 marchează sfârşitul politic al lumii elenistice, spiritul său va supraviețui încă mult timp în filozofie, literatură şi artele plastice.

Întrebări recapitulative

1. De ce este importantă studierea istoriei Greciei antice?
2. Care este periodizarea istoriei Greciei antice?
3. Ce se înțelege prin izvoare scrise?
4. Cum se numesc civilizațiile preelenice din epoca bronzului?
5. Prin ce se caracterizează civilizația cretană?
6. Care a fost organizarea politică a statelor myceniene?
7. Care sunt raporturile dintre lumea myceniană şi cea homerică?
8. Prin ce se caracterizează epoca arhaică?

9. Ce se înțelege prin statul de tip „polis”?
10. Care au fost cauzele marii colonizări?
11. Care au fost cauzele şi consecințele războaielor medice?
12. Care au fost cauzele şi consecințele războiului peloponeziac?
13. Ce se înțelege prin „criza secolului IV”?
14. Cine erau macedonenii?
15. Care este importanța istorică a campaniei lui Alexandru în Asia?
16. Care sunt caracteristicile principale ale epocii elenistice?
17. Care au fost principalele state elenistice?

STATELE ELENISTICE ÎN PRIMUL PATRAR AL SEC. III Î.E.N.
Granițele aproximative ale statelor în jurul anului 275 î.e.n.
Teritoriul cedat de Seleucos Statului Maurya la începutul sec. III î.e.n.
Teritoriile statelor grecești dependente
Năvălirea celților și locul stabilirii lor
150 0 150 300km
STATUL PTOLEMEILOR
CYRENAICA
MAREA MEDITERANA (INTERNĂ)
PONTUS EUXINUS (Marea Neagră)
MAREA CASPICĂ (HIRCANICA)
MACEDONIA
PAFLAGONIA
MYSIA
CAPPADOCIA
ARMENIA MICĂ
ARMENIA
MESOPOTAMIA
BABYLONIA
SUSIANA
ATROPATENE
PERSIDA
CARMANIA
HYRCANIA
PARTHYA
MARGIANA
BACTRIA
SOGDIANA
AREIA
PARAPANISADAI
ARACHOSIA
GEDROSIA
GANDHARA
MAREA ROȘIE
Golful Arabic
Golful Persic
MARELE DEȘERT SĂRAT
NISIPURILE KARA-KUM
Alexandria
Babilon
Seleucia
Antiochia
Damasc
Palmyra
Ecbatana
Persepolis
Pasargadai (?)
Maracanda
Bactra
INDIA

8 ISTORIA ROMEI

Istoria romană este un capitol esențial al istoriei antice. Roma a creat de-a lungul a şase secole un vast imperiu care se întindea de la Oceanul Atlantic în vest până în Mesopotamia în est, şi din Scoția în nord, până în sudul Egiptului, unificând cea mai mare parte a lumii civilizate de atunci. Romanii au adoptat civilizația greacă pe care au îmbogățit-o şi au adaptat-o spiritului practic roman transmițând-o, prin intermediul popoarelor romanice şi al literaturii de expresie latină din Evul Mediu, până astăzi. Sintagma „Istoria Romei" a avut accepțiuni diferite de-a lungul existenței statului roman, ea evoluând odată cu creşterea teritorială a acestuia, de la istoria unei modeste cetăți din Latium la istoria unui mare imperiu, care coprindea o mare parte a lumii civilizate Din punct de vedere geografic, până la cel de al II-lea război punic, timp de circa cinci secole, istoria romană a fost însă strâns legată de Italia.

8.1 Geografia şi etnografia Italiei preromane

Italia este o peninsulă în centrul Mării Mediterane. Munții Alpi, în nord, separă Italia de Europa centrală. În estul Italiei se află mările Adriatică şi Ionică, în sud Marea Mediterană, iar în vest Marea Tyrrheniană. În apropierea țărmurilor Italiei sunt mai multe insule, cele mai importante fiind Sicilia, Sardinia şi Corsica.

În antichitate, sub numele de Italia s-a înțeles, până în timpul lui Augustus, o altă realitate geografică decât se înțelege în mod curent, deoarece aceasta se întindea către nord până în ținuturile celtice, de care o separa, în mod simbolic, micuțul râu Rubicon. După reforma administrativă a lui Augustus, numele de Italia s-a întins până în munții Alpi, corespunzând cu accepțiunea de astăzi. Numele de Italia a fost difuzat mai ales de coloniştii greci di Magna Graecia. La început, această denumire se referea doar extremitatea sudică a peninsulei, dar trptat, şi mai ales odată cu unificarea romană, denumirea a fost extinsă spre nord, până spre teritoriile locuite de populațiile celtice. După unii scriitori grci, numele de Italia ar proveni de Italos, regele oenotrilor, populație istorică din sudul peninsulei care ar fi avut şi numele alternativ de itali. Etimologia cuvintelor Italos şi Italia este obscură.

La începutul istoriei sale, Roma a fost o mică cetate din Latium. Romanii făceau parte dintre populațiile latine, care locuiau din timpuri imemoriale această provincie istorică a Italiei. În comparație cu Greciea, unde a evoluat de-a lungul istoriei antice esențialmente un singur popor, Italia preromană era un adevărat mozaic etnic, fiind locuită de numeroase populații cu limbi şi origini foarte diverse. Pe versantul tyrrhenian al Munților Apennini, erau, de la nord către sud, ligurii, etrusci şi latinii; pe versantul Adriatic erau veneții, picenii, apulii şi messapii. În centrul Italiei, de-a lungul Munților Apennini, era populațiile osco-umbro-sabellice, după numele populațiilor înrudite, oscii, umbrii, samniții, frentanii, lucanii şi brutii. În Sicilia erau, în partea estică, siculii iar în partea vestică sicanii. În nordul Italiei erau populațiile celtice sau gallice.

Aceste populații vorbeau limbi diferite. Unele dintre ele, cum erau etrusca, sicana şi limbile din Sardinia şi Corsica erau neindoeuropene. Celelalte erau indoeuropene. Cu alte cuvinte, în Italia nu putem vorbi, pentru epoca antică, de un popor şi o limbă italică, ci de popoare şi limbi italice. La aceste populații indo-europene, s-au adăugat, ca urmare a marii colonizări greceşti, numeroşi greci, mai ales în sudul Italiei şi în Sicilia. În literatura de specialitate, grecii din Italia, pentru a fi deosebiți de celelalte populații indo-europene din peninsulă, sunt numiți *italioți*. Aceste populații indoeuropene au pătruns în Italia în epoci diferite. Se pare că cei mai vechi au fost latinii şi siculii, urmați de populațiile osco-umbro-sabellice şi, către începuturile epocii fierului, de cele de pe litoralul adriatic. Aşa cum arată harta etnică a Italiei, procesul de indoeuropenizare s-a produs dinspre est către vest, şi nu din nord către sud, aşa cum s-a crezut multă vreme.

8.1.1 Etruscii

Dintre populaţiile din Italia care, înaintea Romei, au jucat un rol important etruscii sunt cei mai reprezentativi. Etruria se află la nord de Latium, învecinându-se către est şi nord est cu teritoriile locuite de celţi, iar în nord cu cele ale ligurilor. Etruscii erau denumiţi de greci tyrrhenieni, de unde şi numele Mării Tyrrheniene care s-a păstrat până astăzi, iar de romani *tusci* sau *etrusci*, de unde şi numele de Toscana de astăzi.

În antichitate, erau mai multe opinii în legătură cu originea acestei populaţii. După unele, ei ar fi fost identificaţi cu populaţia mitică a pelasgilor şi originari din Grecia; după Herodot şi cei care l-au urmat, ei ar fi fost originari din Lydia; după Dionysios din Halicarnas, ei erau autohtoni. Cercetătorii moderni consideră că la formarea etnosului etrusc au concurat elemente etnice cu origini diferite, dar că, în esenţă, procesul etnogenezei acestui popor este un fenomen ce a avut loc în Italia.

Limba etruscă, deşi este cunoscută prin numeroase inscripţii, nu este încă descifrată. După toate probabilităţile, ea este o limbă neindoeuropeană.

Civilizaţia etruscă se individualizează, printre celelalte civilizaţii contemporane din Italia, către începutul secolului al VIII-lea. Etruscii nu au constituit niciodată un stat unitar, ci erau mai multe oraşe –state, asemănătoare cu cele greceşti. Printre cele mai însemnate cetăţi etrusce erau Tarquinia, Caere, Vei, Vulci, Vetulonia, Volsini, Volterra, Clusium, Cortona, ş.a. În secolele VIII-VI, cetăţile etrusce erau conduse de regi (*lucumoni*), după care regalitatea a fost abolită şi înlocuită cu guvernări oligarhice. În epoca oligarhică, statele etrusce erau conduse de magistraţi. Se pare că cel mai înalt magistrat era *zilath,* identificat de romani cu magistratura de *praetor*. Alte magistraturi erau *purthne* şi *maru*. În ceea ce priveşte organizarea socială, lumea etruscă era divizată în oameni liberi, sclavi (*lautni*) şi clienţi (*etera*). Trebuie remarcat că instituţia clientelatului se regăseşte de asemenea la romani şi la celţi.

În secolele VII-VI, etruscii îşi extind dominaţia către sud, în Latium şi Campania. Dominaţia etruscă la Roma este ilustrată de dinastia etruscă, reprezentată prin regii Tarquinius Priscus, Servius Tullius şi Traquinius Superbus, şi printr-o puternică influenţă a civilizaţiei etrusce. În nord şi nord-est, etruscii au întemeiat numeroase aşezări, mai importante fiind Felsina (azi Bologna), Ravenna şi Rimini. Pe litoralul nordic al Adriaticii, etruscii au întemeiat împreună, cu grecii, aşezarea de la Spina. Prezenţa etruscă în nordul Italiei a fost însoţită de intense schimburi comerciale cu populaţiile aflate în nordul Italiei precum şi cu cele din Gallia. De al sfârşitul sec. VI a.C., Etruria intră într-un proces de decădere cauzat de factori numeroşi, cum au fost mai ales interesele opuse ale coloniştilor greci, ale carthaginezilor şi romanilor. Expulzarea Tarquinilor de la Roma, în anul 509 a.C., a tăiat legăturile cu Campania, iar înfrângerile suferite în faţa grecilor au dus la slăbirea influenţei etrusce în sudul Italiei. Dar lovitura cea mai puternică o vor primi etruscii din partea romanilor. Încă din primele decenii ale republicii, romanii au intrat în conflict cu unele cetăţi etrusce (Veei, Fidenae), care au fost cucerite după un timp îndelungat. În timpul războaielor cu samniţii, cetăţile etrusce au fost în general de partea samniţilor. Victoria romană în aceste războaie a însemnat

instaurarea dominației romane asupra cetăților etrusce din Etruria propriu-zisă. Ctitoriile etrusce din nord au căzut sub dominația celților.

Etruscii au fost supuşi unui lent proces de romanizare care s-a încheiat, în linii foarte generale, către începutul erei creştine. Cu toate acestea, ei au influențat la rândul lor pe romani. Astfel însemnele puterii de la romani, anume sceptrul, scaunul curul (*sella curulis*), toga, garda de lictori cu securi în fascii şi, probabil, chiar conceptul de *imperium*, adică puterea supremă militară administrativă şi judecătorească, erau de origine etruscă. De asemenea, de la etrusci au intrat în onomastica romană numeroase *gentilicia* (= nume care indicau ginta din care personajul făcea parte) terminate în -*inna* şi -*enna*.

8.2 Istoria Romei

Îndelungata istorie a Romei are trei mari perioade: epoca regalității (753-509), epoca republicană (509-27) şi epoca imperială (27 a.C.- 476 p.C.). Epoca republicii are, la rândul său, trei perioade: republica aristocratică, până în jurul anului 300 a.C.; republica democratică, până către sfârşitul sec.II a.C. şi perioada războaielor civile până la sfârşitul republicii (27 a.C.). Epoca imperială are două mari perioade: *Principatul*, sau *ImperiulRoman timpuriu* (27 a.C.- 284 p.C.), şi *Dominatul*, sau *Imperiul roman târziu* (după 284 p.C.). La moartea împăratului Teodosius cel Mare (395), Imperiul roman se împarte definitiv în două părți: Imperiul roman de apus, care va dura până în anul 476, când ultimul împărat roman, Romulus Augustulus, a fost înlăturat de la tron de populațiile germanice care se instalaseră în imperiu, şi Imperiul roman de răsărit, care va supraviețui până în anul 1453, când turcii au ocupat Constantinopolul. Partea de răsărit a fostului Imperiu roman se va greciza treptat din punct de vedere lingvistic, mai ales după dinastia Iustiniană, devenind Imperiul grec bizantin.

Izvoarele istoriei Romei sunt foarte numeroase şi diverse. Izvoarele scrise sunt deopotrivă în limba latină şi în limba greacă. Primele scrieri care povestesc despre trecutul îndepărtat al Romei nu au fost scrise de romani, ci de greci. Ei au legat începuturile Romei de legenda războiului troian. Printre cele mai vechi izvoare ale istoriei Romei sunt listele anuale ale demnitarilor romani numite *fasti*. Dintre acestea, cele mai însemnate sunt *fasti consulares*. Aceste *fasti* au început să fie alcătuite sistematic din secolul IV a.C. De asemenea, romanii au întocmit de timpuriu *annales,* adică însemnări anuale despre cele mai importante evenimente. Aceste *annales* erau întocmite în colegiile pontifilor. În secolul III a.C., marele pontif (*pontifex maximus*) Publius Mucius Scaevola a editat optzeci de volume, constituind aşa-numitele *Annales Maximi*. Fasti şi Annales nu au ajuns până la noi, însă ele au fost folosite de istoricii romani de mai târziu. Tradiția romană spune că de timpuriu bărbații de stat şi generalii romani care s-au remarcat în mod deosebit erau elogiați. Aceste *elogia* erau adeseori scrise la baza statuilor care reprezentau pe aceşti bărbați.

Pentru perioada republicană, primele informații provenite de la autori romani sunt relativ târzii şi sunt de natură literară. Este vorba de scriitori precum Cnaeus Naevius (274-206), care a descris în versuri primul război punic (*Bellum poenicum*). Quintus Ennius a scris în hexametrii *Annales* care începeau cu Aeneas. Prima operă în proză consacrată trecutului roman a fost

scrisă în limba greacă de nobilul roman Quintus Fabius Pictor, la sfârşitul sec. al III-lea a.C. Ea se numea *Annales* şi se baza pe izvoare greceşti şi pe *fasti*. El a pus bazele analisticii romane. Printre cei mai de seamă analişti a fost Marcus Porcius Carto cel Bătrân (234-149). El a fost primul care a expus istoria romană în limba latină. Opera sa istorică se intitula *Origines*, şi prezenta trecutul Romei de la întemeiere. Din această lucrare au ajuns până la noi numai unele fragmente. S-a păstrat însă tratatul *De agricultura*, care este un însemnat izvor pentru felul cum se practica agricultura la Roma în secolul al II-lea a.C. Pentru istoria războaielor punice, avem *Istoriile* lui Polybios (cca. 200 - cca.120), în limba greacă. Pentru perioada războaielor civile principalele surse sunt scrierile lui Cicero, Caesar, Sallustius, care au fost contemporani evenimentelor, şi Appianos, care a scris mai târziu, pe la jumătatea sec. II p.C. Caesar a scris *Commentarii de bello Gallico*; Sallustius a scris *De bello Jugurthino*, *De coniuratione Catilinae* şi *Historiae*. Appianos a scris, în limba greacă, *Războaiele civile*. În perioada lui Augustus au scris doi istorici însemnați, Titus Livius şi Dionysios din Halicarnas. Primul scrie o vastă istorie a Romei, de la începuturile sale, intitulată *Ab Urbe condita libri,* iar cel de-al doilea scrie, în limba greacă, *Antichități romane*. Dintre istoricii epocii Principatului, cel mai de seamă a fost Tacitus, care scrie *Annales*, *Historiae* şi *Germania*. Contemporan cu Tacitus este Caius Suetonius Tranquillus, care a scris *Viețile celor doisprezece caesari* (*Vitae duodecim Caesarum*). Cassius Dio Cocceianus a scris în limba greacă *Istoria romană*. Dintre scrierile istorice din epoca dominatului, mai importante sunt *Scriptores Historiae Augustae*, *Istoria romană* al lui Ammianus Marcellinus şi *Historia ecclesiastica* a lui Eusebius.

Inscripțiile latine, în număr foarte mare, aduc o contribuție foarte importantă la cunoaşterea istoriei romane. Ele sunt publicate într-o colecție generală intitulată *Corpus Inscriptionum Latinarum*. Sunt numeroase alte colecții tematice sau regionale.

8.2.1 Roma regală (cca. 753-509)

În conformitate cu calculele făcute de eruditul roman din sec. I a.C. Marcus Terentius Varro, Roma ar fi fost întemeiată la 21 aprilie 754/753 a.C. Este o dată acceptată în mod tacit de istorici, deşi nu putem controla cu date independente cronologia lui Varro. Trecutul îndepărtat al poporului roman este învăluit în legendă. Grecii au fost aceia care au făcut primele speculații despre istoria timpurie a romanilor, pe care au încadrat-o în filonul tradițional al istoriei greceşti. În conformitate cu aceste povestiri, care au fost sintetizate de Vergilius în poemul său *Eneida*, începuturile Romei sunt legate de mitul războiului troian. Eroul troian Aeneas, fiul lui Anchise şi al zeiței Aphrodita, ar fi scăpat de la distrugerea Troiei împreună cu tatăl şi fiul său şi cu un grup de tovarăşi. După lungi peregrinări pe mare, Aeneas a ajuns în Latium unde s-a impus printre conducătorii locali. După moartea sa, fiul său Ascanius întemeiază oraşul Alba Longa unde vor domni în continuare 12 regi, descendenți ai săi. Ultimul rege, Amulius, îl detronase pe fratele său Numitor, obligând-o pe fiica acestuia, Rhea Sylvia, să devină vestală, pentru a nu avea copii. Dar zeul Marte s-a îndrăgostit de ea, născând astfel doi gemeni, Romulus şi Remus. Ca şi în legendele relative la Sargon I, Moise sau Cyrus al II-lea,

unde aceste personaje trebuiau ucise, cei doi gemeni au scăpat de la moarte fiind alăptaţi de o lupoaică şi apoi crescuţi de o familie de păstori. Ajunşi la maturitate, cei doi gemeni au repus în drepturi pe Amulius şi au hotărât întemeierea unei noi cetăţi pe malul Tibrului, acolo unde fuseseră hrăniţi de lupoaică. Între cei doi fraţi s-a iscat o ceartă în urma căreia Remus a fost ucis.

Cercetătorii moderni consideră că această legendă nu are legătură cu realitatea istorică, deoarece romanii şi latinii nu erau troieni, ci o populaţie din Latium, apariţia şi dezvoltarea ei datorându-se unor factori complecşi de natură mitologică şi politică. De origine greacă, această legendă a fost acceptată de romani şi folosită adesea în susţinerea intereselor lor politice. În plan intern, reprezentanţii gintei Iulia, şi mai ale Iulius Caesar şi nepotul său, Octavianus, devenit primul împărat roman, care se considerau descendenţi ai întemeietorilor troieni, au speculat în interes propriu această legendă.

Epoca regală este în genere puţin cunoscută. Cercetările arheologice din Latium, Italia centrală şi din Campania au arătat că Roma a apărut ca o aglomeraţie de tip urban relativ târziu, în timpul dominaţiei etruscilor. Până atunci, aşezarea de pe Palatin nu se deosebea în mod fundamental de multe alte localităţi din Latium. În conformitate cu tradiţia analistică romană, consemnată de istoricii romani de mai târziu, Roma a fost condusă de şapte regi. Primul dintre aceştia, Romulus, este considerat un personaj legendar, pentru a da Romei un întemeietor. Ceilalţi şase, Numa Pompilius, Tullus Hostilius, Ancus Martius, Tarquinius Priscus, Servius Tullius şi Tarquinius Superbus, sunt personaje istorice reale. Pe seama fiecăruia dintre aceşti regi, tradiţia legendară a pus un număr de înfăptuiri prin care Roma a devenit o cetate cu o organizare politică şi socială caracteristică. Până la Servius Tullius, Roma era condusă de un rege ajutat de senat care era format din trei sute de membrii, reprezentând cele trei sute de ginţi, şi de o adunare a curiilor, *comitia curiata*, care reprezenta adunarea poporului. *Populus romanus* era format din trei *triburi*: *Ramnes* sau *Ramnenses*, *Tities* sau *Titienses* şi *Luceres*. Fiecare trib era format din zece *curii*, iar fiecare curie avea zece *ginţi*. Aşadar, la Roma erau trei triburi, treizeci de *curii* şi trei sute de *ginţi*.

În a doua jumătate a secolului VI a.C. a domnit regele Servius Tullius. Pe seama sa, tradiţia a pus o însemnată reformă cu caracter social şi militar. Critica istorică consideră însă că această reformă a căpătat forma pe care o cunoaştem astăzi mult mai târziu, în timpul republicii, deoarece în corpul acestei reforme nu se face nici o deosebire între patricieni şi plebei, deosebiri care, în plan politic, au dispărut abia către sfârşitul secolului al IV a.C. Reforma pusă pe seama lui Servius Tullius are unele puncte comune cu reforma timocratică a lui Solon şi cu acea a lui Clisthenes. În conformitate cu această reformă, *populus romanus* era împărţit pe baza averii şi după domiciliul atribuit fiecărui trib. Totodată reforma însemna şi o reorganizare a armatei. Cetăţenii erau împărţiţi în 193 de *centurii,* formând şase clase în funcţie de avere. În clasa I-a intrau cetăţenii cei mai bogaţi care aveau o avere de cel puţin 100.000 de aşi. Ei formau, din punct de vedere militar 98 de centurii, dintre care 18 erau de cavaleri şi 80 de infanterişti, împărţiţi în două categorii după vârstă şi aptitudini, anume 40 de centurii de *iuniores* şi 40 de *seniores*. Celelalte categorii aveau venituri mai mici şi sarcini militare de asemenea mai mici. Alături de *comitia curiata,* a fost creată *comitia centuriata*, care a reprezentat timp de secole cea mai de seamă formă de manifestare a adunării

poporului. Legea avea şi prevederi referitoare la sistemul de vot. Se vota pe centurii, fiecare centurie având un vot, iar votul începea cu prima clasă, deoarece în concepţia vechilor romani cei mai bogaţi erau cei mai interesaţi în apărarea patriei. Cum în prima categorie erau mai mult de jumătate din toate centurile, de obicei votul se limita la prima clasă, arareori votau şi clasele a doua şi a treia. S-a renunţat la cele trei triburi gentilice, întreaga populaţie fiind împărţită în patru triburi, după criteriul teritorial al domiciliului: *Suburbana, Palatina, Esquilina* şi *Collina*. Reforma atribuită lui Servius Tullius a avut o importanţă excepţională în sistemul politic şi social roman, prevederile sale reglementând viaţa politică de la Roma timp de multe secole, în fapt până la sfârşitul republicii, deşi unele din prevederile sale au suferit de-a lungul secolelor unele modificări.

Epoca regală ia sfârşit în anul 509 a.C., când ultimul rege etrusc, Tarquinius Superbus, a fost înlăturat, deoarece a avut o domnie abuzivă care a nemulţumit o mare parte a cetăţenilor romani. Aceste abuzuri au rămas întipărite în memoria istorică a romanilor, regalitatea fiind considerată un sistem de conducere odios. În locul regilor au fost aleşi doi consuli, care au fost cei mai vechi magistraţi romani, ei ilustrând noua formă de guvernământ de la Roma, *Respublica*.

8.3 Epoca republicii (509-27)

Sistemul politic republican s-a format de-a lungul timpului. Din punct de vedere constituţional, statul roman avea o anumită separaţie a puterilor în stat, fără ca aceasta să fie atât de clar marcată ca în constituţiile democratice moderne. Puterea legislativă era atribuită adunării poporului, puterea executivă şi judecătorească, magistraţilor, la care s-a adăugat senatul, care avea numeroase şi importante prerogative care vizau toate laturile sistemului politic roman.

Constituţia romană s-a format de-a lungul unei neîncetate dispute politice între două categorii sociale fundamentale de la Roma, patricienii şi plebeii.

Originea celor două categorii politice este şi astăzi obiectul unor vii dispute ştiinţifice. Nu exisau deosebiri de limbă între cele două categorii, dar ele se deosebeau în ceea ce priveşte capacitatea politică a fiecăreia. Multă vreme, doar patricienii au avut drepturi politice, plebeii având doar drepturi economice. Probabil că, la origine, patricienii reprezentau populaţia propriu-zisă a Romei, aşa cum sugerează numele lor, *patres*, «părinţi», în timp ce plebeii erau cei veniţi de-a lungul timpului în oraş, aşa cum ne lasă să înţelegem etimologia cuvântului (din verbul *pleo*, «a umple»).

Deoarece erau în număr mare şi aveau un rol important în viaţa economică romană, încă de la începutul republicii, plebeii au început o îndelungată luptă, încheiată cu succes, pentru drepturi politice. Această luptă s-a manifestat prin *secessio*, adică părăsirea în masă a Romei de către plebei, pentru a se refugia pe muntele Aventin. Prima secesiune a avut loc în anul 494-493 şi a avut ca rezultat instituirea *tribunilor plebei* care aveau misiunea de a apăra interesele plebeilor în faţa statului roman. La început, erau doi plebei corespunzând celor doi consuli, apoi patru corespunzând celor patru triburi urbane, iar începând din 475 numărul lor a ajuns la zece. Tribunii plebei aveau

prerogative foarte mari ceea ce a făcut ca ei să reprezinte în timpul republicii un factor constituțional de cea mai mare importanță. Erau persoane sacrosancte şi inviolabile. Aveau dreptul de veto (*ius intercessionis*), adică dreptul de a se opune oricărei măsuri care leza interesele plebeilor, aveau *ius auxilii,* prin care acordau sprijin plebeilor urmăriți de autoritățile romane, casa tribunului plebei fiind inviolabilă, şi aveau *ius edicendi*, adică dreptul de a emite edicte privitoare la plebei. Prerogativele tribunilor nu erau opozabile hotărârilor *dictatorilor*.

Cel de-al doilea moment important în lupta plebeilor pentru drepturi politice a fost *Legea celor 12 table* (*Lex duodecim tabularum*). Ea a apărut, între anii 451-449, ca urmare a unei noi secesiuni a plebeilor. Legea celor 12 table a fost considerată de toți juriştii romani de mai târziu drept izvorul întregului drept public şi privat roman. După Titus Livius, scopul acestui cod de legi era să stabilească egalitatea în drept a tuturor cetățenilor. Din multe puncte de vedere acest cod de legi se asemăna cu legile apărute în cetățile greceşti ceva mai devreme, de care a fost, foarte probabil, influențat. Legea celor 12 table nu a ajuns până la noi, dar spiritul şi prevederile sale pot fi reconstituite în bună măsură după numeroasele referiri pe care le avem de la juriştii şi scriitorii romani de mai târziu. Legea avea prevederi precise referitoare la modul cum se putea dobândi o avere mobilă, mai ales vitele, şi o avere imobilă, în primul rând pământul. În esență aceste prevederi asigurau trecerea de la forma precară – *possesio* – la forma deplină de proprietate asupra pământului. De asemenea, legea stabilea şi dreptul familiei. *Pater familias* avea puteri depline asupra întregii familii, care era formată din soție, copii, nepoți şi strănepoți. Căsătoriile erau, în conformitate cu acest cod de legi, de două tipuri. Una era prin *confarreatio* şi era valabilă pentru ginţile patriciene, iar cealaltă era prin *coemptio* şi se referea la ginţile plebeine. Totodată, legea interzicea căsătoriile între membrii celor două grupuri sociale. Acest drept va fi câştigat prin *Lex Canulea* din anul 445 a.C.

Un moment important în egalizarea celor două grupuri sociale îl reprezintă legile *Licinia - Sextia* din anul 367, numite astfel după numele inițiatorilor ei, tribunii plebei C.Licinius Stolo şi L.Sextius Lateranus, prin care cea mai însemnată magistratură romană, consulatul, a devenit accesibilă plebeilor. De acum înainte, în mod obligatoriu, unul din cei doi consuli trebuia să fie de origine plebeiană. În anii şi deceniile următoare, şi celelalte magistraturi au devenit accesibile plebeilor: *edilitatea curulă,* după 367; *censura*, în 351; *praetura,* în 337; în anul 367, colegiul preoților *sacris faciundis,* care până atunci avea cinci membrii, a sporit la numărul de zece (*decemviri sacris faciundis*), din care jumătate erau aleşi dintre plebei. *Colegiul augurilor* şi demnitatea de mare pontif (*pontifex maximus*) au devenit accesibile plebeilor în anul 300 a.C., prin *Lex Ogulnia*. Prin aceste legi s-a consfinţit egalitatea în drept dintrepatricieni şi plebei, ceea ce marchează sfârşitul perioadei arisocratice din istoria Romei,

Puterea executivă şi judecătorească erau prerogative ale *magistraților*. Magistrații erau persoane alese de adunarea poporului în vederea exercitării în stat, într-un anumit interval de timp, a puterii publice ca o sarcină de onoare (*honor* sau *honos*). De obicei, magistrații romani erau aleşi pentru un an. Excepție făceau *dictatorii*, care erau aleşi pe şase luni, şi *cenzorii*, care erau aleşi pe cinci ani. Exceptând de asemenea pe dictatori, ceilalți magistrați aveau

cel puțin un coleg, toți colegii având puteri identice (*par potestas).* Magistraturile erau ordinare şi extraordinare. Cele ordinare erau, în ordine descrescătoare, *consulatul, praetura, censura, edilatul* şi *cvestura.* Tribunatul plebei nu făcea parte, în mod normal, dintre magistraturi. Totuşi, cu timpul, acesta s-a apropiat foarte mult de condiția de magistratură. După însemnele exterioare caracteristice, magistrații erau *curuli* (consulii, praetorii, censorii, edilii curuli şi dicatorii), şi magistrații *necuruli* (cvestorii, edilii plebei şi tribunii). Magistrații curuli asistau la şedințele senatului pe un fotoliu încrustat cu fildeş (*sella curulis*), pe când ceilalți foloseau o simplă bancă (*subsellium*). Din punctul de vedere al prerogativelor şi al puterii, magistrații erau *cum imperio* (consulii, praetorii, dicatorii şi *magister equitum*) şi *sine imperio* (censorii, tribunii, edilii, cvestorii). În noțiunea de *imperium* intrau: dreptul de a recruta şi a comanda armate, jurisdicția în materie penală, civilă şi administrativă, dreptul de a constrânge pe împricinați să se înfățişeze înaintea instanțelor de judecată, dreptul de a aresta pe cei care nu se supuneau ordinelor lor ş.a.

Pentru a accede la magistraturi, cetățenii trebuiau să îndeplinească unele însărcinări prealabile care erau de natură militară sau administrativă. În mod normal, se începea cu magistratura inferioară şi se înainta treptat până la magistratura cea mai înaltă care era consulatul. Aceasta constituia *cursus honorum*, adică ordinea în exercitarea magistraturilor (*quaestor→ edilul curul→ censor→ praetor→ consul*). Cvestorii au apărut încă din primul an al republicii. Ei erau subalternii consulilor, fiind numiți de aceştia. Mai târziu cvestorii erau aleşi de *comitia tributa.* La început au fost doi cvestori, pe vremea lui Sulla s-a ajuns la 20, iar în timpul lui Caesar erau 40. Cvestorii (*quaestores*), administrau tezaurul public, arhivele statului şi vindeau prăzile de război. Edilii (*aediles*), în număr de doi, erau, la început, subalterni ai tribunilor plebei şi, de aceea, se numeau *aediles plebeii.* Mai târziu (367/366), a fost instituită magistratura de *edil curul*, însărcinată cu supravegherea jocurilor publice. Cu timpul, cele două magistraturi s-au unit în una singură. Edilii erau aleşi de *comitia tributa.* Ei, erau cei care supravegheau organizarea şi funcționarea piețelor, aveau *cura annonae,* adică erau însărcinați cu aprovizionarea populației; tot ei organizau spectacole publice. Censorii (*censores*), au apărut mai târziu în sistemul magistraturilor romane (443 a.C.). Erau aleşi pe cinci ani şi aveau prerogative foarte importante. Ei făceau censul, adică încadrau pe cetățeni în una din cele şase clase cenzitare, întocmeau listele senatoriale, stabileau veniturile şi cheltuielile bugetare ale statului, supravegheau moravurile publice. Datorită acestor prerogative, censura a devenit o magistratură foarte râvnită. Spre sfârşitul republicii, ea şi-a pierdut din importanță. Censorii erau aleşi în *comitia centuriata.* Praetorii (*praetores*), aveau prerogative mai ales în ceea ce priveşte organizarea instanțelor de judecată de la Roma. Praetura a apărut mai târziu, în anul 376-366, prin desărcinarea consulilor de competența jurisdicției civile. La început a fost un singur praetor, numit *praetor urbanus,* deoarece prerogativele sale se limitau la Roma. Prin lărgirea hotarelor statului roman, în anul 242, a apărut un al doilea praetor, numit *peregrinus*, deoarece judeca cauzele dintre cetățenii romani şi *peregrini*, adică acei locuitori ai imperiului roman din teritoriile cucerite. Cea mai înaltă magistratură ordinară era consulatul. Consulii (*consules*), au apărut în primul an al republicii (509 a.C.). erau în număr de doi, cu puteri egale, şi

întruchipau puterea supremă administrativă şi judecătorească. Toţi ceilalţi magistraţi erau obligaţi să li se supună. Erau principalii comandanţi militari. În cazuri excepţionale (grave primejdii externe, revolte populare ş.a.), senatul instituia, pentru şase luni, *dictatura*. Era un singur *dictator*, cu puteri discreţionare. Tribunii plebei nu mai aveau nici un fel de putere în faţa dictatorului. El era ajutat în exercitarea prerogativelor sale, de un *magister equitum*, comandantul cavaleriei. Romanii au apelat cu reţinere la dictatură. În epoca războaielor civile, adeseori dictatorii erau aleşi pe timp nelimitat, încălcându-se astfel tradiţia constituţională romană. Astfel de dictatori au fost Lucius Cornelius Sulla şi Caius Iulius Caesar.

Adunarea poporului avea prerogative legislative şi elective. Voinţa populară s-a manifestat, la Roma, prin intermediul a trei tipuri de adunări care au apărut de-a lungul timpului. Cea mai veche, încă de pe vremea regilor, a fost *comitia curiata*. După reformele atribuite lui Servius Tullius, acesteia i s-a adăugat *comitia centuriata*, numită în Legile celor 12 table, «adunarea cea mare» (*comitatus maximus*), deoarece ilustra în cel mai înalt grad noţiunea de *adunare a poporului*. *Comitia centuriata* vota pe centurii, începând cu prima clasă. Ea alegea prin vot pe magistraţii superiori (consuli, praetori şi censori) şi emitea legi (*leges*). Cea de a treia formă de manifestare a adunării poporului a fost *concilium plebis*, «adunarea plebeilor». Deoarece această adunare avea loc pe triburile în care erau înscrişi plebeii, *concilium plebis* mai era denumit şi *comitia tributa*. Convocarea ei se făcea de către tribunii plebei, iar hotărârile sale, valabile doar pentru plebei, se chemau *plebiscita* (la singular, *plebiscitum*). Cu timpul (până în anul 286 a.C.), plebiscitele au căpătat putere de lege pentru toţi romanii. În epoca republicană, prerogativele adunării curiilor (*comitia curiata*) au devenit tot mai mici, iar activitatea acesteia era în bună măsură formală. Ea era convocată de marele pontif şi era însărcinată cu sancţionarea alegerii magistraţilor superiori de către *comitia centuriata*, conferindu-le *imperium*.

Senatul a apărut încă din epoca regalităţii, probabil ca un sfat al bătrânilor (*senex* = bătrân). În epoca republicană, senatul a devenit una din instituţiile fundamentale ale statului roman. Senatorii erau aleşi mai întâi de consuli, apoi de cenzori. Până la Sulla, numărul senatorilor a fost de 300, apoi de 600, 900 în timpul lui Caesar şi 1000 în timpul celui de-al doilea triumvirat. Senatul roman avea prerogative foarte însemnate. 1. Confirma legile pe care le adopta adunarea poporului, le interpreta, adaptându-le la cazurile particulare şi, în unele cazuri, le putea suspenda aplicarea (*legibus solvere*). 2. Declara *senatus consultum ultimum*, adică starea de urgenţă, prin care consulii erau însărcinaţi să ia măsurile necesare pentru înlăturarea primejdiei care ameninţa statul (*caveant consules ne quid detrimenti reipublicae capiat*); 3. Putea suspenda pe magistraţi din funcţie; 4. Propunea numirea unui dictator; 5. Avea un rol foarte important în administrarea finanţelor statului; 6. Controla activitatea cultelor şi putea accepta introducerea unor noi culte la Roma; 7. Dirija politica externă; 8. Fixa contingentele de soldaţi şi numea comandanţii armatelor. În epoca republicii, senatul era o citadelă a aristocraţiei. Poziţia sa deosebită rezulta şi din aceea că el era păstrătorul moravurilor străbune (*mos maiorum*), iar autoritatea sa era una părintească (*auctoritas patrum*). Hotărârile senatului se luau în numele său şi al poporului roman (*Senatus populusque romanus*).

8.3.1 Politica externă romană în epoca republicii

Istoricii şi scriitorii romani din epoca lui Augustus considerau că Roma a fost predestinată să conducă lumea. Realitatea a fost desigur alta, deoarece studiul istoriei romane ne arată că Imperiul Roman s-a format de-a lungul a şase secole.

Armata romană (*exercitus romanus*) a fost una din instituțiile fundamentale ale statului roman şi principalul instrument al acestuia în promovarea politicii externe romane. Armata romană a cunoscut o evoluție în ceea ce priveşte organizarea ei. La început, doar patricienii şi clienții lor furnizau efectivele militare, fiecare curie contribuind cu câte 100 infanterişti şi 10 călăreți. În această perioadă timpurie, armata număra, deci, 3000 pedestraşi şi 300 călăreți. Reforma serviană reface armata astfel: cele 18 centurii ecvestre constituiau cavaleria, următoarele cinci clase infanteria grea şi uşoară; centuriile mai sărace formează corpul de geniu şi muzica militară. Obligația de a servi în armată începe la 17 ani şi se încheie la 60, dar *iuniores* (între 17 şi 46 ani) constituie armata activă, în vreme ce *seniores* (între 46 şi 60 ani) formează armata sedentară, rezidentă chiar la Roma. Tradiția îi atribuie lui M. Furius Camillus introducerea soldei în timpul campaniilor şi înființarea ca unitate tactică a *manipulului*, legiunea cuprinzând 30 manipuli, iar fiecare *manipulus* fiind alcătuit din două *centurii*. În luptă, manipulii erau dispuşi pe trei rânduri intercalate (tinerii - *hastati*, maturii - *principes*, experimentații - *triarii*). Marius (sfârşitul secolului al II-lea-începutul secolului I a.C.) a creat o armată de profesionişti deschizând armata romană accesului celor mai săraci. Soldații se angajează pe o durată de 16 ani, timp în care poartă în permanență armele. Această hotărâre a permis recrutarea unei armate numeroase, cu atât mai mult cu cât, după războiul cu *socii*, Italia, inclusiv Gallia Cispadană, a primit dreptul de cetățenie romană. Marius a adoptat ca unitate tactică cohorta (600 oameni), cuprinzând un manipul de *hastati*, unul de *principes* şi unul de *triarii*. O legiune cuprinde 10 cohorte, la care se adaugă 1 000 călăreți. Reforma lui Marius a stat la baza armatei romane mai bine de trei secole. Ultima mare reformă a armatei romane a fost târziu, în timpul împăratului Diocletianus (284-305), când au fost create două categorii de trupe, *limitaneii,* adică armata fixată pe graniță, şi *milites palatini*, reprezentând armata de manevră.

La începuturile istoriei sale, Roma era o cetate care nu se deosebea în mod semnificativ de altele care făceau parte din *Liga latină*, ligă care reunea mai multe cetăți din Latium. Tradiția analistică romană spune că cel mai vechi conflict la care a participat Roma a fost acela cu Liga latină, din anul 496, în care s-a remarcat dictatorul roman Albinus Postumius Regillianus. În urma acestui război romanii au încheiat primul lor tratat de pace, acela cu latinii (493 a.C.) Este primul dintr-un lung şir de tratate pe care romanii le vor încheia cu diferite state cu care au fost în conflict. Câțiva ani mai târziu, profitând de slăbirea puterii etruscilor, romanii au început seria conflictelor cu aceştia, care va dura până către a doua jumătate a secolului al III-lea a.C. Printre primele cetăți etrusce cucerite de romani au fost Veii, Fidenae şi Volsinii. Către a doua jumătate a secolului al V-lea, romanii au avut conflicte cu volscii şi cu equii, în urma cărora o parte a teritoriilor acestor populații au fost anexate Romei.

Expansiunea romană a fost întreruptă de invazia celților, numiți de romani galli, din anul 390 a.C. Este vorba de cel de-al doilea val celtic, ajuns în

nordul Italiei. Triburile insubrilor şi cenomanilor s-au instalat la nord de fluviu, iar cele ale boilor şi lingonilor au cucerit regiunea de la sud de fluviu. În aceste împrejurări, cetățile etrusce din bazinul fluviului Pô au fost cucerite iar vechiul oraş etrusc Felsina îşi va schimba numele în Bononia (azi Bologna). Romanii au încercat să oprească înaintarea către sud a gallilor, dar în bătălia care a avut loc pe malul râului Allia, afluent al Tibrului, ei au suferit o gravă înfrângere care a rămas întotdeauna în memoria romanilor ca zi de doliu (*dies religiosus*). Roma a fost ocupată şi incendiată. Numai Capitoliul a rezistat, sub conducerea lui M. Manlius Capitolinus. Gallii s-au retras numai după ce au primit, ca răscumpărare, o mie de livre de aur.

După înlăturarea primejdiei gallice, romanii au luat unele măsuri de întărire a apărării Romei. Au fost refăcute zidurile, cu o lungime de 11 km, prevăzute cu 16 porți. Suprafața din interiorul acestor ziduri era de 426 ha. Totodată, au fost făcute unele schimbări în ceea ce priveşte organizarea armatei, precum şi unele îmbunătățiri ale armamentului. Către a doua jumătatea a secolului IV a.C., hegemonia romană se întindea pe un teritoriu de circa 6000 km^2.

Între anii 343 şi 290 sunt aşa numitele războaie cu samniții numite astfel deoarece principalul adversar al romanilor au fost samniții. În realitate aceste războaie au fost purtate cu mai multe populații din centrul şi sudul Italiei, inclusiv cu etruscii şi cu grecii. În timpul acestor războaie, romanii au fost confruntați cu vaste coaliții care au pus adeseori în dificultate statul roman. Primul război cu samniții a fost între anii 343-341. Principalul rezultat al acestui conflict a fost anexarea Campaniei şi impunerea definitivă a hegemoniei romane asupra oraşelor latine, care nu mai aveau dreptul să aibă raporturi directe între ele (*ius commercii* şi *ius connubii*) şi deveneau cetăți fără drepturi politice (*civitates sine suffragio*). Celelalte două războaie cu samniții au fost între anii 324-290. În aceste războaie, romanii au luptat pe mai multe fronturi, în Etruria, în Samnium şi în Campania. În timpul acestor războaie, s-au remarcat mari comandanți militari, precum L. Papirius Cursor, Q. Fabius Rullianus, P. Decius Mus şi M.Curius Dentatus. Consecințele războaielor cu samniții au fost foarte importante, deoarece întreaga Italie, cu excepția teritoriilor celtice din nord şi a cetăților greceşti din sud, a intrat sub dominația romană.

Între anii 282-272 are loc războiul cu colonia greacă Taras, numită de romani Tarentum, învinuită de romani că, în timpul războaielor cu samniții, a sprijinit financiar coalițiile anti-romane. Deoarece Tarentul nu avea forțe armate comparabile cu cele romane, a apelat la Pyrrhus, regele Epirului. Războiul a fost foarte dificil, romanii suferind mai multe înfrângeri, având mari pierderi în oameni. Totuşi, ei au profitat de slăbiciunile lui Pyrrhus, obținând victoria decisivă de lângă Maleventum, care îşi va schimba numele, în cinstea acestei victorii, în Beneventum. Consecințele războiului cu Tarentul au fost şi ele importante deoarece autoritatea romană s-a extins mult în sud, afectând deopotrivă interesele cetăților greceşti şi pe cele ale carthaginezilor, pregătind astfel o nouă etapă în expansiunea romană, anume războaiele punice. Dacă în anul 338 a.C. Roma îşi exercita autoritatea asupra unui teritoriu de cca. 11.000 km^2, la sfârşitul războaielor cu samniții şi cu Tarentul, suprafața acestui teritoriu era de cca. 80.000 km^2, ceea ce transforma Roma în cel mai puternic stat din Peninsula italică

Războaiele punice sunt denumite astfel după numele de puni (*poeni*) sub care erau cunoscuți în Italia carthaginezii. Carthagina era o veche colonie feniciană a Tyrului, care a cunoscut o dezvoltare remarcabilă datorită comerțului intermediar în întregul bazin occidental al Mediteranei. Interesele carthaginezilor vizau şi Sicilia, unde erau de altfel unele colonii feniciene. Aici, în sudul Italiei şi în Sicilia, s-au întâlnit interesele romanilor cu cele ale carthaginezilor. Războaiele punice, şi mai ales cel de-al doilea, au avut o importanță cu totul deosebită pentru evoluția statului roman, deoarece Roma a fost la un pas de a fi înfrântă, cu consecințe greu de imaginat pentru evoluția ulterioară a lumii antice şi, desigur şi a celei medievale şi moderne.

Primul război punic (264-241) a avut ca pretexte unele conflicte locale din Sicilia. Pentru aplanarea acestor conflicte, au fost chemați în ajutor atât carthaginezii cât şi romanii, aceştia din urmă fiind interesați să elimine concurența carthagineză. Războiul a fost foarte schimbător, cu victorii şi înfrângeri de o parte şi de alta. Carthaginezii n-au ştiut să profite de supremația lor maritimă şi au lăsat inițiativa pe seama romanilor care şi-au construit, la rândul lor, o puternică flotă cu care a obținut câteva victorii navale care au hotărât soarta războiului. Carthaginezii au fost nevoiți să ceară pace, care s-a încheiat prin pierderea posesiunilor cartagineze din Sicilia, şi prin plata unei despăgubiri de război de 3200 talanți. Victoria romană din primul război punic a avut consecințe dramatice pentru carthaginezi, care pierdeau astfel una dintre cele mai de seamă piețe de desfacere. De asemenea, ei au pierdut şi influența pe care o aveau în Sardinia şi Corsica.

Pentru a depăşi dificultățile cauzate de înfrângerea din primul război punic, carthaginezii au hotărât să cucerească Hispania, vast teritoriu cu numeroase bogății ale solului şi ale subsolului, cu o numeroasă populație celtiberă. În anii 237/6, generalul cartaginez Hamilcar Barcas a început cucerirea Hispaniei. După moartea acestuia (228/9), la conducerea operațiunilor militare a fost numit Hasdrubal, iar după moartea acestuia, fiul lui Hamilcar Barcas, Hannibal, în vârstă de numai 25 de ani. Hannibal era pătruns de ura împotriva romanilor şi toate acțiunile sale ulterioare au avut drept țel distrugerea statului roman. El a continuat cucerirea Hispaniei. Ceea ce a înveninat raporturile dintre romani şi carthaginezi a fost ocuparea de către aceştia din urmă a oraşului Saguntum, cu care romanii încheiaseră, în anul 227 a.C., un tratat de alianță. Romanii au trimis o ambasadă în Carthagina care a cerut predarea lui Hannibal. La refuzul conduceri carthagineze, romanii au declarat război.

Ambele tabere făcuseră mari pregătiri. Romanii voiau să poarte războiul în afara Italiei şi, pentru aceasta, au pregătit două armate care urmau să fie trimise în Hispania şi în nordul Africii. Dar acest plan a fost răsturnat de acela a lui Hannibal, greu de imaginat pentru acele vremuri, care a conceput purtarea războiului în Italia, mizând pe faptul că populațiile din Italia, abia cucerite de romani, aveau să-l sprijine. Astfel a început cel de al doilea război punic, cel mai dificil pe care îl purtaseră romanii până atunci (218-201). Hannibal a pornit din Hispania cu o numeroasă armată, s-a îndreptat spre nord, a trecut Munții Pirinei, a străbătut sudul Galliei şi Munții Alpi ajungând, spre surprinderea romanilor, în anul 218 în nordul Italiei. Aici romanii au fost înfrânți în două bătălii sângeroase (Ticinus şi Trebia), după care carthaginezii au înaintat în Etruria, unde au înfrânt din nou pe romani lângă lacul

Trasimenus. După această victorie, Hannibal, care a avut şi el pierderi însemnate, a înaintat pe ţărmul Mării Adriatice, pentru a stabili legătura cu Carthagina, stabilindu-se în Apulia. În anul 216 a.C., în Apulia, la Cannae, a avut loc cea mai mare bătălie din acest război, terminată cu o catastrofă pentru romani, care au pierdut cea mai mare parte a armatei (peste 30.000 de soldaţi), precum şi pe unul dintre consuli, Lucius Aemilius Paulus. Hannibal, care se dovedise încă o dată a fi un general de geniu, nu a profitat însă îndeajuns de această victorie, permiţând romanilor să-şi refacă forţele şi să preia iniţiativa strategică. În anii următori, romanii şi-au reimpus dominaţia asupra Campaniei şi Siciliei şi au obţinut unele victorii în Hispania, unde fusese trimis un corp expediţionar încă de la începutul războiului. În această etapă a războiului, de la romani s-au remarcat mai ales comandanţi militari din ginta Scipionilor. În anul 209, Publius Cornelius Scipio cucereşte Carthagina Nouă, ceea ce a marcat sfârşitul dominaţiei carthagineze în Hispania (anul 206 a.C.), şi începutul dominaţiei romane în această peninsulă. În anul 204 a.C., în fruntea unei puternice armate, Scipio debarcă în Africa. La Zama, romanii obţin victoria decisivă împotriva lui Hannibal, marcând sfârşitul acestui lung şi sângeros conflict. Prin pacea care s-a încheiat, Carthagina pierdea toată flota precum şi posesiunile, cu excepţia celor din Africa, şi era obligată să plătească, în decurs de 50 de ani, o despăgubire de 10.000 talanţi. Tratatul de pace avea o prevedere foarte perfidă, anume interzicea carthaginezilor să poarte război în nordul Africii fără acordul romanilor. Încălcarea acestei prevederi a constituit pretextul pentru declanşarea, mai târziu, a celui de-al treilea război punic (149-146), deşi Carthagina încetase să mai fie o primejdie pentru romani. Carthagina a fost distrusă, iar teritoriul său va forma prima provincie romană din Africa.

Consecinţele victoriei romane în cel de-al doilea război punic au fost deosebit de însemnate. Roma devenea cel mai puternic stat din partea occidentală a bazinului mediteranean. Din această poziţie, romanii vor intra în conflict cu statele elenistice din bazinul oriental al Mediteranei (Macedonia, statul Seleucizilor şi Egiptul). Expansiunea romană în răsărit este un alt mare capitol al procesului de formare al Imperiului roman, care durează din anul 228, când este primul război cu ilirii, până în anul 31, când ultimul stat elenistic, Egiptul Lagizilor, a fost transformat în provincie romană. În urma celor trei războaie macedonene (215-168), Macedonia, cel mai important stat elenistic din Peninsula Balcanică, a fost transformată în provincie romană (148 a.C.) care, după anul 146 a.C., va cuprinde şi Grecia. Între 192 şi 63 romanii vor duce mai multe războaie cu regatul Seleucizilor, în urma cărora statul acestora a fost desfiinţat. În anul 31 ca o consecinţă a războiului civil dintre gruparea lui Octavianus şi aceea a lui Antonius, Egiptul, ultimul stat elenistic important, a fost transformat în provincie romană. Ca urmare a expansiunii romane către răsărit, la sfârşitul republicii hotarul statului roman se stabilise pe Eufrat.

În partea vestică, romanii şi-au impus definitiv dominaţia supra Hispaniei abia în timpul lui Augustus, deoarece locuitorii de aici au acceptat cu greu dominaţia romană, răsculându-se adeseori. Nordul Africii a intrat sub stăpânirea romană de asemenea către sfârşitul republicii. Ultima mare cucerire romană din epoca republicană, a fost Gallia, între anii 58-51. În timpul domniei lui Augustus au fost cucerite şi teritoriile de la nord de Alpi, astfel că limesul roman se fixase pe linia Rhinului şi a Dunării superioare.

8.3.2 Epoca războaielor civile

Sistemul politic republican, care s-a dovedit foarte stabil timp de multe secole, a încetat să mai corespundă, către finele secolului al II-lea şi începutul secolului I, realităţilor politice economice şi sociale din Imperiul Roman. Această realitate se explică prin chiar istoria Romei, care a evoluat, de la un oraş-stat cu o întindere mică, la un vast imperiu. Sistemul constituţional roman fusese creat pentru necesităţile unui astfel de stat, care presupunea participarea directă a cetăţenilor la treburile publice. Dar extinderea statului roman a făcut ca cetăţenii care locuiau adeseori foarte departe de Roma, să nu mai poată participa la viaţa politică, ceea ce făcea ca cele mai însemnate măsuri care se luau în *comitia centuriata* să fie opera plebei romane, o categorie socială care constituia o masă de manevră în mâna politicienilor care putea să-i cumpere voturile. La aceasta trebuie adăugate şi alte cauze, cum ar fi rolul tot mai mare jucat de armată, precum şi unele transformări suferite de economia şi societatea romană. Reforma armatei romane făcută de Marius a transformat-o dintr-o armată prin excelenţă cetăţenească, cum fusese până atunci, într-o armată de profesie, în care soldaţii erau strâns legaţi de comandantul lor. Aşa se explică de ce unii generali care s-au implicat în viaţa politică nu au ezitat să folosească armata în susţinerea intereselor lor politice. Aceste transformări au avut ca urmare un lung şir de războaie civile care au dus la ruinarea sistemului politic republican şi la apariţia ideii instaurării unui regim monarhic.

Primul moment important în lungul şir al războaielor civile îl constituie acela care au avut ca protagonişti pe Marius şi Sulla, liderii a două grupări politice opuse, *popularii* şi *optimaţii* (89-82). Acest război civil a avut loc în contextul războaielor cu Mithridates al VI-lea Eupator, regele Pontului, care dorea să înlăture dominaţia romană din Orient. Începutul propriu-zis al războaielor civile a fost determinat de refuzul lui Sulla de a se supune unei hotărâri a puterii politice prin care i-se lua comanda militară în campania ce urma să înceapă împotriva lui Mithridates. Este primul exemplu major când un comandant militar nu s-a supus factorului politic. Războiul civil a fost însoţit de numeroase atrocităţi, care au subminat vechile moravuri romane şi încrederea în constituţia republicană. Victorios în acest război, generalul L.Cornelius Sulla instaurează, în anul 82, dictatura, care se deosebea însă de vechea magistratură cu acelaşi nume, deoarece era pe termen nelimitat. El a luat o serie de măsuri care limitau drepturile cetăţeneşti precum şi prerogativele tribunilor plebei şi ale cenzorilor, sub lozinca revenirii la constituţia romană tradiţională.

După retragerea neaşteptată de la putere a lui Sulla (79 a.C.), disputele politice nu au încetat, deoarece fiecare din cele două grupări politice încerca să-şi impună propria voinţă. În acest context, a apărut primul *triumvirat* (60 a.C.), format din trei oameni politici remarcabili: Cnaeus Pompeius, care se remarcase ca un strălucit general, Licinius Crassus, un mare bogătaş care se remarcase şi ca general în timpul răscoalei lui Spartacus, şi Iulius Caesar, un abil politician. Cei trei îşi promiteau sprijin reciproc pentru realizare aspiraţiilor lor politice. Dintre aceştia, s-a remarcat mai cu seamă Caesar care, sprijinit pe gruparea popularilor, a ştiut să-şi atragă de partea sa opinia publică romană. Prestigiul său a crescut şi mai mult prin cucerirea Galliei, în urma căreia a făcut dovada calităţilor sale militare şi a devenit, totodată, cel mai

bogat om de la Roma. Refuzul său de a nu pătrunde cu oştile în Italia, ceea ce era o gravă încălcare a tradiţiilor romane, a declanşat războiul cu gruparea senatorială condusă de Pompeius. Acesta din urmă a fost înfrânt, iar Caesar a devenit dictator (45-44). În timpul dictaturii sale, Caesar a luat unele măsuri menite să întărească statul roman. A fost însă bănuit că doreşte să devină rege, ceea ce a dus la asasinarea sa.

Asasinarea lui Caesar nu a avut darul să stingă conflictele de la Roma. În anii ce au urmat, principalii actori ai scenei politice au fost Marcus Antonius, unul dintre cei mai de seamă locotenenţi ai lui Caesar, şi Caius Octavianus, nepotul şi moştenitorul lui Caesar, care era foarte tânăr. În ciuda tinereţii sale, Octavianus s-a dovedit un foarte abil politician, care a ştiut să profite din ostilitatea senatului faţă de Antonius pentru a-şi atrage simpatii politice. În anul 43 a.C. se formează cel de-al doilea *triumvirat* din Antonius, Octavianus şi Lepidus, un alt ofiţer care s-a remarcat în timpul lui Caesar. Acest triumvirat avea un caracter oficial, deoarece el a fost recunoscut de către senat printr-o lege specială. Nici această asociere politică nu a fost viabilă, deoarece principalele personaje, Antonius şi Octavianus, aveau interese divergente. Plecat în Orient pentru a obţine glorie militară, Antonius a fost atras de Cleopatra, regina Egiptului, care urmărea propriile-i ţeluri politice. Această relaţie a fost speculată de Octavianus printr-o foarte abilă campanie propagandistică, prin care a reuşit să-şi atragă mulţi simpatizanţi. Războiul a devenit inevitabil. În bătălia de la Actium, din anul 31 a.C., Antonius şi Cleopatra au fost înfrânţi. După această victorie, Ocatvianus, rămas singurul stăpânitor al Romei, a pregătit terenul pentru instaurarea unui nou regim politic, monarhic, care, în prima sa fază, s-a numit *Principat*.

8.3.3 Viaţa economică şi socială la Roma în perioada republicană

Structuri sociale

Conform dreptului roman, distingem patru categorii de persoane: oamenii liberi din naştere (*ingenui*), liberţii (oameni liberi, dar născuţi sclavi), sclavii şi străinii. În rândul oamenilor liberi, însă, se diferenţiază mai multe categorii sociale, deosebite prin avere şi prin puteri la nivel instituţional. Prima distincţie întâlnită în istoria romană este cea dintre *patricieni* şi *plebei*. Originile acestor două categorii sociale nu sunt clare. Patricienii reprezentau, probabil, vechea populaţie romană, în timp ce plebeii reprezentau o parte a populaţiei romane, care, se pare, a venit de-a lungul timpului la Roma. Această origine este sugerată de etimologia cuvântului «plebeu», care ar proveni din verbul «pleo», cu înţelesul de «a umple». Oricare ar fi adevărul în ceea ce priveşte originea acestor două categorii sociale, realitatea este că, în epoca istorică, acestea erau deosebite în mod foarte clar. Numai patricienii aveau drepturi politice, iar căsătoriile între cele două categorii erau interzise. Încă de la începutul Republicii, plebeii au început o îndelungată luptă pentru drepturi politice, care va dura cca. două secole şi se va solda cu omogenizarea politică a populaţiei romane. După această omogenizare, pătura superioară a cetăţenilor romani era împărţită în două mari categorii a căror structurare se va adânci în următoarele secole ale Republicii: clasa senatorială şi cea ecvestră. Clasa

senatorială, în curs de structurare, era formată din oamenii cei mai bogați de la Roma, care aveau cens senatorial. Din această categorie erau recrutați senatorii romani.

Ordinul ecvestru, mai puțin evidențiat decât va fi în timpul Imperiului, este legat de o calificare militară şi derivă din organizarea celor 193 de centurii. În acest cadru centuriat, există 18 centurii care au un cens superior celui al primei clase şi primesc de la stat «calul public», adică prețul de cumpărare şi de întreținere a calului, pentru a servi în cavalerie. Ordinul este destul de deschis, în el pătrunzând patricieni şi plebei, romani şi italici; în secolele II-I a. C., în rândul lui intră şi oameni de afaceri, bogați proprietari de pământ, liber profesionişti (jurisconsulți, avocați), magistrați municipali. La sfârşitul secolului al II-lea, Gracchii le încredințează tribunalele permanente, pe care mai târziu Sulla le va reda senatorilor.

Viața economică şi interferența ei cu viața socială: problema agrară

În ceea ce priveşte viața economică, principala ramură a economiei romane era, fireşte, agricultura. Până la expansiunea Romei în Mediterana şi până la afirmarea ei ca unică putere a lumii cunoscute, aprovizionarea Oraşului se baza exclusiv pe economia italică. Odată deschisă calea marilor cuceriri, comerțul se intensifică, prin amplificarea legăturilor cu Orientul (Pergamul, Syria), cu nordul Africii (Carthagina, Mauretania), dar şi cu Occidentul (Gallia şi, mai ales, Hispania). În contextul legislației favorabile plebeilor, menționăm în 367 legea cu privire la datorii (dobânzile plătite până la acea dată se considerau ca fiind parte achitată din datorie) şi legea agrară, care viza redistribuirea pământului public (*ager publicus)* în favoarea plebei. *Ager publicus* este constituit din toate bunurile mobile pe care statul le lua prin cucerire, prin moştenire (vezi cazul lui Attalos, regele Pergamului) sau prin confiscări de la condamnați. *Leges Liciniae Sextiae* stipulează dreptul statului de a dispune integral de *ager publicus* şi dreptul fiecărui cetățean de a ocupa nu mai mult de 500 *iugera* (1 *iugum* = 1/4 ha) de pământ sau o păşune nu mai mare decât este necesară pentru hrana a o sută de vite.

În secolul al II-lea a.C., criza pământului ia amploare. Prin cucerire, *ager publicus* sporeşte, dar beneficiarii sunt în continuare marile familii senatoriale. Proprietatea este împărțită în chip vădit disproporționat: pe de o parte, există marile proprietăți (*latifundia*), pe de altă parte, micii proprietari dețin foarte puțin pământ, iar lipsa mijloacelor de subzistență creează adevărate crize sociale. Cea mai profundă este cea survenită în timpul tribunatelor fraților Gracchi. Măsurile lor n-au venit decât în întâmpinarea soluționării crizei. Tiberius Gracchus (133 a. C.) a prevăzut o serie de reforme menite să însănătoşească viața economică şi socială şi le-a expus în *comitia tributa*. Legea sa reactualizează stipularea legii din 367 conform căreia un cetățean n-are dreptul la mai mult de 500 *iugera* pământ din *ager publicus*, restul pământurilor urmând a fi arendate celor lipsiți de acest tip de proprietate. Totodată, el propune folosirea noilor ținuturi cucerite sau moştenite de către cei lipsiți de pământ. Tiberius Gracchus însă a creat un precedent periculos în practica instituțională, obținând din partea adunării poporului demiterea celuilalt tribun al plebei, M. Octavius, care se opunea legii. Asasinarea lui pe Capitoliu duce la paralizarea legii care tocmai fusese promulgată. Fratele lui,

Caius Gracchus, continuă linia reformatoare a lui Tiberius, încercând însă să creeze cadrul juridic favorabil votării unor asemenea legi. El propune ca legile să fie votate de o comisie din care să facă parte un număr egal de cavaleri şi de senatori, iar tribunalele permanente să fie formate şi din cavaleri. Totodată, propune acordarea dreptului de cetăţenie populaţiilor italice aliate Romei (*socii*). Măsurile propuse nu au găsit ecoul corespunzător atunci, el fiind ucis în 121. Cu toate acestea, unele din ele au fost adoptate mai târziu (cetăţenia italicilor, tribunalele permanente alcătuite din cavaleri). Totodată, atitudinea faţă de aceste probleme a dat naştere principalelor facţiuni politice - *optimates* - apărătorii intereselor aristocraţiei senatoriale - şi *populares* - apărătorii intereselor cavalerilor şi plebeilor. Evenimentele din 133-121 au creat alt precedent periculos, folosirea forţei în eliminarea adversarilor politici, preludiu al declanşării războaielor civile. Totodată, schimbarea regimului proprietăţii a dus şi la schimbarea organizării politice, accentuând criza Republicii şi favorizând instaurarea Principatului.

8.4 Epoca imperială

8.4.1 Perioada Principatului

Principatul, ca formă de stat, este o creaţie a lui Octavianus, care şi-a dat seama că o ruptură totală cu vechiul sistem republican era inacceptabilă pentru cei mai mulţi cetăţeni romani. El nu a proclamat pe faţă monarhia, care era odioasă pentru romani, ci a imaginat un sistem politic monarhic care însă a păstrat o aparenţă republicană. Denumirea acestei epoci istorice provine din *principatus*, cu înţelesul de «conducere», «domnie». Conducătorul statului roman era *princeps*, vechi cuvânt latin care, în această perioadă, a căpătat o nouă accepţie de «primul om în stat».

Octavianus a cumulat mai multe magistraturi şi puteri în acelaşi timp. El a fost adeseori consul, întotdeauna censor şi tribun al plebei. Ultimele două magistraturi îi permiteau principelui să înlăture din senat pe cei nedoriţi şi îl făceau persoană sacro-sanctă şi inviolabilă. Era *pontifex maximus*, avea *cura annonae,* adică grija aprovizionării Romei, şi avea o putere care numai fusese până atunci, *cura legum morumque*, adică grija legilor şi a moravurilor. Era de asemenea, *princeps senatus*, adică primul dintre senatori, *pater patriae* şi mai ales *imperator*, adică şeful armatei. Această ultimă putere era de fapt cea mai însemnată, deoarece baza puterii lui Augustus a fost armata, la care s-a adăugat, cu timpul, tot mai mulţi cetăţeni care au fost convinşi că noul sistem politic era în folosul lor şi al păcii. Deşi, în teorie principele era un magistrat, în realitate îi depăşea pe toţi colegii săi pentru că avea o mai mare *auctoritas.* În noua sa poziţie de conducător necontestat al statului roman, Octavianus şi-a luat titulatura de *Imperator Caesar Augustus*, sintagmă care ascundea, în realitate, un regim monarhic drapat în haine republicane. Această titulatură se va regăsi la toţi împăraţii romani.

Noua orânduire politică a fost acceptată de către cetăţenii romani şi datorită unei foarte abile propagande politice, care urmărea să scoată în evidenţă beneficiile aduse cetăţenilor de acest regim. În această campanie propagandistică, Augustus a atras pe cei mai de seamă scriitori ai vremii sale, precum Vergilius, Horaţius, Propertius, şi istorici ca Titus Livius şi Dionysios din Halicarnas. Temele acestei campanii erau aceea a păcii şi a trecutului

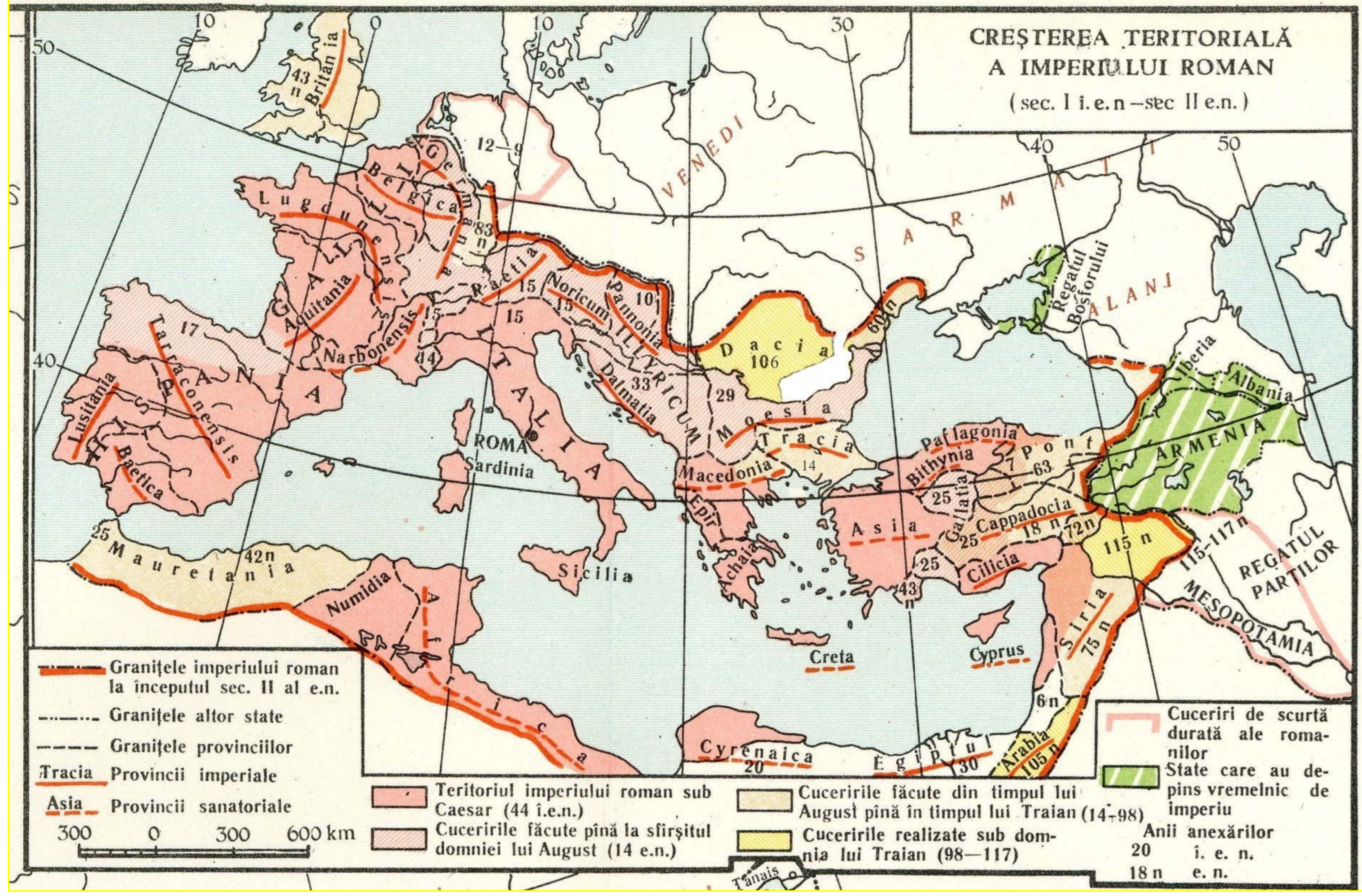
glorios al Romei. Scriitorii care au susținut această propagandă erau ei înşişi convinşi de binefacerile schimbărilor constituționale de la Roma.

Augustus a procedat la numeroase reforme în spiritul concepției sale despre stat. Vechile magistraturi sunt menținute, dar a apărut birocrația imperială şi un număr de demnități noi. Astfel, a fost creată funcția de prefect al Capitalei (*praefectus Urbis*) şi aceea de guvernator al provinciilor imperiale (*legatus Augusti pro praetore*), rezervate clasei senatoriale. Din clasa cavalerilor, erau recrutați prefectul pretoriului (*praefectus praetorii*), comandantul unei noi categorii de trupe, *garda pretoriană*, prefectul Egiptului (*praefectus Aegypti*) şi numeroşii *procuratores* care strângeau impozitele directe şi administrau provinciile senatoriale. Imperiul Roman a cunoscut o nouă împărțire administrativă. Provinciile erau de două categorii: cele *imperiale*, care erau provinciile situate pe *limes*, încă neromanizate şi nepacificate, care necesitau numeroase unități militare; cele *senatoriale*, care erau vechile provincii romane în mare măsură pacificate şi romanizate.

În politica externă, Augustus a încercat să redea Romei prestigiul pierdut în timpul războaielor civile. A inițiat tratative discrete cu parții pentru a readuce în țară prizonierii de război şi steagurile legiunilor capturate de aceştia în timpul bătăliei de la Carrhae din timpul celui de-al doilea triumvirat. Deşi s-a declarat un adept al păcii, în realitate, Augustus a format noi provincii (Noricum, Raetia şi Pannonia). A încercat să supună şi triburile germanice, organizând o nouă provincie, *Germania*. Aici însă romanii nu au reuşit să-şi mențină dominația, deoarece germanii i-au înfrânt pe romani, în anul 9 p.C., în pădurea Teutoburgică.

După moartea împăratului Augustus (14 p.C.), aspectul monarhic al sistemului politic roman se va accentua, în timpul dinastiilor Iulia-Claudia (14-68), Flavia (69-96), Antoninilor (96-192), Severilor (193-235). În epoca Antoninilor, care în genere este una paşnică, Imperiul Roman a cunoscut cea mai mare prosperitate economică. În timpul împăratului Traianus au avut loc ultimele războaie cu caracter expansionist, statul roman ajungând la maxima sa întindere, prin ocuparea Daciei şi a Mesopotamiei. Acum limesul nordic al Imperiului roman începea din nordul Angliei, urma linia Rhinului şi a Dunării şi continua pe o fâşie subțire de teritoriu de la nordul Mării Negre până în Munții Caucaz şi Armenia.

Sistemul politic imaginat şi creat de Augustus nu era însă lipsit de fisuri. Principele fiind, în teorie, un magistrat roman, nu a fost reglementată succesiunea la tron, ceea ce a făcut ca, adeseori, după moartea împăratului, să fie numeroşi candidați la purpura imperială. În secolul al III-lea, această tentație, la care s-au adăugat numeroşi alți factori de natură politică, economică şi socială, a dus la o perioadă de mare instabilitate politică, cunoscută în istoriografie sub numele de «Criza secolului al III-lea». În timpul acestei crize, perioada numită a «anarhiei militare» (235-284) a consfințit prăbuşirea sistemului politic al Principatului, căci în circa 50 de ani au fost nu mai puțin de 25 de împărați, recrutați aproape toți dintre militari, dintre care doar doi sau trei au murit de moarte naturală. De această situație, vor profita populațiile zise «barbare», aflate în afara limesului, precum sarmații, germanii, iar mai târziu populațiile mongolice (huni, avari ş.a.). Profitând de slăbiciunea internă a statului roman, numeroşi barbari au trecut în imperiu, mulți din ei fiind recrutați în armata romană, care, mai ales în epoca Dominatului, se va barbariza treptat.

CREŞTEREA TERITORIALĂ A IMPERIULUI ROMAN
(sec. I î.e.n –sec II e.n.)
Graniţele imperiului roman la începutul sec. II al e.n.
Graniţele altor state
Graniţele provinciilor
Tracia Provincii imperiale
Asia Provincii sanatoriale
300 0 300 600 km
Teritoriul imperiului roman sub Caesar (44 î.e.n.)
Cuceririle făcute pînă la sfîrşitul domniei lui August (14 e.n.)
Cuceririle făcute din timpul lui August pînă în timpul lui Traian (14–98)
Cuceririle realizate sub domnia lui Traian (98—117)
Cuceriri de scurtă durată ale romanilor
State care au depins vremelnic de imperiu
Anii anexărilor
20 î. e. n.
18 n e. n.
Britan ia
43 n
Lugdunensis
Belgica
Germania
GALLIA
Aquitania
Narbonensis
HISPANIA
Tarraconensis
Lusitania
Baetica
Mauretania
42n
Numidia
Africa
Raetia
Noricum
Pannonia
ILLYRICUM
Dalmatia
ITALIA
ROMA
Sardinia
Sicilia
Dacia
106
Moesia
Tracia
Macedonia
Epir
Achaia
Creta
Cyrenaica
Egiptul
Asia
Bithynia
Paflagonia
Gallatia
Pont
Cappadocia
Cilicia
Cyprus
Siria
75 n
Arabia
105 n
115 n
ARMENIA
Iberia
Albania
Regatul Bosforului
ALANI
SARMATI
VENEDI
115–117 n
REGATUL PARTILOR
MESOPOTAMIA
Tanais

8.4.2 Perioada Dominatului

Anarhia militară a luat sfârşit în anul 284, când la conducerea statului roman a venit împăratul Diocleţianus. Provenind şi el dintre militari, noul împărat a procedat la o serie de reforme instituţionale care au reuşit să revigoreze statul roman aflat în criză profundă. În esenţă, reformele sale au consfinţit ruptura totală cu vechiul sistem republican şi cu ficţiunea constituţională a lui Augustus, prin proclamarea puterii absolute a împăratului. Acesta era reprezentantul divinităţii pe pământ şi, de aceea, dispunea de toate puterile în stat, pe care le exercita fără vreun alt control, armata şi senatul nemaiavând nici o putere politică în faţa unui împărat de origine divină. Sistemul politic creat de Diocleţianus este denumit *Dominat* (de la *dominatio* = stăpânire, putere absolută). Acesta era puternic influenţat de monarhiile orientale, mai ales de cea persană.

Diocleţianus a procedat la un număr de reforme pentru a-şi pune în practică ideile sale despre stat. Astfel, el a instituit *Tetrarhia*, prin asocierea la domnie a altor trei împăraţi (Maximianus, Galerius şi Constantius Chlorus). Diocleţianus şi Maximianus aveau o poziţie superioară, fiind proclamaţi Auguşti, iar ceilalţi doi deveneau Caesari. Sistemul politic al Tetrarhiei presupunea o guvernare continuă, care să elimine eventualele disfuncţii de la sfârşitul domniei unui împărat. Astfel, la moartea sau la retragerea unui August, Caesarul promova automat la rangul de August şi alegea un nou Caesar. Fiecare dintre cei doi Auguşti guverna o parte a Imperiului roman; Diocleţianus conducea în partea de răsărit, cu capitala la Nicomedia, iar Maximianus pe cea de apus, cu capitala la Mediolanum (Milano). Auguştii delegau o parte a puterilor lor Caesarilor. Astfel, Diocleţianus a lăsat pe seama lui Galerius conducerea efectivă a teritoriilor din Peninsula Balcanică cu capitala la Thessalonic, iar Maximianus i-a lăsat lui Constantius Chlorus să domnească peste Hispania, Gallia şi Britannia, având capitala la Augusta Treverorum (Trier).

Alte reforme ale lui Diocleţianus au fost: reforma administrativă, prin care se mărea numărul provinciilor, reforma fiscală şi monetară şi, mai ales, reforma militară, prin care armata romană era împărţită în două mari categorii de trupe: armata de pe pe limes (*milites limitanei*) şi armatei de manevră, cantonată în interiorul teritoriului (*milites palatini*).

Diocleţianus a acordat o atenţie deosebită unităţii spirituale a imperiului, încurajând vechea religie romană politeistă. Această politică s-a lovit de rezistenţa îndârjită a creştinilor, ceea ce a dus la cele mai mari persecuţii împotriva acestora, numeroşi mărturisitori ai religiei lui Christos fiind torturaţi şi ucişi. Cu toate acestea, creştinismul a continuat să se răspândească, ajungând până la cele mai înalte niveluri ale ierarhiei politice şi militare romane.

Sistemul Tetrarhiei nu a fost nici el viabil, deoarece, după retragerea de la domnie a lui Diocleţianus, luptele pentru putere au reânceput, năruind astfel iluzia unui sistem politic care să corespundă realităţilor din imperiu. În timpul domniei lui Constantin cel Mare (306-337), statul roman cunoaşte o ultimă perioadă de înflorire. Constantin cel Mare a adâncit măsurile lui Diocleţianus în domeniul administrativ şi militar. Conştient de importanţa religiei creştine, el s-a implicat şi în chestiuni religioase. În perioada când domnea împreună cu

Licinius, a emis *Edictul din Milano* (313), prin care se punea capăt persecuţiilor anti-creştine, creştinismul fiind recunoscut alături de celelalte divinităţi tradiţionale romane. De asemenea, el s-a implicat în disputele din cadrul bisericii creştine, prezidând primul conciliu ecumenic, acela de la Nicaeea (325), unde a fost condamnată erezia ariană şi a fost fixat crezul creştin. Constantin cel Mare a construit o nouă capitală, Constantinopole, pe locul vechii colonii greceşti Byzantion. Aceasta a fost înfrumuseţată cu numeroase monumente, devenind, pentru aproximativ 1000 de ani, cel mai mare şi mai frumos oraş al lumii. Roma rămânea în teorie cea de a doua capitală, deşi, încă din timpul anarhiei militare, împăraţii aveau alte cetăţi de reşedinţă.

După dinastia constantiniană (361), Imperiul Roman cunoaşte o decădere rapidă. Transformările economice şi sociale, precum şi presiunea populaţiilor barbare au adâncit criza statului roman. O vreme, romanii au reuşit să mai apere teritoriul de populaţiile barbare care doreau să se aşeze în imperiu. Stabilirea hunilor în stepele nord-pontice a schimbat echilibrul fragil din cadrul lumii barbare. De teama hunilor, vizigoţii au solicitat şi li s-a permis să se stabilească în imperiu, în Peninsula Balcanică. Aici ei nu s-au acomodat rigorilor statului roman şi s-au răsculat, provocând armatei romane, în anul 378, la Adrianopole, o dezastruoasă înfrângere. Acest an marchează începutul migraţiilor barbare în Imperiul Roman. Vizigoţii, ostrogoţii, sarmaţii au pătruns în imperiu provocând mari stricăciuni şi subminând autoritatea statului roman. Armata romană s-a barbarizat treptat, iar unii şefi germanici au ajuns la înalte poziţii în armata şi statul roman. În partea de răsărit a imperiului, perşii constituiau de asemenea o serioasă ameninţare.

În anul 395, la moartea împăratului Theodosius cel Mare, Imperiul Roman este definitiv împărţit în două părţi, cel de apus şi cel de răsărit. Imperiul de răsărit, cu capitala la Constantinopole, a reuşit să facă faţă invaziilor popoarelor migratoare. În apus, însă, barbarii au devenit adevăraţii stăpâni. Vizigoţii, conduşi de Alaric, părăsesc Peninsula Balcanică şi pătrund în Italia unde, în anul 410 jefuiesc Roma. După moartea lui Alaric, ei s-au stabilit în Gallia. În anul 409, vandalii, suevii şi alanii au invadat Hispania. De aici, vandalii, conduşi de Geiserich, au trecut în Africa de Nord unde au întemeiat un regat independent. Hunii, conduşi de Attila, pustiesc la rândul lor Peninsula Balcanică, apoi atacă Gallia, dar sunt înfrânţi, în anul 451, la Câmpiile Catalaunice de o armată «romană», formată mai ales din contingente barbare, după care hunii dispar din istorie. În Gallia au pătruns francii care, profitând de slăbiciunea statului roman, şi-au creat un stat propriu. În anul 461, Egidius proclamă independenţa Galliei, marcând ruperea definitivă, a acestei provincii, de imperiu. În anul 455, vandalii vin din Africa de Nord în Italia, ocupă Roma pe care o jefuiesc. Între anii 455-472, generalul suev Ricimer devine adevăratul stăpâna la Imperiului roman de apus, care, practic, încetase să mai existe. În mod formal, acesta a fost desfiinţat în anul 476, când ultimul împărat roman, Romulus Augustulus, a fost detronat de Odoacru, o căpetenie a populaţiei germanice a herurilor.

8.4.3 Economia şi societatea în Imperiul Roman

Epoca Principatului

Structuri economice

Economia romană în anii de debut ai Principatului nu îşi schimbă esenţialmente structura în comparaţie cu sfârşitul epocii republicane, pentru că sistemul de proprietate asupra bunurilor (pământ, sclavi, alte bunuri mobile) rămâne neschimbat. Cu toate acestea, integrarea (fie în preajma instaurării noului sistem politic, fie în secolele I-II p. C.) a unor noi provincii în cadrul Imperiului roman duce, în cele din urmă, la o schimbare a politicii economice imperiale şi, implicit, la o modificare a sistemului economic în ansamblu. Punerea bazelor Principatului are ca efect foarte important integrarea provinciilor şi provincialilor în sistemul economic şi social roman. Principalele consecinţe ale acestei evoluţii sunt modificarea formelor de producţie înapoiate în provinciile considerate subdezvoltate şi adoptarea acestuia noile realităţii economice. Italia î-şi pierde supremaţia economică în agricultură şi în producţia meşteşugărească.

Politica fiscală nu a suferit modificări sub Augustus, care a căutat să evite abuzurile, fără a micşora însă veniturile statului. Impozitele erau plătite în continuare acelor *societas publicanorum* existente din timpul Republicii. Cu toate acestea, la sfârşitul domniei sale, Augustus a fost nevoit să creeze noi impozite directe pentru cetăţeni: impozitul de 5% pe moştenire (*vicesima hereditatium*), impozitul de 1% asupra operaţiilor comerciale (*centesima rerum venalium*), impozitul de 5% asupra eliberărilor de sclavi (*vicesima libertatis)*. Toate acestea alimentează acum noua casă imperială, *fiscus*, care înlocuieşte vechea instituţie republicană, *aerarium*. Pe măsură însă ce persoana împăratului tinde să se confunde tot mai mult cu statul, *fiscus* capătă aspectul unei visterii personale a acestuia, făcând, in cele din urmă, din *princeps* persoana cea mai bogată din stat. Italia cunoaşte în timpul dinastiei Iulia-Claudia, ultima mare perioadă de înflorire economică, materializată printr-o creştere a producţiei agricole, prin dezvoltarea atelierelor meşteşugăreşti de la Arezzo, în Etruria, şi Puteoli, în Campania, prin avântul comercial (crearea şi modernizarea portului Ostia, schimbul intens al Campaniei cu lumea elenă, atestat prin tăbliţele de la Pompei etc.).

Efectul integrării complexe a provinciilor în structurile economice şi sociale ale Imperiului roman sunt vizibile după această perioadă, atunci când sunt consacrate şi alte zone drept centre economice importante. În afara unor regiuni care începuseră deja să-şi dovedească importanţa în ansamblul economiei Imperiului (Egiptul pentru agricultură, Hispania pentru minele de argint), alte provincii se afirmă sub acest aspect (Dalmatia pentru minele de argint, Moesia Superior pentru minele de fier şi plumb, Dacia pentru minele de aur, Noricum, Gallia şi Asia (Pergam) pentru producţia de ceramică de lux (*terra sigillatta*). Unii specialişti vorbesc despre formarea unui sistem precapitalist, concretizat prin înfiinţarea unui sistem foarte bine pus la punct de depuneri, credite, dobânzi, vânzări la licitaţie, societăţi lucrative. Nici o provincie nu face excepţie de la acest sistem. În acest fel, se multiplică numărul profesiunilor financiar-bancare: *argentarii, coactores argentarii* (însărcinaţi cu

serviciile de depozit şi de credit), *nummularii* (verificatorii de monedă) etc. În Dacia, un astfel de «bancher» este menționat în tăblițele cerate de la Alburnus Maior şi se numeşte Iulius Alexander.

Comerțul nu mai este unul strict «italian», ci devine universal. În mod justificat, romanii numesc Mediterana *Mare nostrum* (Marea noastră). Mediterana devine, pentru multă vreme de aici încolo, placa turnantă a comerțului mondial. Mărfurile circulă din Britannia în Egipt, din Hispania în Achaia şi invers. Se face comerț cu produse agrare: cereale, legume, fructe, vin, ulei, dar şi meşteşugăreşti, ceramică de uz comun şi de lux, unelte, arme, precum şi obiecte de artă (statui, elemente de orfevrărie etc.). Comerțul de lungă distanță nu se practică doar pe mare, ci si pe uscat. Principalul drum este cel numit al «chihlimbarului», care uneşte Mediterana cu Baltica. Din sudul Italiei, de la Napoli, principala rețea rutieră trecea prin Aquileea (în nordul Italiei), apoi prin Carnuntum (lângă Viena) spre Marea Baltică. Dar ramificațiile erau multiple. De la Poetovio (azi Ptuj, în Slovenia), un drum lega acest oraş de Aquincum (Budapesta de azi), de Singidunum (Belgrad), Viminacium (Kostolac), Tibiscum (Jupa, jud. Caraş-Severin) şi Ulpia Traiana Sarmizegetusa. De la Singidunum, o altă ramificație ducea la Serdica (Sofia), Philippopolis (Plovdiv) şi Byzantium. În vest, Aquileea, prin Carnuntum, era legată de Noricum, Germanii şi Galii, dar această legătură a Italiei cu restul Occidentului se făcea mai uşor prin Mediterana.

Aşa cum s-a observat de către istoricii moderni, către mijlocul secolului al II-lea p. C., lumea romană trăieşte ultima sa perioadă de echilibru relativ din punct de vedere economic. Echilibrul este însă precar, din mai multe motive: 1) liberalismul, sau mai curând absenteismul statului, adânceşte prăpastia economică între bogați şi săraci, accentuată de lipsa unei politici protecționiste; nevoile marii majorități a populației sunt satisfăcute uşor de micile târguri şi piețe locale, neexistând o producție de masă (în afara ceramicii); 2) unificarea politică şi administrativă a Imperiului duce la crearea unor vaste regiuni cu tendințe autarhice (Gallia, Asia, Syria) şi, în consecință, marele comerț nu vizează decât anumite produse; 3) economia tinde să devină, în această perioadă, una urbană de consum în detrimentul economiei rurale; 4) în aceste condiții, o economie de tip inflaționist, bazată pe denarul de argint, n-a prosperat decât în timpul domniei lui Hadrian şi a lui Antoninus Pius şi numai datorită exploatării noilor piețe (Britannia, Pannoniile, Daciile). Oprirea expansiunii teritoriale, coroborată cu atacurile barbare la frontierele de răsărit ale Imperiului, duce la apariția unei crize încă din vremea lui Marcus Aurelius, dar accentuată după jumătatea secolului al III-lea.

În ceea ce priveşte «criza secolului al III-lea», s-a remarcat că primele simptome apar mai de timpuriu. Efectele crizei se văd totuşi mai puțin în timpul dinastiei Severilor (193-235), dar măsurile o demonstrează. Astfel, solda militarilor scade în vremea lui Caracalla cu 35% față de domnia lui Marcus Aurelius; totodată, devalorizarea monedei atinge cote exasperante, impunând reforma fiscală a lui Caracalla: noua monedă de argint, *antoninianus*, are însă un procentaj foarte mic de argint în conținutul ei (sub 5%). De altfel, *Constitutio Antoniniana* (212), prin care dreptul de cetățenie este acordat tuturor locuitorilor Imperiului, nu reprezintă decât o modalitate nouă de extindere a impozitărilor. La toate aceste măsuri menite să descurajeze contribuabilul, se adaugă atacurile barbarilor (carpii, goții), imensele devastări

ale terenurilor şi recoltelor, ceea ce duce la o scădere demografică şi la mari deplasări de populații. Galliile, Germaniile, Pannoniile, Moesiile, Daciile îşi pierd, din această cauză, importanța în ansamblul economiei romane. Criza de subproducție duce la foamete şi în acelaşi timp şi la o frică generalizată a populației, concretizată în tezaurizările masive. Din cauza nesiguranței drumurilor, comerțul devine unul aproape închis, schimbul făcându-se în cadrul unor microregiuni, ceea ce duce la scăderea drastică a nivelului de trai al populației şi la creşterea cantitativă a trocului (economie în natură). Totodată, această situație creează conflicte politice şi sociale, iar armata ajunge să schimbe împărații după bunul plac (din acest motiv, criza secolului al III-lea poartă şi denumirea de «perioada anarhiei militare»).

Toate aceste stări de fapt au dus în cele din urmă la schimbarea sistemului politic existent şi la apariția Dominatului.

Structuri sociale

În afară de integrarea provincialilor în sistemul social roman, un alt factor nou care a favorizat dezvoltarea socială în epoca Principatului l-a constituit stabilizarea monarhiei imperiale ca un cadru politic adecvat, astfel încât unele structuri sociale se redefinesc, iar noua piramidă socială cunoaşte un nou vârf - casa imperială. în vârful piramidei se află, aşa cum s-a amintit, principele şi membrii casei sale. În rest, din perspectiva conceptului de *clasă socială*, societatea romană se împarte în două clase: *honestiores* şi *humiliores* (adică oamenii cu dare de mână şi cu origine nobilă, pe de o parte, şi cei de condiție umilă, de cealaltă parte). Din rândul *honestiores* fac parte senatorii, cavalerii şi membrii elitelor municipale, iar din rândul *humiliores* militarii, meşteşugarii, plebea urbană şi rurală, liberții şi sclavii. Condițiile care trebuiau întrunite pentru a fi un *honestior* erau: 1) *originea personală*. Pentru senatori, aceasta însemna o vechime de cel puțin 3 generații, pentru cavaleri, mai puțin. Cu toate acestea, nu era desconsiderată valoarea personală, căci la Roma nu a fost un sistem de caste; 2) *poziția socială*. Doar cetățenii romani (în primul rând, *cives Romani* şi apoi cetățenii de drept latin) puteau fi considerați *honestiores*; 3) *naşterea liberă*; 4) *originea etnică, «naționalitatea»*; 5) *capacitățile personale*. Aşa se explică de ce nişte indivizi care economic sunt foarte importanți (liberții şi sclavii imperiali, liberții privați bogați, unii militari, meşteşugari sau negustori) nu pot intra în rândul *honestiores* pentru că nu îndeplinesc una sau chiar mai multe din condițiile enumerate mai sus. Să urmărim însă principalele categorii sociale şi instituții în timpul Principatului.

Principele (*princeps*) este cea mai puternică persoană în stat. Poziția lui este întărită prin trei factori: putere, autoritate, bogăție. Puterea este nelimitată în fapt. Nu există putere în stat, să fie exercitată ca alternativă a puterii imperiale. Una din dovezi o reprezintă acceptarea de către Senat a propunerii lui Claudius de a facilita pătrunderea în această veche instituție romană a unor elemente aparținând aristocrației gallice. Prin posesia *trbunicia potestas*, monarhul îşi asigura inițiativa legislativă. Prin atribuirea *imperium proconsulare*, împăratul guverna prin funcționarii imperiali, în provinciile senatoriale cu senatori, în cele imperiale cu *legati*. Totodată, principele deținea *imperium*, comanda supremă a armatei. Autoritatea imperială se sprijinea pe prestigiul personal. Augustus spunea că îi întrece pe toți ceilalți prin *auctoritas*, împăratul trebuind să reprezinte un nou model moral, întruchiparea vechilor

virtuți romane: *clemens, iustitia, pietas*. Toată această autoritate este întărită printr-un material propagandistic subtil şi eficient, materializat în portul şi insignele imperiale, în ceremonial, în introducerea cultului imperial etc. în acelaşi timp, împăratul este şi cel mai înstărit om din Imperiu. El este proprietarul absolut al unor mine, păşuni, ateliere. Principele este şi *pater patriae*, deci trebuie să acorde protecție «paternă» instituțiilor economice.

Senatorii (ordo senatorius) şi-a închis cercul mai strâns ca în vremea Republicii. Dacă în timpul lui Caesar senatul ajunsese la 900 oameni, în vremea lui Augustus numărul membrilor acestuia s-a redus la 600. La sfârşitul Republicii, granița senator-cavaler devine mobilă: fiul unui senator avea rangul unui cavaler. Augustus însă consideră ca şi fiii senatorilor să facă parte tot din *ordo senatorius.* Averea minimă pentru ca un senator să fie înregistrat în ordin este de 1 milion de sesterți. Averea senatorilor este constituită, în special, din veniturile agrare, şi doar o mică parte se ocupă cu afacerile financiare şi cu comerțul. În timpul lui Augustus, se constată o degenerare a vechilor familii senatoriale, precum şi stingerea acestora din lipsă de urmaşi naturali. La sfârşitul Republicii, mai există doar 50 familii senatoriale de origine veche. La mijlocul secolului al II-lea p.C., mai sunt la Roma foarte puține *domi nobiles*. Apare noua generație de senatori, *homines novi*, care joacă, începând din a doua jumătate a secolului I p. C., un rol deosebit de important în viața politică romană. Sub Vespasian (el însuşi *homo novus*), majoritatea senatului este compusă din reprezentanți ai acestor familii. Un *cursus honorum* senatorial nu diferă de cel din epoca republicană (*vigintivir, tribunus legionis, quaestor, tribunus plebis, aedilis, praetor, legatus legionis, legatus Augusti, consul*). Cele mai importante funcții sunt însă consulatele, curatelele în Roma, guvernările în numele împăratului, proconsulatele în Africa şi în Asia. Spre deosebire de epoca republicană, unde aceste funcții trebuiau deținute un anumit număr de ani, în Roma imperială etapele se pot «arde» mai repede, un tânăr patrician putând deveni foarte repede *quaestor* şi *praetor*, astfel încât la 32 de ani poate deține cea mai înaltă magistratură pentru un senator, cea de consul.

Cavalerii (ordo equester), pentru a se înregistra în ordin, trebuie să aibă o avere minimă de 400000 sesterți, după cum ne este transmisă o informație de la Marțial. Ordinul ecvestru nu a fost atât de omogen precum cel senatorial, întrucât apartenența la ordin nu se moştenea. În practică, însă, fiii de cavaleri erau cel mai adesea înregimentați în ordinul ecvestru. Spre deosebire de senatori, aveau o carieră militară foarte lungă, care debuta cu rangul de *praefectus cohortis*, urmat de cele de *tribunus legionis, tribunus cohortis, praefectus alae* şi, finalmente, cel de *procurator Augusti*. Procuratelele, care puteau fi provinciale sau care vizau administrarea unui domeniu economic, erau, în funcție de nivelul salarizării, de trei tipuri: astfel, existau *procuratores sexagenarii* (care primeau 60 000 sesterți pe an), *centenarii* (remunerați cu 100 000 sesterți pe an) şi *ducenarii* (care câştigau 200 000 sesterți pe an). După cum se observă, este vorba de nişte servicii prestate în slujba statului şi remunerate în consecință. Mulți cavaleri ajung membri ai elitelor municipale şi este clar că îşi datorau aceste ranguri averii. În acelaşi timp, creşte progresiv numărul cavalerilor provinciali. Astfel, conform statisticilor, raportul dintre cavalerii italici şi provinciali evoluează în felul următor: în perioada Augustus - Caligula, 90/29; în perioada Claudius - Nero, 25/20; în timpul dinastiei Flaviilor, 21/30, iar în secolul al II-lea proporția ajunge la 117/143. Spre

deosebire de senatori, cavalerii sunt mai implicați în comerț şi în activități bancare, dar cum economia este preponderent agrară, ei sunt obligați să-şi reinvestească noile capitaluri în agricultură.

Elitele municipale (ordo decurionum). Acest ordin se compune din 100 membri. În albumul decurionilor de la Canusium (Canossa de azi), datând din 223, sunt menționați 164 de decurioni, dar 39 sunt decurioni onorifici (senatori, cavaleri, patronii comunităților), iar 25 sunt fii de decurioni. Paradoxal, forma unitară de organizare a ordinului duce la o mare eterogenitate socială a membrilor lui. Aceştia sunt cavaleri, oameni înstăriți ai societății locale, urmaşi ai unor liberți bogați, foşti militari înstăriți etc. Censul minimal pentru a fi admis în ordin nu este fix în fiecare cetate, dar, de regulă, număra 100 000 sesterți. Decurionii trebuiau să garanteze, prin activitatea lor, bunul mers al cetății: să asigure autoadministrația financiară a oraşului, aprovizionarea cu alimente, să desfăşoare o intensă activitate edilitară. Exista şi un *cursus* în rândul elitelor municipale: *aedilis* (însărcinat cu pavarea străzilor, cu activități de construcție), *duumvir*, *quattuorvir*, *vir quinquennalis* (fiecare dintre aceste onoruri presupunând responsabilități de decizie privind viața comunității). De elitele municipale este legat fenomenul *evergetismului*, care constă în efectuarea unei binefaceri în folosul public. Aceste binefaceri se materializau prin oferirea de către cei înstăriți a unor jocuri publice, banchete, prin construirea sau refacerea unor edificii cu caracter public (temple, terme etc.), prin organizarea aşa-numitelor *sportulae* (ajutoare pentru cei nevoiaşi etc.). Fenomenul evergetismului, departe de a mai fi o simplă manifestare a iubirii față de patrie, capătă în secolul al II-lea dimensiunile unui fenomen social.

Liberții şi sclavii imperiali, precum şi liberții privați bogați reprezintă o categorie socială inferioară din punct de vedere juridic, dar care depăşeşte adesea în bogăție pe mulți oameni liberi, chiar cavaleri şi senatori. De altfel, într-un «clasament» al principalilor «milionari» ai Antichității romane, primul loc este ocupat de Narcissus, libert imperial al lui Claudius, cu 400 milioane de sesterți. Aceste extraordinare posibilități materiale şi de ascensiune socială a sclavilor şi liberților imperiali priveşte un alt fenomen al lumii romane, şi anume mobilitatea socială. Mobilitatea socială priveşte capacitatea unei categorii sociale de a-şi depăşi propriul statut juridic prin trecerea într-un *ordo* superior, printr-o situație materială înfloritoare sau prin depăşirea statutului juridic al părinților de către generațiile următoare. Astfel, constatăm că mulți sclavi sau liberți imperiali, datorită instrucției de care beneficiază şi aptitudinilor personale, dețin posturi cheie în administrația imperială, ajungând chiar *procuratores*. În mod asemănător, liberții privați bogați sunt menționați ca mari evergeți în cetăți, unele acte de binefaceri constând în cheltuieli fabuloase. Libertul P. Decimius Eros Merula cheltuie 67 000 sesterți pentru pavarea străzilor şi pentru construirea unor statui la Astigi. La Roma, P. Aelius Onesimus oferă 200 000 sesterți pentru aprovizionarea cu grâne a Urbei. De asemenea, liberții privați înstăriți erau însărcinați cu oficierea cultului imperial, devenind astfel *seviri augustales* sau *augustales*. Augustalitatea nu era nici o magistratură, nici un pontificat propriu-zis, cei însărcinați cu serviciul cultului imperial trebuind să contribuie la propaganda imperială prin propriile evergezii.

Militarii şi veteranii reprezintă o altă categorie socială a cărui statut este ambiguu. Militarii nu au *ius conubii* în timpul serviciului, dar se pot

căsători după *iustum matrimonium* după lăsarea la vatră. Septimius Severus este cel care dă soldaților dreptul de a se căsători ca orice cetățean în timpul satisfacerii serviciului. Avantajul cel mai mare al serviciului militar era reprezentat de obținerea cetățeniei după terminarea serviciului (dacă era cazul), precum şi de împroprietărirea ce urma lăsării la vatră. De aceea, *Constitutio Antoniniana* a lui Caracalla a dus, în cele din urmă, la slăbirea armatei romane. Mulți veterani reuşesc însă să pătrundă în elita municipală, ca decurioni sau chiar ca duumviri.

Categoriile inferioare orăşeneşti sunt formate în primul rând de artizani şi de plebe. Când vorbim de artizani, nu ne referim la marii proprietari de ateliere, ci de lucrătorii aferenți. în oraşe, asemenea lucrători aveau şanse mai mari de câştig (chiar dacă acesta nu era prea mare), precum şi posibilități mai mari de extindere. Unii sunt însă prost plătiți şi abia reuşesc să-şi procure mijloacele de subzistență. Plebea devine la începutul Principatului (şi astfel va rămâne de-acum înainte) o clasă parazitară, care nu poate trăi decât din pâine şi circ, adică din mila celor mai înstăriți. Deşi beneficiau adesea de asemenea plăceri - jocuri, spectacole, lupte în amfiteatre etc., majoritatea reprezentanților acestei categorii sociale locuieşte în condiții mizere şi se hrăneşte necorespunzător. Nu toate aceste personaje sunt sclavi; unii sclavi sunt foarte bine tratați de stăpânii lor şi se lansează chiar în afaceri proprii. Este adevărat însă că majoritatea sclavilor nu au ambiții foarte mari şi se limitează a rămâne simpli domestici în casa stăpânului.

Categoriile inferioare rurale sunt alcătuite din grosul forței de muncă de la sate. Între situația materială a lucrătorilor liberi şi a sclavilor nu este o mare diferență, întrucât şi unii şi alții câştigă puțin şi au condiții precare de locuire. Există unii sclavi capabili cărora li se încredințează administrarea unui domeniu rural (*vilici*), dar numărul lor este mic în raport cu al celorlalți. Practica eliberărilor pe latifundii este puțin cunoscută. Dacă proprietarii de terenuri eliberau sclavii rustici, atunci o făceau mai cu seamă prin testament. Avantajele sociale şi economice erau mai mici, neexistând un cadru propice pentru dezvoltarea comerțului sau a meşteşugurilor pe scară largă. În Africa şi Italia este foarte răspândit sistemul colonatului, colonul arendând o parte a unei proprietăți funciare. Atunci când ei administrează prost domeniul şi devin insolvabili, sunt de regulă aserviți. În general, numărul sclavilor şi al coloniilor la sate era destul de mic. Majoritatea populației o constituiau micii proprietari şi lucrătorii liberi de pe domeniile lor.

În ceea ce priveşte pe sclavi, trebuie subliniat faptul că viziunea marxistă asupra sclavajului, fundamentând această instituție pe numărul mare de sclavi, trebuie revizuită. A existat, într-adevăr, în Italia, un mare aflux de sclavi în ultima jumătate a secolului I a.C., care a fost însă urmată de un val masiv de eliberări. în restul provinciilor, numărul sclavilor nu a fost foarte mare. De asemenea, trebuie abandonată şi teoria fundamentată pe lupta de clasă între exploatați şi exploatatori, întrucât s-a văzut că sclavii nu erau permanent nişte exploatați.

Epoca Dominatului

Structuri economice

Noile reforme politice şi administrative ale lui Diocletianus au necesitat revizuirea sistemului de impozitare. Impozitul de bază este plătit în natură,

începând cu nişte unităţi fiscale numite *capita* şi *iuga*. *Iugatio* vizează produsele pământului, iar noua *capitatio* (diferită de vechea *capitatio*, impozit personal plăti în bani) vizează probabil tot persoana şi, mai târziu, şi şeptelul (*capitatio humana* şi *capitatio animalium*). Aceste măsuri aveau darul de a uniformiza şi preţurile într-o economie secătuită de criza internă. Totodată, reforma răspundea şi necesităţilor armatei în perioada de inflaţie. Începând din anul 290, Diocletianus încearcă să restabilească ordinea financiară, revenind la o «ortodoxie monetară». *Aureus* (moneda din aur) are un titlu mai mare de metal preţios (cântăreşte 5,45 g), iar noua monedă de argint, *argenteus*, cântăreşte 3,4 g, cu un titlu excelent, 92 % de argint pur. Moneda de uz curent este *nummus*, numit şi *follis*, o piesă de bronz cu un slab titlu de argint (0.37%) şi cu greutatea de 9,69 g. Au fost create noi ateliere monetare, la Londinium, Carthagina, Aquileea, Thessalonic, Nicomedia, iar fondarea unui atelier imperial la Alexandria integrează Egiptul în circuitul general al Imperiului. Cu toate acestea, penuria continua să se menţină, datorită nevoilor de întreţinere a armatei, a funcţionarilor şi, nu în ultimul rând, a diminuării drastice a producţiei, cauzată de războaiele permanente dintre 286 şi 298. Constantin creează mai târziu *solidus*, noua monedă de aur, doar pentru a plăti cadourile pentru soldaţi şi importurile de lux de la curtea imperială. Pe de altă parte, fiscul, care nu mai încasa decât monedă devalorizată, exista doar datorită sistemului *iugatio-capitatio*. Acest lucru l-a constrâns pe Constantin să creeze noi impozite, cel mai nepopular fiind *chrysargyrul*, ridicat la 5 ani, numit şi *lustralis collatio*. Decurionii sunt obligaţi să plătească *aurum coronarium*, iar senatorii, *aurum oblaticium*. Aceştia din urmă trebuie să mai plătească şi o taxă de clasă, *follis senatorius* sau *collatio glebalis*, a cărei mărime varia de la 2 la 8 *folles* pe an. Statul constantinian îşi fondează resursele pe impozitele în natură, iar aurul devine baza sistemului său monetar. În acest fel, micii meşteşugari sau negustori sunt ruinaţi, deoarece sunt practic excluşi de la această «piaţă neagră» a aurului. Economia, în continuare bazată pe agricultură, tinde astfel să se «autarhizeze», dar nu poate fi vorba de autarhii cu sorţi mari de izbândă. La toate acestea se adaugă conflictele din ce în ce mai dese pe care Imperiul le are după moartea lui Constantin, plăţile pe care Imperiul este nevoit să-l plătească populaţiilor barbare, care transformă economia romană într-una de subzistenţă. Dispariţia politică a Imperiului Roman de Apus nu este decât o consecinţă a acestei situaţii.

Structuri sociale

Din vremea lui Diocletianus, senatorii se detaşează de funcţiile publice pentru a forma o aristocraţie funciară cu mari proprietăţi. Ei dispar treptat din funcţiile militare. În provincii, puterea administrativă este separată de cea militară. Mai mult, cavalerii care ajung foarte sus în carieră (vicariat sau prefecturi) primesc *ornamenta consularia* şi devin *clarissimi* de drept. Dar ordinul senatorial îşi pierde şi semnificaţia politică pe care o mai avea. Se observă faptul că senatorii romani nu ocupă niciodată un post important în vremea tetrarhiei. Constantin merge chiar mai departe cu reducerea semnificaţiei politice a principalelor două ordine ale societăţii romane. Astfel, către 326 se constată dispariţia titlului ecvestru inferior, cel de *vir egregius*. Începând din 320, *praesides* (guvernatorii), înainte exclusiv cavaleri, sunt numiţi indiferent de ordinul din care fac parte.. Astfel, distincţia la nivelul

funcțiilor dintre cele două ordine dispare aproape complet sub Constantin, iar această absență se menține până la căderea Imperiului Roman de Apus, în 476. Senatul de la Roma este recrutat din membrii aristocrației locale, iar vechile magistraturi sunt menținute. După crearea unui nou senat la Constantinopol, senatorii nu sunt *viri clarissimi* de la început, ci mai întâi *clari* (*vir clarissimus* este apelativul pentru un senator în perioada republicană şi în epoca Principatului, dar începând de la Constantin, expresia capătă alt conținut). Dar vechile magistraturi nu mai reprezintă decât nişte sinecuri onorifice şi costisitoare, întrucât implicau contribuții băneşti la jocuri, spectacole etc.

În ceea ce-i priveşte pe decurioni, ei sunt obligați de către Diocletianus să rămână în ordin. Prin această măsură, Diocletianus dorea să se asigure că prosperitatea cetăților va fi asigurată de decurioni. Decurionul care se stabileşte în altă cetate decât în cea în care îşi exercită funcția, devine automat decurion al ambelor cetăți (cetatea-mamă şi cetatea de adopție). De-a lungul anilor, cetățile, ajunse acum să trăiască din evergeziile decurionilor şi ei supuşi la impozite apăsătoare, decad şi dispar încetul cu încetul. Astfel se explică şi predilecția pentru viața la țară, unde producția favoriza şi modalități de schimb (trocul, de pildă) mult mai convenabile.

Situația sclavilor şi colonilor se agravează, în sensul că societatea nu mai este capabilă să-i susțină sub nici o formă. În acest fel, munca sclavilor devine din ce în ce mai inutilă şi mai costisitoare pentru stăpân, iar instituția sclaviei dispare încetul cu încetul. Prin colonat, un alt sistem social se afirmă. Este deja sfârşitul unei lumi a cărei cultură încetase mai demult să fie ceea ce noi numim astăzi «clasică».

Întrebări recapitulative

1. Ce se înțelege prin „Istoria Romei”?
2. Care sunt popoarele din Italia înaintea unificării romane?
3. În ce a constat influența etruscă asupra romanilor?
4. Care sunt marile perioade ale istoriei Romei?
5. Care au fost principalele categorii sociale la Roma în epocile regală şi republicană?
6. Care sunt principalele instituții politice ale statului roman?
7. Care este importanța luptei plebeilor pentru drepturi politice şi sociale?
8. Care sunt principalele etape ale expansiunii romane?
9. Prin ce se caracterizează economia şi societatea romană în perioada republicană?
10. Care sun cauzele şi consecințele războaielor civile?
11. Prin ce se caracterizează *Principatul* ca formă de organizare politică?
12. Prin ce se caracterizează *Dominatul* ca formă de organizare politică?
13. Care au fost structurile sociale în epoca *Principatului*? Dar în epoca *Dominatului*?
14. Care a fost evoluția economiei romane în epoca imperială?
15. Care au fost cauzele şi consecințele prăbuşirii Imperiului roman de Apus?

Temă

Studenții pot alege unul dintre cele două subiecte:
1). **Caracterizare generală a epocii elenistice;**
2). **Cultura şi ideologia romană în vremea lui Augustus**.
Studenții trebuie să trimită lucrarea redactată la secretariatul ID al Facultății (Doamna secretară Mariana Petcu) cu cel puțin o săptămână înainte de susținerea examenului.

BIBLIOGRAFIE MINIMALĂ

- Attias, J. –Chr. – Benbassa, E., *Dicționar de civilizație iudaică*, Bucureşti, 1997.
- Barnea, I. – Iliescu, O., *Constantin cel Mare*, Bucureşti, 1982.
- Bayet, J., *Literatura latină*, Bucureşti, 1972.
- Bloch-J.Cousin, R., *Roma şi destinele* ei, vol.I-II, Bucureşti, 1985.
- Bolşacov-Ghimpu, A., *Cronica veche a Canaanului,* Bucureşti 1980.
- Bordet, M., *Istoria Romei Antice,* Bucureşti, 1998.
- Briant, P., *Alexandru cel Mare*, Bucureşti, 2001.
- Cabanes, P., *Mic atlas istoric al Antichității greceşti*, Iaşi, 2001.
- Chamoux, Fr., *Civilizația elenistică*, vol.I-II, Bucureşti, 1985.
- Chamoux, Fr., *Civilizația greacă*, vol.I-II, Bucureşti, 1985.
- Cizek, E. *Istoria Romei*, Bucureşti, 2002
- Cizek, E., *Mentalități şi instituții romane*, Bucureşti, 1998.
- Daniel, C., *Civilizația Egiptului Antic,* Bucureşti, 1976.
- Daniel, C., *Civilizația asyro-babiloniană*, Bucureşti, 1981.
- Deshayes, J., *Civilizațiavechiului Orient,* vol.I-III, Bucureşti, 1976.
- Donadoni, S., *Omul egiptean*, Iaşi, 2001.
- Douglas, J. D., (redactor general), *Dicționar biblic*, Oradea, 1995.
- Drîmba, O., *Istoria culturii şi civilizației*, vol. I, Bucureşti, 1984.
- Eliade, M., *Istoria credințelor şi ideilor religioase*, vol.I-II, Bucureşti, 1986.
- Ferdouille, J. – Cl., *Dicționar de civilizație romană*, Bucureşti, 2000.
- Freedman, D. N. (ed.), *The Anchor Bible Dictionary*, vol. I - VI, New York, 1992.
- Grimal, P., *Civilizația Romei antice,* Bucureşti, 1980.
- *Istoria Greciei*, vo.I-III, Bucureşti, 1998: vol. I, Jean-Claude Poursat, *Grecia preclasică. De la origini până la sfârşitul secolului VI*; vol. II, Edmond Lévi, *Grecia în secolul V. De la Clisthenesla Socrate*; vol.III, Pierre Carlier, *Secolul al IV grec, până la moartea lui Alexandru,* Bucureşti, 1998.
- Klaus, M., *Împărați romani*, Bucureşti, 2001.
- Lemaire, A., *Istoria poporului evreu*, Timişoara, 1994.
- Leveque, P., *Aventura greacă*, vol.I-II, Bucureşti.
- Maşkin, N. A., Principatul lui Augustus. Originea şi conținutul său social, Bucureşti, 1954.

– Matei, H. C., *O istorie a Romei antice*, Bucureşti, 1979.
– Matei, H. C., *Enciclopedia Antichităţii,* Bucureşti, 1995.
– Moscati, S., *vechile civilizaţii semite*, Bucureşti, 1975.
– Petre, Z., *Civilizaţia greacă şi originile democraţiei*, Bucureşti, 1993.
– Piatkowski, A., *O istorie a Greciei antice*, Bucureşti, 1988.
– Prager, V. (coordonator), *Dicţionar enciclopedic de iudaism*, Bucureşti, 2001.
– Rachet, G., *Dicţionar de civilizaţie greacă*, Bucureşti, 1998.
– Rachet, G., *Diţionar de civilizaţie egipteană*, Bucureşti, 1997
– Tudor, D., *Enciclopedia civilizaţiei romane*, Bucureşti, 1982.
– Vercoutter, J., *Egiptul Antic*, Bucureşti, 2002.
– Wattel, O., *Mic atlas al Antichităţii romane*, Iaşi, 2002.